

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ

Jurnal 1970-ci ildən çap olunur.

2012, № 1 (198)

MƏKTƏBƏQƏDƏR
VƏ
İBTİDAİ TƏHSİL

(Elmi - metodik jurnal)

1

2012

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Baş redaktor: prof.Y.S.Kərimov

Aydın Əhmədov	Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin kənd rayonları üzrə ümumi təhsil şöbəsinin müdürü
Faiq Şahbazlı	Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin dərslik və nəşriyyat şöbəsinin müdürü
Arif Məradov	Azərbaycan Respublikası Təhsil Məzeyinin direktor müavini
Narmınə Alnagiyeva	Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbşəxədər təhsil sektorunun müdürü
Asaf Zamanov	Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidən hazırlanma İnstitutunun direktoru, fiziqa-riyaziyyat elmləri doktoru, professor
Nurlana Əliyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleginin direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor
Vaqif Əmiraslanov	Bakı Sosial-Pedaqoji Kolleginin direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Vüdati Xəlilov	Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun məktəbşəxədər və iqtidai təhsil şöbəsinin müdürü, pedaqoji elmlər doktoru, professor
Ramiz Əliyev	Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun psixologiya və yaş fiziologiyası şöbəsinin müdürü, psixologiya elmləri doktoru, professor
Mirzəfər Həsənov	Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun iqtidai təhsilin metodikası kafedrasının müdürü, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Azadxan Adigözəlov	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor
Həqiqət Hacıyeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zemfira Əsədova	Nizami rayonu, 175 nömrəli körpələr evi-üşaq bağçasının müdürü
Esmira Ağayeva	I. Əfəndiyev adlı Elitar Gimnaziyanın iqtidai siniflər üzrə direktor müavini
Bibixanum İbadova	Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun iqtidai təhsil kurikulumu şöbəsinin müdürü, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Könül Həsənova	Naxçıni rayonu, 111 nömrəli körpələr evi-üşaq bağçasının tərtibçisi
Xalida Tahbova (məsul katib)	Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Yığılmağa verilmiş 27.02.2012- Çapa imzalannmış 27.03.2012.

Kağız formatı 70x100 1/16. Şərti çap vərəqi 6,5.

Sifariş № 02. Tiraj 1000. Qiyməti 2 manat 50 qəpik.

Rədaksiyanın ünvani: AZ 1010. Bakı, Zərifə Əliyeva küçəsi, 40.

Tel. 493-84-41, mob. (050) 370-60-11.

Bu nömrədə

Kərimov Y.Ş.	Fənn kurikulumu ilə iş şəraitində təlimin təşkilinə verilən tələblər.....	4
<u>Yeni pedaqoji texnologiyalar.</u>		
Məcidova A.	İbtidai təhsildə informasiya texnologiyalarının bəzi məsələləri	8
Xromova T.N.	Neraditsionnye formy obucheniya na urokah matematiki (Po proqramme «Nachal'naya shkola XXI veka»).....	12
<u>Məktəbəqədər tərbiyə və təhsil</u>		
Axmedov G.G.	Правовые ценности детей дошкольного возраста.....	18
Aliyev P.B.	Этиокультурное воспитание детей дошкольного возраста посредством образцов классической поэзии	20
Quliyev B., Quliyeva M.	Məktəbəqədər yaşılı uşaqların fiziki hazırlığı və sağlamlığı üçün hərəkat kompleksləri	23
Cəlilova Y.	Məktəbəhəzirlıq qrupunda təsviri fəaliyyət təlimi.....	35
Məmmədbəyov N.	Məktəbəqədər müəssisələrdə musiqi məşğələlərinin təşkili prinsipləri	40
Bayramova F.	Uşaqlara ekoloji tərbiyəni necə aşayıraq.....	43
Kazimova R.	Məktəbəhəzirlıq qrupunda Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinə həsr olunmuş açıq məşğələnin icmali.....	48
<u>Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə</u>		
Ibrahimov F.	İbtidai təhsil pilləsində riyaziyyat təliminin bəzi xüsusiyyətləri	52
Kərimova A.	III sinifdə N.Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poeması üzrə "Fitnə" hekayəsinin tədrisinə aid dərs nümunəsi	60
Sobolova T.N.	Использование различных методов и приемов в работе над словом и предложением на уроках русского языка в начальной школе	68
Muradova T.	İbtidai siniflərdə riyaziyyat fənnindən dərs nümunələri	75
<u>İnklüziv təhsil</u>		
Dostuzadə D.	Ümüntəhsil məktəblərində eşitməsi qüsurlu uşaqların nitqi- nin inkişaf etdirilməsi	79
<u>Tərbiyə məsələləri</u>		
Əsgərova N.	Uşaq şəxsiyyətinin formallaşmasında valideynlərin rolu.....	87
<u>Təhsilimizin tarixindən</u>		
Bəşirov V.	Azərbaycan maarifpərvərlərinin yaradıcılığında didaktik prinsiplərin yeri. (XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvələrində)	92
<u>Bizim iş yoldaşlarımız</u>		
Xəlilov V.	Təcrübədən elmə gedən yol	97
<u>Xocalı soyqırımı – 20</u>		
Məmmədova K.	Xocalı soyqırımı – xalqımızın qan yaddası.....	100
Sizin kitab rəfiniz	.....	104

FƏNN KURİKULUMU İLƏ İŞ ŞƏRAİTİNDƏ TƏLİMİN TƏŞKİLİNƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Y.Ş.Kərimov,
pedaqoji elmlər doktoru, professor

Fənn kurikulumu ənənəvi fənn proqramlarının məzmununa yeni yanaşma, yeni texnologiyaların tətbiqini tələb edir. Bu yanaşma, hər şeydən əvvəl, fənnin məzmununun praktik cəhətdən gücləndirilməsini, əldə edilmiş bilik və bacarıqların sistemə salınmasını, təlim prosesində, həyatda tətbiqi imkanlarının nəzərə alınmasını və nəticələrin düzgün qiymətləndirilməsini irəli sürür.

İbtidai siniflərdə ana dili kurikulumu, bəzilərinin zənn etdikləri kimi, bu sahədə indiyədək görülmüş işlərin üzərindən xətt çəkməyi, onlardan tamamilə imtina etməyi, hər şeyə sıfırdan başlamağı tələb etmir. Yenilik həmişə, hər yerdə ənənəviliyə, köhnəliyə alternativ kimi, rəqib kimi meydana çıxır. Mahiyyətindən, gücündən, təbliğedilmə və tətbiq sferasından asılı olaraq bir müddət köhnəliklə yanaşı gedir, yerini möhkəmləndirir, tətbiq dairəsini genişləndirir, inandırır, qalib gəlir, hamı tərəfindən qəbul olunur.

Fənn kurikulumu qəbul edildikdən sonra onun tətbiqi prosesində təlimin təşkilindən söz düşəndə təlimin başlıca forması olan dərs nəzərdə tutulur. Kurikulumun məqsədindən asılı olaraq irəli sürülmüş vəzifələrin həmişə təlimin ənənəvi forması ilə həyata keçirilməsi mümkün deyil. Fənn kurikulumunun məqsədi, məzmunu onun verilməsinin yeni təşkilat formasını tələb edir. Belə dərslərdə şagirdlərdə hər şeyi bilmək həvəsi, təşəbbüskarlıq baş qaldırır, onların öyrənmə fəallığı, təlimin səmərəliliyi artır, nəticədə mexaniki yaddaş deyil, yaradıcı təşəkkür inkişaf edir.

İbtidai siniflər üçün hazırlanan şəxsiyyətöñümlü proqramlarda ən mü hüüm həyati bacaraq və vərdişlərə əsaslanmaq və onların tətbiqinə nail olmaq nəzərdə tutulur. Təlimin mövcud təşkilat forması isə buna imkan vermir.

Təlim prosesinin mahiyyəti nəyi (hansi məzmunu), kimə (hansi yaşlı usağı), harada (sinifdə, ekskursiyada, laboratoriyyada, tədris-təcrübə sahəsində və s.), nə üçün (təlim vəzifələrini, tərbiyədici vəzifələri, inkişafetdirici vəzifələri vəhdətdə yerinə yetirmək məqsədilə), nələrin köməyi ilə (texniki vasitə, əyani vəsait, didiaktik material və s.), nəhayət, necə (hansi metod və priyomlarla) öyrətmək məsələlərini əhatə edir.

Müasir dərs qəlibə salınmış, ənənəvi dərsdən fərqli olaraq qeyri-standartlılığı, fəndən, mövzudan, məqsəddən, sinfin səviyyəsindən, məktəbin maddi bazasından asılı olaraq dəyişən, hər dəfə dəyişməsi ilə şagirdləri yeni fəaliyyətə qoşan, onların çevikliyini, fəallığını təmin edən proses

olmalıdır. Hər bir dərs bütövlükdə öyrənən tərəfin təlim marağının, onların tələblərinin maraqlı, düşündürücü, inkişafetdirici şəkildə yerinə yetirilməsinə, onlarda özlərinə inam yaranmasına xidmət etməlidir. Bu, yalnız hər bir dərsdə şagirdlər üçün gözlənilməz səhnənin, yaşlarına, səviyyələrinə görə çətin, sırlı, düşündürücü şəraitin yaradılması ilə mümkündür. Bütün bunlar isə təlim prosesində intensivliyin, optimallaşmanın, nəticə etibarilə yüksək keyfiyyətin qarantıdır.

Bu gün təlim prosesinin təşkilində yeni pedaqoji texnologiyalara geniş yer verilməlidir.

Yeni təlim texnologiyaları təlimin təşkilat formasını da dəyişmişdir. Təlimin təşkilat formasının dəyişməsindən söz düşəndə çox vaxt bunu dərsin zahirən dəyişməsi kimi başa düşür və frontal dərs formasının qruplardan ibarət dərs forması ilə əvəz olunması ilə məhdudlaşırlar. Halbuki müasir dərs, ilk növbədə özünün qlobal vəzifəsi ilə – təlimedici, tərbiyəcisi və inkişafetdirici vəzifələrin vəhdətdə yerinə yetirilməsi ilə fərqlənir.

Alimlər, metodistlər məktəblərimizdə şəxsiyyətin psixikasına, intellekti- nə əsaslanan təlim prosesinin bərqərar olması haqqında düşünür, mükəmməl fəaliyyət yollarını müəyyən etməyə çalışırlar. Son illərdə nəinki psixoloq və didaktlar, hətta müəllimlərin böyük bir qismi ənənəvi tədris prosesinin müasir tələblərə uyğun gəlmədiyini, bu prosesin sistemini dəyişməyi vacib hesab edirlər. Çox təəssüf ki, onların bir qismi dəyişikliyi hansı istiqamətdə aparmağın yollarını bilmir, fikrini elmi əsaslarla formalasdırmaqdə çətinlik çəkir. Elə müasir pedaqogikanın qlobal problemi də budur: təlim prosesində xoşa gəlməyən məsələləri elmi cəhətdən əsaslandırmak və arzu olunanı yaratmaq.

Adətən, müəllimlər deyirlər ki, «Biz yaxşı dərs deyirik, şagirdlərin marağı yoxdur». Təcrübə göstərir ki, maraq bilikdən asılıdır. Biliyi olan daha çox öyrənməyə həvəs göstərir. Qabaqcıl müəllimlər sübut etmişlər ki, oxumaq istəməyən uşaq yoxdur. Onlar təlim prosesini səmərəli təşkil etmək üçün, hər şeydən əvvəl, hər bir uşağın xarakterini, xüsusiyyətlərini, qəlbini yaxşı başa düşməyə, bu körpə qəlblərdə biliyə, kitaba, oxumağa sönməz məhəbbət alovlandırmağa kömək göstərmək üçün hər birinə uyğun «açar» seçməyi bacarırlar.

Müasir dərs dedikdə, ənənəvi dərsdən imtina etmək nəzərdə tutulmur. İnteraktiv metodlara əsaslanan müasir dərs ənənəvi dərsin rasional toxumlarını saxlamaqla daha rəngarəng, daha çevik, daha maraqlı təşkil olunur və sinifdə fəallığı təmin edir. Tarixən dərsin birinci mərhəlesi giriş müsahibəsi adlanıb. Bu zaman müəllim şagirdlərlə yeni mövzunun mənim-sənilməsi üçün zəmin yaratmaq məqsədini qarşıda qoyur. Onun sualları uşaqları keçiləcək mövzu ətrafında müsahibə aparmağa, hansı kitabları oxuduğunu, hansı sərgidə, muzeydə, tarixi abidələrin yerləşdiyi yerdə,

təbiətin hansı güşəsində olduğunu, mövzu ilə əlaqədar hansı kinofilmə baxlığını xatırlamağa yönəldir. Bütün bunlar şagirdi mövzu ilə əlaqədar öyrəndiklərini təhlil etməyə, yeni araşdırmaqlar, ümumiləşdirmə aparmağa vadar edir. Beləliklə, şagird mövzu ətrafında biliyini genişləndirməyə imkan tapır.

Müasir dərs yeni biliyin verilməsinin deduktiv yolunu qəbul etmir. Uşaq məktəbə gələndən sonra onun başlıca fəaliyyəti təlimdir. İlk günlərdən etibarən bu fəaliyyət düzgün təşkil edilmir. Deduktiv təlimə əsasən müəllim oxuyur, müəllim nəql edir, müəllim yazır, uşaqlar onu yamsılayırlar. Bir sözlə, frontal təlim zamanı müəllim bütöv sınıfə müraciət edir. Hami eyni şeyi eşidir, hamı eyni şeyi təkrarlayır. Uşaqların fərdi hazırlığı nəzərə alınmır. Yalnız sorğu zamanı müəllimin suallarına cavab verərkən şagirdlərə az-çox fərdi yanaşma mümkün olur, lakin uşaqlar bir-biri ilə ünsiyyətdə olmurlar. Təlim işgüzar əlaqəyə imkan vermir. Nəticədə təlim prosesi cansızıcı, maraqsız olur və sinifdən-sinfla onlarda təlimə maraq azalır. Ona görə də dərsdə müəllim əməyinin ağırlıq mərkəzini fərdi iş formasına keçirmək məsləhət görülür. Bu məqsədlə psixoloqlar qrup şəklində, cütlər, fərdi tədris fəaliyyətini məsləhət görürler.

Dərsdə mətnin oxunması, müəllimin nəqli hələ hər şey demək deyil. Müəllimin şəfahi şərhi çox gözəl ola bilər, lakin bu, şagirdləri düşündürmürsə, onları yeni eşitdiklərini əvvəllər öyrəndikləri ilə müqayisə aparmağa, araşdırmałara təhrik etmirsə, yeni öyrəndiklərinin əhəmiyyətini başa düşməyə yönəltmirsə, heç bir əhəmiyyət kəsb etmir.

Müasir dərsdə müəllim şagirdləri kütləşdirən mexaniki öyrənmədən, əz-bərcilikdən qorunmalıdır. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, məktəblini, hər şeydən əvvəl, daha mürəkkəb, çətin, əqli gərginlik tələb edən, fikri fəallaşdırıran tədris növü cəlb edir.

Məntiqi təfəkkürün inkişafının sürətlənməsi şagirdin tələbatına çevrilidikdə onun biliklərə yiylənməsində şüurluluq baş verir. Şagirdin tələbatı isə cəmiyyətin, məzmunlu sosial şəraitin tələbatından doğur.

Bu deyilənlərdən müasir dərsdə müəllimin fəaliyyətinin sixışdırılması nəticəsi çıxarılmamalıdır. Müəllim yenə də tədris prosesinin aparıcı qüvvəsidir. Müasir dərsdə müəllim biliklərin əldə edilməsinin bələdçisi, şagirdlər isə bilikləri kəşf edən tədqiqatçı rolunu oynayırlar. Onlar müəllimin rəhbərliyi ilə təbiət və cəmiyyət qanun və qanuna uyğunluqlarını aşkar edir, anlayır, ümumiləşdirmə aparmağı öyrənirlər. Öyrənmə prosesində şagirdlərdə daha çox öyrənməyə can atmaq, ziddiyətləri həll etmək, ümumiləşdirmə aparmaq meyli güclənir.

Müəllim müasir dərsdə şagirdləri qavrama, dərketmə, yadda saxlama və tətbiqetmə kimi mühüm təfəkkür əməliyyatlarının icrasına cəlb etməklə onlara öyrənməyi öyrətməlidir. Buna nail olmaq üçün qarşıya məqsəd qoymalıdır.

maq. onun məzmununu anlayıb yadda saxlamaq, müxtəlif xarakterli çalışmaları müstəqil yerinə yetirmək, müəyyən mənzərəni, hadisəni təxəyyüldə canlandıraraq, məzmununu yiğcam, yaradıcı nəql etmək öyrədilməlidir.

Müəllim dərsə hazırlaşarkən xatırlamalıdır ki, bizim məktəbimiz riyaziyyatçı, fizik, yaxud bioloq deyil, özünə sərbəst peşə seçə bilən və həyatın müəyyən sahəsində çalışmağa hazır olan, cəmiyyətin yetkin üzvünü, millətini, vətənini sevən, onun keşiyində durmağa hazır olan gənclər yetişdirməyi xidmət edir.

Bu gün dərsə verilən mühüm tələblərdən biri də şagirdə dinləməyi, daha sonra nələrin deyiləcəyini izləməyi öyrətməkdir. Izləmək dedikdə, şagirdin əsas fikri tutu bilməsi nəzərdə tutulur. Şagirdlər yeniliyi tapmalı, onun mövəgo rəsə yeni hesab olunduğunu izah etməyi bacarmalıdır.

Şagirdlərdə suallara cavab vermək, məzmunlu sual qoyma, dialoqa qoşulmaq bacarığı tərbiyə etmək müasir dərsin mühüm vəzifələrindən biridir. Bu prosesdə uşaq özünü təsdiq edir, cürətlənir, beləliklə, onun inkişafına təkan verilir.

Avtoritar münasibətin hökm sürdüyü dərsdən fərqli olaraq müasir dərsdə müəllim-şagird münasibətlərdə qarşılıqlı əməkdaşlıq normaları gözlənməli, şagirdin şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşılmalıdır, təsadüfi səhvinin üstü kobudluqla açılmamalı, ən kiçik qüsurları ehtiyatla, pedaqoji ustalıqla onun nəzərinə çatdırılmalıdır, yoldaşlarının yanında danlanmasına yol verilməməlidir. Müəllim şagirdin sevincinə şərık olmalı, ən kiçik nailiyyətlərini rəğbətləndirməlidir.

Dərsdə şagirdin konkret şəraitdəki hali nəzərə alınmalıdır, xahişi yerinə yetirilməli, ona seçmək haqqı və imkanı verilməli, o, özünü zəif, köməksiz hiss etməməlidir. Şagirdin yoldaşlarına kömək etməsi, onları müdafiə etməsi alqışlanmalıdır.

Dərsdə şagirdin müəllimlə razlaşmaması, müstəqil fikir yürütülməsi yaxşı qarşılanmalıdır.

Müasir dərs təlim prosesinin optimallaşmasını təkidlə irəli sürür. Optimallaşma müəllimdən özünü və şagirdləri yüklemədən, yormadan, vaxt atkinsinə yol vermədən, minimal vaxt ərzində çox və keyfiyyətli iş görməyi, yaxşı nəticə əldə etməyi nəzərdə tutur.

Təkrarən qeyd edək ki, təlimin müasir təşkilat forması onda yeni pedaqoji texnologiyaların, yeni təlim metodlarının tətbiqi ilə fərqlənir. Dünyanın bütün pedaqoq, psixoloq və qabaqcıl müəllimləri yeni metodlar axtarışındadırlar. Təəssüf ki, xarici təcrübə hələ lazıminca öyrənilməyib. Biz didaktikada bu istiqamətə diqqət yetirməli, onun imkanlarını və tətbiqi səhədlərini real qiymətləndirməliyik. Biz konstruktiv məqsədi izləməli, müəllimə bilavasitə praktik və maraqlı metodik işləmələr verməliyik.

İBTİDAİ TƏHSİLDƏ İNFORMASIYA TEKNOLOGİYALARININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Aygün Məcidova,

Bakı Avropa liseyinin ibtidai siniflər üzrə direktor müavini,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, əməkdar müəllim

Açar sözlər: informatika, məlumat, kompyuter texnologiyaları, kompyuter və informatika savadı, informasiya axımı.

Ключевые слова: информатика, информация, компьютерная технология, компьютерная и информационная грамотность, информационный поток.

Key words: computer science, information, computer technology, computer and information literacy, an information stream.

Azərbaycan Respublikasının yeni təhsil konsepsiyasına əsasən ibtidai siniflər üçün informatika fənni kürikulumu hazırlanmış və hazırda I-IV siniflərdə həmin fənn müvəffəqiyyətlə tədris olunur.

«Kurikulumda şagirdların idraki, informativ-kommunikativ və reflektiv fəaliyyətləri nəzərə alınır, fənn üzrə təlimin məzmunu nəticələr formasında verilir. Bu, standartların mənimsənilməsini təmin etmək üçün şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinə, həyatda zəruri olan bacarıqların əldə olunmasına imkan yaradır».

Ibtidai siniflərdə informatika fənninin tədrisi riyaziyyat fənni qədər böyük əhəmiyyətə malikdir. Informatika fənninin tədrisi şagirdin zehni inkişafına kömək edir, məntiqi təfəkkürünü formalasdırır, onlarda ümumiləşdirmə, mücərrədləşdirmə və konkretləşdirmə, təsnifetmə kimi təfəkkür əməliyyatlarını həyata keçirərkən praktik əsaslar üzərində bacarıq və vərdişlərin formalasmasına kömək edir.

Informatika fənninin digər tədris fənlərindən fərqi onun kompyuter və digər elektron vasitələrə malik olmasıdır. Bu vasitələrin tətbiqi ilə informasiyanın toplanması, emalı, saxlanması, axtarışı keçirilir. Bu, onu göstərir ki, informatika müasir dövrde elmi biliklərin əsası sahəsinə çevrilmiş və ətraf aləmin, dünyanın elmi mənzərəsini təsvir etmək üçün geniş nəzəri və praktik imkanlara malikdir.

Milli kurikulumda təlim nəticələrinin müəyyən edilməsi və şagirdlərin qazanıqları bilik, bacarıq və vərdişlərin qiymətləndirilməsi təlim prosesinin əsas mərhələlərindən biri hesab olunur. «Informatika və informasiya texnologiyaları», «Informatika və kommunikasiya texnologiyaları» kimi terminoloji ifadələr təhsilin əsas komponentinə çevrilmişdir.

İnformatika fənninin ümumtəhsil məktəblərində tədrisi yeni tədris texnologiyalarının yaranmasını, yeni anlayışların, terminlərin tətbiq edilməsini zoruri etmişdir.

Ən zəruri olan, demək olar ki, bütün fənlərin tədrisində rast gəlinən və informatika ilə bağlı bir sıra anlayışların terminoloji mənalarını açıqlayaq.

«Texnologiya» sözünün mənası necə açıqlanır?

Məlumdur ki, metodik ədəbiyyatda «təlim metodikası», «tədris metodikası», «təlim texnologiyaları» kimi ifadələrə rast gəlirik. «Texnologiya» sözü «materialları işləmə üsulu və vasitələrində bəhs edən elm» kimi və ya «bu işləmə proseslərinin mözmunu» mənasında da işlədir. Tədris prosesi ilə əlaqədar işlədirən «fənnin təlimi texnologiyası» ifadəsi «fənnin təliminin xüsusi metodikası» ifadəsinə çox yaxın olub, «ən incə, ən səmərəli xüsusi metodika» mənasını verir. Deməli, «texnologiya» sözünü təkcə «metod», «vasitə» və ya «məzmun» kimi qəbul etmək olmaz, çünki təlim (və ya tədris) metodikası bir sistem kimi beş komponentlə: məqsəd, məzmun, forma, metod və vasitə ilə müəyyən olunur. Bu cəhətdən təlim prosesi ilə əlaqədar «texnologiya» sözü «ən incə, səmərəli metodika» mənasında işlədir.

«İnformasiya savadı» nə deməkdir?

Məlumdur ki, «savad», «savadlı» sözləri ənənəvi olaraq təkcə yazmağı, oxumağı bacarmaq mənasını vermir. Öz peşəsini yaxşı bilmək, bacarmaq mənasında da «savadlı» sözü işlədir. Informatika fənninin tədrisi ilə əlaqədar və ya həmin fənni yaxşı əxz edən adamın hazırlıq dərəcəsi «informasiya savadı» ifadəsi ilə qeyd olunur, lakin fənnin məzmun və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, «informasiya savadı» dedikdə, aşağıdakılardan nəzərdə tutulur:

- informatika vasitələrini işlətməyi,
- müxtəlif işarələrdən, modellərdən, verilən informasiyalardan əlverişli istifadə etməyi,
- onları istifadəçiyə təqdim etməyi,
- nəzəri və praktik məsələləri həll etməyi,
- informasiyanı toplamağı, emal etməyi, saxlamağı, ötürməyi,
- adamları (şagird və ya tələbələri) informasiya vasitələrindən istifadəyə hazırlamağı,
- təlim sistemini inkişaf etdirməyi bacarmaq.

Əl «motorikası»nın avtomatlaşdırılması. Informatika təlimi bilavasitə kompyuterdən istifadə ilə bağlı olub, prosesin ifadə olunmasında ondan səmərəli istifadə etməyi tələb edir. Metodik ədəbiyyatda «əllərin motorikası», «barmaqların motorikası» anlayışlarından istifadə olunur. Bu anlayışların hələ bağça təlimində praktik cəhətdən reallaşdırılması əsas məqsədlərdən biridir. Motorika – müəyyən məqsədin reallaşdırılması üçün uşağın əlli və ya barmaqlarının avtomatlaşdırılmış hərəkətlərinin formalşdırılması deməkdir. Maşını idarə edən sürücüdə əl və ayaqların sinxron hərəkətlərinin vərdişi çevriləməsi buna misal ola bilər, çünki biliyin praktik reallaşdırılmasında əl və ya əl barmaqları müəyyən səmərəli hərəkət vərdişlərinə sahib olmalıdır. Informatika dörslərində şagirddən avtomatlaş-

mış əl hərəkətləri və mürəkkəb alqoritmik əməliyyatlar tələb olunur. İnformatika kaya aid terminlər yeni olduğundan, adaptasiya mərhələsinin müddətini azaltmaq olmaz.

Tədris prosesinin optimallaşdırılması. İnformatika təlimində prosesin optimallaşdırılması dedikdə, aşağıdakılardan nəzərdə tutulur:

- tədris materialının dərsin məqsədinə uyğun strukturlaşdırılmasında fənnin məqsəd və məntiqinin nəzərə alınması;
- şagirdlərin yaş və bilik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
- şagirdlərin praktik fəaliyyətlərinin düzgün təşkil edilməsi;
- tədris fəaliyyətlərinin yaradıcı işə istiqamətləndirilməsi.

Təlim prosesində informasiya – kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi. Müasir təlimin inkişafı müsbət hal kimi qəbul edilsə də, bu inkişaf yeni problemlər yaratmışdır:

- şagirdlərin informasiya axını ilə yüklenməsi,
- onların informasiya axımında seçim etmək çətinliyi ilə qarşılaşması.

Deməli, müasir təhsil almada biliklərin – informasiyaların sürətlə artması və şagirdlərin həmin bilikləri mənimsəmə imkanlarının məhdud olması problemi olduqca aktualdır. Bu problemin həlli isə təhsilin müasirləşdirilməsi ilə əlaqədaridir. Bunun üçün təlim-tərbiyə prosesinə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarını daxil etmək zərurəti yaranmışdır. Təhsilin kompyuterləşdirilməsi üçün əsas vasitələr bunlardır:

- təhsilin elektron vasitələrlə təchiz edilməsi;
- təhsilin program təminatı;
- təhsilin məzmunca müasirləşdirilməsi.

Təlimdə kompyuterdən və informasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə olunması onların tətbiqi üsulları və formalarından asılıdır.

Kompyuter texnologiyaları müasir mərhələdə şagirdin inkişafına xidmət etməklə təlimi maraqlı edir, yeni bilik mənbələrini tapmaqdə, intellektual fəaliyyəti gücləndirmək istiqamətində təlimin məzmununu intensivləşdirir. Kompyuter-multimediya obyektləri passiv inikasedici kimi didaktik cəhətdən o qədər də böyük yeniliyə malik deyil. Kompyuterdə informasiyanın təqdimi təhsilin məzmununun zənginləşdirilməsi imkanlarını artırır.

İbtidai siniflərdə təlim prosesinin kompyuterləşdirilməsi təhsilin (o cümlədən riyazi təhsilin) müasir tələblər səviyyəsində qurulması imkanlarını artıracaqdır. Bu məqsədlə aşağıdakı məsələləri həll etmək lazımdır:

- kompyuterin təlimdə tətbiqi zərurətini əsaslandırmaq,
- təhsil prosesinin kompyuterləşdirilməsi səviyyəsini müəyyənləşdirmək,
- təlimdə kompyuterin tətbiqi funksiyalarını müəyyənləşdirmək,
- təhsil programı əsasında fənn programlarını hazırlamaq,
- təlimi, fənni təkcə məzmun xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də şagirdin bir şəxsiyyət kimi yetişdirmə vasitəsi olduğunu xarakterizə etmək.

Təlim prosesi və onun nöticələrinin maksimum dərəcədə səmərəli olması iki faktdan asılıdır:

- a) təlimin kompyuterləşdirilməsi və informasiya texnologiyalarından istifadə olunması;
- b) pedaqoji innovasiya metodikalarının tətbiq edilməsi.
Kompyuter həm də kommunikativ əlaqələrin reallaşdırılması vasitəsidir.

Ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəbləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, «Təhsib», 2008.
2. «İnformatika - 1». Bakı, «Pedaqogika», 2008.
3. «İnformatika - 2». Bakı, «Pedaqogika», 2009.
4. «İnformatika - 3». Bakı, «Pedaqogika», 2010.
5. Гусева А.И. Учимся информатике. Москва, МИФИ, 2001.

Некоторые вопросы информационных технологий в начальном образовании

Резюме

В данной статье выделены следующие вопросы:

- новая образовательная концепция Азербайджанской Республики;
- особенности курса информатики в начальных классах;
- некоторые терминологические понятия по информатике;
- компьютер – основное средство при реализации информационных технологий;
- специфика применения компьютерной технологии в процессе обучения.

Some questions of information technology in primary education

Summary

The following questions are allocated in the given article:

- the new educational concept of azerbaijan republic;
- features of a course of computer science in primary classes;
- some terminological concepts on computer science;
- the computer – the basic means in realization of information technology;
- specificity of application of computer technology in the teaching process.

НЕТРАДИЦИОННЫЕ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ (ПО ПРОГРАММЕ «НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА XXI ВЕКА»)

Хромова Т.Н.

Учитель начальных классов МОУ «Митрофанновская средняя общеобразовательная школа», с.Митрофановка, Воронежская область.

Тема: УГОЛ И ЕГО ВЕЛИЧИНА(4-й класс)

Тип урока: Урок взаимного обучения, урок-путешествие.

Цели: Дать понятие «углового градуса» как единицы измерения угла.

- Учить обозначать угол латинскими буквами, измерять величину угла при помощи транспортира.
- Развитие кругозора, абстрактного мышления, пространственного воображения, памяти.
- Закрепление изученных вычислительных приемов, умения решать уравнения.
- Воспитание чувства гордости и любви к своему Отечеству, валеологической культуры.

Методы: Работа в парах, групповая работа, индивидуальный и фронтальный опрос.

Оборудование: Проектор, презентация урока, выполненная средствами «PowerPoint», учебник «Математика. 4-й класс» (авт. Рудницкая В.Н.), таблицы, индивидуальные карточки.

Формы контроля: Индивидуальный фронтальный и опрос, экспресс-тест, самостоятельная работа, опрос.

I. ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ МОМЕНТ

Ход урока:

- Какое у вас настроение? (*Ответы учеников*)
- А у меня сегодня таинственное, мы с вами совершим полет в космическое пространство. 12 апреля – День Космонавтики (*слайд «Космос»*).

– Отгадав загадку, вы узнаете, на чем мы полетим:

Крыльев нет у этой птицы,
Но нельзя не подивиться:
Лишь распустит птица хвост–
И поднимется до звезд.

(Слайд «Ракета»)

– Что нужно для полета в космос? (*сила, выдержка, готовность прийти помочь друг другу, знание математики, сотрудничество*)

Космонавт – это исследователь, испытатель новой техники, медик, монтажник, биолог.

Прежде, чем полететь в космос, нужно пройти цикл подготовки на Земле.

II. УСТНЫЕ УПРАЖНЕНИЯ

1. Каждый космонавт должен знать историю космоса.

– Кто первым из землян облетел нашу планету и благополучно вернулся на Землю? (*Ю.А.Гагарин*) (*слайд «Ю.А.Гагарин»*).

– Дата рождения Гагарина 9 марта 1934 г. Сколько лет исполнилось бы ему в этом году? ($2009-1934=75$ г.)

– Первый полет в космос был совершен в 1961 г. Сколько лет прошло с тех пор? ($2009-1961=48$ л.)

2. Начинаем тренировку.

Космонавт должен уметь спускаться на парашюте. Обучение проведет командир экипажа (*слайд «Игра “Парашютисты”»*).

3. Будущие космонавты должны научиться вынести перегрузки на пределе человеческих возможностей.

Вы трудностям не поддавайтесь!

Смелей по лестнице взбирайтесь!

То вверх, то вниз она влечет,

И вас к успеху приведет!

(Слайд «Лесенка», решение уравнений.)

$$m = 153$$

$$a = 497$$

$$k = 96$$

$$x = 25$$

$$y = 100$$

$$b = 13$$

3. Врач-офтальмолог проведет тренировку зрения. «Бегать» глазками и считать геометрические фигуры (*слайд «Офтальмогренажер»*) (*проводит санитар класса*).

Ждет нас быстрая ракета
Для прогулок по планетам.
На какую захотим,
На такую полетим!

Космос таит в себе столько нераскрытоого, непонятного, непознанного. Вперед!

К новым Галактикам! (*Слайд «Взлет ракеты»*).

III. СООБЩЕНИЕ ТЕМЫ УРОКА И ПОСТАНОВКА ЦЕЛЕЙ

1. Создание проблемной ситуации.

В иллюминаторы нашего корабля видно созвездие Большой Медведицы (*Слайд «Созвездие Большая Медведица»*).

- На что похоже созвездие? (ломаную, четырехугольник, граф).
- А сколько углов изображено? Показать углы. (углов – 8).

Учащиеся показывают углы вращений указки по плоскости вокруг его вершины.

- Как сравнить углы? (мы раньше сравнивали углы наложением).
- Как отличить один угол от другого? (мы еще этого не знаем).

2. Тема нашего урока «Угол и его величина» (*слайд «Тема урока»*)

– Каковы цели нашего урока? (Научиться обозначать углы, измерять величины углов, сравнивать углы. Развивать логическое мышление, внимание. Воспитывать взаимопомощь. Расширять кругозор.)

IV. ИЗУЧЕНИЕ НОВОГО МАТЕРИАЛА

1. Знакомство с обозначением углов.

Работа в парах.

– Сейчас я предлагаю вам углубить свои знания об углах и их обозначении.

Группы Б, В изучают про угол, а группа А – обозначение угла.

Изучение понятия «угол» (карточка) (приложение №1).

Изучение обозначений угла (карточка) (приложение №1).

Проверить себя поможет экспресс-тест (*слайд «Экспресс-тест»*).

Самопроверка.

2. Помогите своему соседу по парте изучить новый материал (*взаимообучение*).

3. А теперь проверим результаты вашей работы.

Раскрасьте только те звезды, которые соответствуют определению.

Слайд «Экспресс-тест “Проверь себя”» (на обратной стороне тестов латинские буквы) (приложение №2).

– Украсим созвездие латинскими буквами.
– Назовите получившиеся углы.

4. Выполним №434, научимся записывать обозначение каждого угла двумя способами (*коллективная работа*).

$\angle$ АОВ
 $\angle$ МКС
 $\angle$ ЕДР

$\angle$ ВОА
 $\angle$ СКМ
 $\angle$ РДЕ

5. Рефлексия №1.

- Чему мы научились? (научились обозначать углы).

6. Определение алгоритма измерения величины угла.

- Теперь нам предстоит следующий этап. Я предлагаю провести коллективную работу. Капитаны четверок, подойдите для получения консультации, а все остальные выполняют практическую работу №437.

Капитаны слушают объяснение учителя. Подготовка капитанов команд по материалу учебника, страница 117.

Команды выполняют практическую работу №437, стр. 116.

Сравнивать углы можно, измеряя их величины. Единицу величины угла называют градусом. Стрягут угол, стороны которого являются противоположно направленными лучами, и делят его на 180 равных углов. Величину любого из этих углов называют градусом. Величину угла измеряют с помощью транспортира. На нем имеется шкала от 0° до 180° .

Алгоритм:

- Совместить вершину угла с засечкой на транспортире.
- Один из лучей совместить с нулевой отметкой на транспортире.
- Просмотреть, через какую отметку проходит второй луч, и назвать градусную меру. Проверка №437.
- Какой угол самый большой, самый маленький? (самый большой – красный, самый маленький – желтый)
- Как вы проверяли? (проверяли способом наложения)
- Капитаны четверок научат вас измерять величину угла другим способом.

Совместное изучение алгоритма в четверках по материалу учебника.

- Измерьте величину каждого угла на №437.

Проведение тренинга по измерению величины углов из №437:

желтый = 40° ; зеленый = 50° ; красный = 110° .

- Для защиты результатов вашей работы приступаете к выполнению №439.

Отчет четверок по №439 с подробным объяснением.

$$\angle ABC = 35^\circ;$$

$$\angle CDK = 120^\circ;$$

$$\angle KOM = 45^\circ;$$

$$\angle XOY = 90^\circ;$$

$$\angle DPX = 75^\circ;$$

$$\angle AMB = 175^\circ$$

7. Рефлексия №2.

- Чему учились? (учились сравнивать углы, измерять величину угла)

- Изучили созвездие Большая Медведица. Самые яркие звезды образуют фигуру, похожую на ковш. Весной Большую Медведицу легко отыскать, по вечерам она над головой.

Продолжаем полет. Космонавты занимаются спортом и делают зарядку.

V. ФИЗКУЛЬТМИНУТКА

(Слайд “Физминутка”.)

Физкультурная минутка –
 Это вам совсем не шутка.
 Выдох – вдох! Внимание!
 Начинаем приседание.
 А теперь согнуться
 И носка рукой коснуться.
 2 хлопка, 3 прыжка,
 Поворот, 2 шага.
 Выдох – вдох! Потянись!
 И тихонечко садись!

VI. РАБОТА НАД ПРОЙДЕННЫМ МАТЕРИАЛОМ

1. На борт нашего корабля поступают какие-то зашифрованные сигналы. Принять радиограмму (**слайд «Радиограмма»**).
 – Ваше решение? (*поможем звезде*)
 – Найдите значения выражений, и пыль исчезнет.

6'80 – 135 : 5+364 – у доски;
 720 : 8 + 36 · 12 : 4 – 16 – с комментариями;
 100 – 6 · (36 : 9); 8 – 8 – устно;
 (235 - 135) · 23 – 644 : (98:7) – самостоятельно.
 Проверка. (817, 182, 89, 2254)

2. Давайте узнаем, сколько лет необходимо лучу, чтобы долететь до Земли. Составьте по задаче уравнение и решите его.

Задача: К числу лет, которые необходимы лучу, прибавили 470, результат увеличили в 12 раз и получили 5688. Сколько лет необходимо лететь лучу?

Решение задачи:

Пусть лучу необходимо лететь x лет. Составим уравнение:

$$(x+470) \cdot 12 = 5688$$

$$x + 470 = 5688 : 12$$

$$x + 470 = 474$$

$$x = 474 - 470$$

$$x = 4$$

Ответ: 4 года

Проверка.

3. Космос – великая книга Природы. Но пора возвращаться на Землю. Наша планета – самая лучшая.

УП. ИТОГ УРОКА

Из полета возвратились,
Мы на Землю приземлились.

Расскажите, чему новому научились? (Ответы учащихся)

– Каковы результаты сегодняшнего урока? Оцените свою работу. (Оценивание успешности работы команд и отдельных учеников на уроке).

– Вспомните свои впечатления на уроке. (высказывания учащихся).

VIII. ДОМАШНЕЕ ЗАДАНИЕ

Стр. 119, № 447.

Просмотрите задание. Что непонятно? Это задание выполните дома.
Урок окончен. Спасибо за урок.

Приложение № 1

Изучи определение угла. Проверь себя. Ответь на вопросы.

Угол – это _____

Он состоит из _____

Лучи называются _____

Изучи обозначение угла. Проверь себя. Ответь на вопросы.

Общее начало _____

Обозначение угла составляют из _____

В середине всегда указывается буква _____

Один и тот же угол обозначают _____

Приложение № 2

ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Гумейр Ахмедов,
доктор наук по педагогике,
ин.член ГАН РАО член РАЮН

Açar sözlər: uşaq maraqlarının üstünlüyü, uşaqların hüquq bərabərliyi, lazımi maddi təminatlar, yetim qalmış və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların hüquqları, mənzil hüquqi, qaçqın və məcburi köçkün uşaqların müdafiəsi.

Ключевые слова: превосходство интересов детей, правовые равенства детей, необходимые материальные гарантии, права сирот и детей, лишившихся родительского попечения, права на жилище, защита детей-беженцев и вынужденно переселенцев.

Key words: superiority of children interests, legal equality, necessary material guarantees, rights of orphans and children

Формирование детей дошкольного возраста на основе правовых ценностей имеет важную значимость. Каждый возрастной этап жизни ребенка вледает своеобразными особенностями, по причине которых, происходит усвоение воспитательных ценностей. Правильно сформулированное правовое сознание у детей способствует правильному развитию общества. Правовое воспитание формулирует законопослушные привычки и правовое мышление, в растущем поколении на основе правовых знаний и поведений. Правовое воспитание процесс освоения знаний, умений и навыков, соответствующих правовым нормам. Правовое воспитание способствует возникновению убеждений, подвергающий наказанию нарушителей, независимо от его личности. В справедливом государстве все решает закон. Поэтому важной обязанностью права является защита общественных отношений, существующих в обществе. В таком государстве все должны почитать верховенство закона(3).

В дошкольных образовательных учреждениях учителям следует привить детям утверждения законодательного проекта «Конвенции детских прав» ООН и «Законы о правах детей Азербайджанской Республики» (1;2). Следует обращать внимание на важные правовые тенденции:

- В этих учреждениях формируется информация о знаниях и организациях, защищающих права.

- Производятся исследования превосходства интересов детей.
- Освоение правовых равенств. Владение детей одинаковыми правовыми равенствами создают ценностные отношения у них. Дети не должны подвергаться дискриминации по причине имущественного и социального положения родителей или лиц, заменяющих их, здоровья, расы и национальности, языка и образования, политических взглядов и жилья.

Дети не ответственны за поведение родителей или лиц, заменяющих их, а также не должны подвергаться ограничению прав по причинам, связанным с их родителями.

- Необходимые финансовые потребности ребенка должны обеспечиваться. Он имеет право получить возмещение, не меньше минимальных расходов бытия, определенного по законодательству.

• Каждый ребенок имеет право на жилище. Он претендует на часть жилья, в котором проживает со своей семьей. Дети, лишенные родительского попечения, оставляют за собой право на то жилище, где раньше жили с родителями, даже после отдачи их опекунам, в детские дома и родственникам. В противном случае, дети, не имеющие жилища и дети, выросшие в детских домах, вне очереди будут обеспечены жилплощадью.

- Социальная помощь. Государство оказывает детям помощь в виде разовых выплат, ежемесячных пособий, компенсаций. Особо нуждающимся соответствующие исполнительные органы назначают дополнительную помощь и льготы.

• Дети-беженцы и вынужденно переселенцы имеют с другими детьми равноправные привилегии. Государство срочно применяет ряд мероприятий, чтобы обеспечить их нужной защитой и гуманитарной помощью.

Обязательства правового воспитания:

1. Формирует у детей дошкольного возраста систематических знаний, соответствующие законодательству и обучает их.

2. Содействует усвоению знаний и навыков выполнения законов. Правовое воспитание создает условия, для освоения вышеизложенных знаний и навыков.

3. Правовое воспитание обучает детей справедливости. Обеспечивает всех равноправием перед законом. Борьба за справедливость начинается с восстановления прав. Правовое воспитание разнообразно своим содержанием и методами выполнения.

Литература

1. Конвенция прав детей. ООН. Баку, 2007 г.
2. Закон Азербайджанской Республики о правах детей. Баку, 2009 г.
3. Конституция Азербайджанской Республики. Баку, 2009 г.

Правовые ценности детей дошкольного возраста

Резюме

В нынешнее время проводятся исследования возможностей и методов воспитания детей дошкольного возраста на основе правовых ценностей. Дети познают права законодательства; освоение ими этих прав в раннем детстве поможет в будущем поближе участвовать в построении правового государства. Понимание должно быть заложено с ранних лет.

Legal values of children of preschool age

Summary

At present investigations on opportunities and methods of children education of preschool age are carried out at the base of legal values children get to know rights of legislation; learning of these rights will help them to take part in building of lawful state. Respect of rights must be laid from the early years.

ЭТНОКУЛЬТУРНОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ОБРАЗЦОВ КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ

Пиралы Алиев,

Доктор педагогических наук, завотдела по проблемам воспитания Института Проблем Образования Азербайджанской Республики

Açar sözlər: etnomədəniyyət və klassik poeziya nümunələri, milli əmənələr, məzmun və dəyərlər, vasitə və estetik zövq.

Ключевые слова: этнокультура и образцы классической поэзии, национальные традиции, содержание и ценности, средство и эстетическое удовольствие.

Key words: ethnic culture, samples of classical poetry, national traditions, content and values, means, aesthetic pleasure.

В нынешней ситуации этнокультурное воспитание детей дошкольного возраста имеет значимую актуальность. Также важно развитие национального самосознания и чувства, прививание им любви к прогрессивному и лучшему в нашем прошлом наследии на почве этногенеза и этнических процессов. Народ имеет своеобразные особенности, обусловленные социальными, экономическими, биологическими, естественными, культурными и историческими, психологическими, педагогическими и т.п. факторами. Эти особенности четко и точно предохраняются в характере на-

рода, в его языке, религии, национальном опыте по всем отраслям, национальных праздниках, в играх и разных видах спорта, в процессе воспитания и обучения и т.д.

Этнокультурный материал это – опыт общественно - национальной характеристики, оправдавший себя во время трений истории, глубокий и жизненно- обобщенный продукт фактов и идей. (1 – стр. 17)

Содержание этнокультуры более точно оберегается в УНТ (устное народное творчество) и в образцах классической поэзии, по причине постоянства древне и средневековых письменных образцов. Эти образцы имеют незаменимые возможности в воспитании детей дошкольного возраста. Следуя им, мы сможем успешно воспитать детей. При этом необходимо обратить внимание на нижеследующие факторы:

- Посредством этих образцов дети поближе узнают об образе жизни своих предков в прошлом, знакомятся с их бытом, художественно-эстетическим мировоззрением и национальными обычаями, борьбой против иноземных захватчиков;
- Лучшей воспитательной школой являются богатые художественные наследия Хагани и Мехссти, Низами и Насими, Хатаи и Физули, Видади и Вагифа, пропагандировавшие боевой дух, мудрость и наставнический характер, жизнерадостность и красоту, заставляющий задуматься над развитием художественного вкуса и роста гражданской личности детей. Образцы классической поэзии воспитывают в детях любовь к родине, почтение к старшим, глубокое уважение к родителям, толерантное отношение к другим национальностям и религиям.(2)
- Объектом пропаганды классической поэзии является идея гуманизма. Создавая образ гуманного повелителя, поэты пытались изменить характер отношений верховных судей к простому человеку. В этих образцах противоречат друг другу две точки зрения, две позиции друг другу: добро против зла, доброжелательность против злонравия, духовное богатство против духовной нищеты.
- При помощи этих образцов детям прививается патриотизм, героизм и отважность, трудолюбие, товарищество и дружба, открытость и правдивость, дисциплинированность, гуманизм и скромность, экономность и вежливость, ответственность.
- Содержание классической поэзии, отражающее в себе идеально – политическое направление духовных ценностей народа играет важную роль в воспитании детей дошкольного возраста. Эти произведения имеют незаменимые воздействия на воспитательный процесс, по причине их связи с национальным наследием, корнем, культурой и традициями. Народный поэт С.Вургун писал об этом: «В каждом произведении для детей, должна отражаться смысловая красота. Произведения, с неглубоким смыслом и непонятной целью, поверхностные чувства и влияния, мимолетно сгорают в

памяти детей.». (4, с. 79) Поэтому самые лучшие образцы классической поэзии должны приучить детей.

- Единство и идея этнокультурных особенностей в классической поэзии впитываются в духовность, подсознание и чувства подобно материнской малоцене, своей гармонией и нравоучением является фундаментом духовного мира ребенка и его эстетического вкуса, помогает созданию таких явлений как уважение родителей, родственников и чужих детей, доброжелательность и безопасность.
- Нравственное воспитание с точки зрения национального своеобразия занимает первое место, поэтому в первую очередь в ребенке формируют нравственное подсознание, веру и доверие, чувства и поведение.
- В содержании классических образцов также нашли свое отражение забота и уважение к этнокультуре народов в меньшинстве. Приучая детей к этим явлениям, мы формируем толерантную личность.
- Разновидности разнообразны, плюрализм бедных. По этой причине в этнокультурной воспитании детей дошкольного возраста должны использоваться образцы классической поэзии.

Литература

1. Алиев И.И. Использование этно-педагогических материалов в процессе воспитания обучения. Баку, 2007г.
2. Алиев П.В., Ахмедов Г.Г. Воспитание школьников на основе национально-моральных ценностей. Баку, 2005г.
3. Гасанов А.М. Роли и возможности детской литературы в процессе воспитания школьников младших классов. Баку, 1999г.
4. Вургун С. Избранные. Баку, 1978г.

Этнокультурное воспитание посредством образцов классической поэзии в воспитании детей дошкольного возраста

Резюме

В тезисах доклада рассказывается об этнокультурном воспитании детей дошкольного возраста. Образцы классической поэзии включают в себя традиции и обычаи народов, ритуалы и моральные ценности, которые имеют большие возможности в воспитательном процессе. В докладе эти факты обобщают и разрабатывают пути их достижения.

Ethno-cultural education through samples of classical poetry in the education of preschool children

Summary

The article discusses the ethnic and cultural education of children of preschool age. Samples of classical poetry include the traditions and customs of peoples, rituals, values, and therefore have greater opportunities in the education process. The report summarizes these facts and develops ways to achieve them.

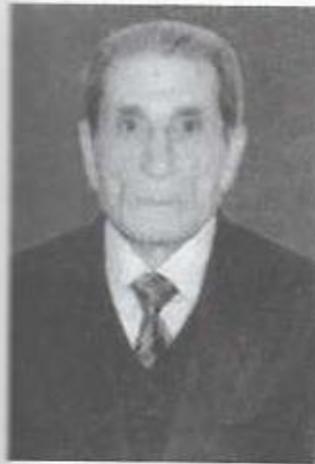
MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN FİZİKİ HAZIRLIĞI VƏ SAĞLAMLIĞI ÜÇÜN HƏRƏKƏT KOMPLEKSLƏRİ

Baloğlan Quliyev,

ADPU-nun dosenti, pedaqogika üzrə folsuş doktoru;

Mətanət Quliyeva,

Bakı şəhəri, F.Tağıyev adına 72 nömrəli məktəb – liseyin müəllimi

Açar sözlər: məktəbəqədər yaşlı uşaq, məktəbə fiziki hazırlıq, gün rejimi, oyunlar, təhsil, tərbiyo, stimul yaratma, hərəkət kompleksləri.

Ключевые слова: дошкольник, физическая подготовка к школе, режим дня, игры, образование, воспитание, создание стимула, комплекс физических упражнений.

Key words: preschools, the physical, preparation for school, mode, game, education,

incenti və, set of exercises.

Ölkəmizdə qədim zamanlardan başlayaraq, eləcə də müasir dövrdə gənc nəslin sağlam böyüməsinə, bədəncə möhkəm və vətənin müdafiəsinə hazırlmasına daim diqqət yetirilmişdir, çünki xalq üçün, millət üçün onun ən qiymətli sərvəti olan torpağının düşmənlərdən qorunmasında sağlam nəslin yetişdirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev həmin məsələyə diqqət çəkərək deyirdi: «Xalqımız, millətimiz genetik xüsusiyyətlərinə görə fiziki cəhətdən sağlam insanlardan ibarət olan xalqdır, milletdir. Fiziki sağlamlıq və fiziki güc, mənəvi sağlamlıqla bərabər, Azərbaycan xalqına, millətinə xas olan xüsusiyyətdir... Keçmiş dövrlərdə də əsrlərdən-əsrlərə pohlevanlarımız da, güloşçılarımız də, oxatanlarımız da, fiziki imkanlarını cürbəcür oyunlarda nümayiş etdirənlərimiz də olubdur». Heydər Əliyev eyni zamanda uşaqların fiziki cəhətdən möhkəmləndirilməsinin, onların sağlamlığına qayğı göstərilməsinin mahiyyətini fələrlə açıqlamış və bu işə xüsusi diqqət verilməsini tövsiyə etmişdir.

Ulu öndərimiz H.Əliyev deyirdi: «... Azərbaycanda idmanın, bədən tərbiyəsinin kültəvi surətdə inkişaf etməsinə ciddi fikir verməliyik. Bu, bizim vəzifəmizdir, borcumuzdur. Bu, xalqımız gələcəyidir, gələcək nəsillərin daha sağlam olmasına əsasdır... Biz idmana, bədən tərbiyəsinə qayğı göstərərək millət, xalq, vətən qarşısında öz borcumuzu yerinə yetiririk...». Məsələyə bu aspektdən yanaşaraq, respublikamızın məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təhsil islahatının uğurla nəticələnməsi üçün humanist, demokratik, fərdi, differential və digər milli təhsil prinsiplərinə uyğun olaraq fiziki tərbiyənin və

onun mühüm vasitələrinin məzmunu, həcmi və həyata keçirilməsinin təlim imkanları öyrənilməli, təhlil və sintez edilməli, ümumiləşdirilərək müəyyən olummalıdır. Burada, xüsusən məktəbəqədər yaşı uşaqların hərtərəfli ahəngdar fiziki inkişafı, fiziki hazırlığı, sağlamlığının qorunması, normal psixoloji durumu, emosionallığı, hərəki fəallığı nəzərə alınmalıdır. Bütür bülətlərlə bərabər, uşaqların mühüm həyatı bilik, bacarıq və vərdişləri, hərəkət qabiliyyətləri (sürət, güc, çeviklik, cəldlik, möhkəm iradəlilik və s.), sağlamlıq vəziyyəti ilə organizmin funksiyaları və fiziki formasının harmonik inkişafı, eləcə də mənəvi, estetik, əmək, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə və təhsilinin də nəzərə alınması məqsədə uyğundur.

Uşaq bağçasında təhsil və tərbiyə programlarına əsasən onlar sərbəst, təbii, əl-ayaq, bədən və s. hərəkətləri bir-birinə uyğunlaşdırmaqla, ayaqlarını sürümədən, başını aşağı salmadan, bədəni düz saxlamaqla yerimə və qaçmanın müxtəlif növlərini mənimsəyirlər. Onlar yeriş, qaçış, hoppanma, qolçiyin, ayaq-pəncə, bədən üçün müxtəlif növ hərəkətləri icra edir, maraqlı oyunlar oynayırlar. Bütün bu təmrin və oyunlar onların bədənlərinin normal inkişafına, əzələ-sinir sisteminin möhkəmləndirilməsinə, tənəffüsün dərinləşdirilməsinə, dayaq – hərəkət aparatının funksiyasının və maddələr mübadiləsinin yaxşılaşdırılmasına, ürək-damar sisteminin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Başqa sözlə, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində uşaqlar bədən tərbiyəsi programında göstərilən hərəkətləri və müxtəlif milli mütəhərrik oyunları yerinə yetirərək, öz sağlamlığını daha da möhkəmləndirir, şən və gümrah böyüyür, həyat üçün vacib olan hərəki vərdişləri formalasdırırlar.

Məlumdur ki, uşaq bağçasında uşaqların təhsil və tərbiyə işinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində gün rejiminə daxil olan bütün tədbirlərin vaxtı-vaxtında, gigiyena qaydalarına əmək etməklə yerinə yetirilməsi başlıca şərtlərdəndir. Nəzərə almalıyıq ki, bir jurnal məqaləsində fiziki vasitələrini bütünlükə əhatə etmək mümkün deyil. Bu məqalədə biz uşaqların fiziki hazırlığı və sağlamlığı üçün zəruri olan kompleks hərəkətlərin bir hissəsinə təqdim edirik. Bu kompleks hərəkətlərin tətbiqi tərbiyəçi müəllimlərin öhdəsinə buraxılır, çünki kompleks hərəketlərin tətbiqinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində təkcə yaş həddi bütün məsələləri həll etmir. Burada şərait, iqlim, avadanlıq, vəsaitlər, uşaqların fiziki hazırlığı, sağlamlıq vəziyyətinin səviyyəsi və tərbiyəçinin hazırlığı da başlıca şərtlərdəndir. Deməli, hər hansı bir qrupda fəaliyyət göstərən tərbiyəçi yuxarıda deyilənləri nəzərə almaqla, hərəkət və oyunları səthi şəkildə deyil, düşüncəli surətdə uşaqlara icra etdirməlidir. Daha sonra o, kompleks hərəkətlərin yerinə yetirilmə müddətini, yəni 15 gün və yaxud 1 ay, yaxud da 2-3 gün müddətində icra olunacağıını müəyyən etməli, onların intensivliyini, hansı yaş qrupunda neçə dəfə təkrarlanmasını, gün rejiminin hansı anlarında tətbiqini müəyyən etməlidir.

I kompleks (şəkil 1).

Şəkil 1. I kompleks hərəkətlər

1-ci hərəkət. Stulda oturaraq, hər iki əlinizi yuxarı qaldırın və dərindən nəfəs alın. Əllərinizi yayaş-sayaş aşağı salıb, “Ş – Ş – Ş” səsini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti bir-neçə dəfə təkrar edin. Əllər ön tərəfdən və yanlardan yuxarı qaldırıla və aşağı salına bilər. Qamət isə düz saxlanılmalıdır.

2-ci hərəkət. Stulda (minici vəziyyətində) ayaqlarımızı hər iki tərəfdən sallayıv oturun, əllərinizi birləşdirib, dərindən nəfəs alın. Sonra bədəninizi sağa və sola döndərib, “Z – Z – Z” səsini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 3-6 dəfə təkrar edin. Həmin hərəkət icra edilərkən sinə irəli çıxmazı, baş və bədən düz tutulmalıdır.

3-cü hərəkət. Stulda oturub, əl barmaqlarınızı tütök çalma vəziyyətində əğzınıza yaxın tutub, dərindən nəfəs alın. “P – F – U – U” səslərini uzada-uzada tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 4-6 dəfə təkrar edin. Hərəkətlər yerinə yetirilərkən ayaqlar, dizlər bir yerdə, qamət düz saxlanılmalıdır.

4-cü hərəkət. Ayaqlarınızı ciyin bərabərində aralı qoyub dayanın. Əvvəl əlinizə böyük rezin top alıb, yuxarı qaldırın və dərindən nəfəs alın, sonra topu döşəməyə qədər endirib pəncələr üstünə qoyn, “B – A – X – X” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Topu irəli diyirlədin. Həmin hərəkəti 2 uşaq üzbeüz dayanıb (3-4 metr məsafədə), yerinə yetirsə, daha səmərəli olar. Bu zaman uşaqların fəallığı artar, hərəkətin yerinə yetirilməsi onlar üçün maraqlı və cəlbedici olar.

5-ci hərəkət. Əllərinizi yanımıza salıb durun. Dərindən nəfəs alın, bədəninizi sağa əyib, sol əlinizi qoltuğunuzun altına qədər yuxarı qaldırın, sağ əlinizi isə

ayağınız boyu topuğa qədər aşağı sürüsdürün və eyni zamanda "S - S - S" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Sonra bədəninizi əks təraf əyməklə hərəkətləri 4-5 dəfə təkrar edin. Ayaqlar və dizlər bir yerdə, bədən düz saxlanmalıdır. Həmin hərəkəti ayaqlar aralı vəziyyətdə də icra etmək olar.

6-ci hərəkət. Ayaqlarınızı çiçin bərabərində aralı qoyub durun. Əlləriniz yuxarı qaldırıb, barmaqlarınızı yellədin və dərindən nəfəs alın. Sonra bədəniniz önsə əyib, "U - X - X - X" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 3-4 dəfə təkrar edin. Hərəkət əllər irəlidə və ya yanlıarda yellədilməklə icra oluna bilər. Bu vaxt sinə irəli verilməli, bədən isə düz saxlanılmalıdır.

7-ci hərəkət. Hər iki əlinizlə gimnastika çubuğu tutub durun. Dizləriniz yuxarı qaldırmaqla otaqda yavaş sürətlə yeriyin. 2-ci addımda nəfəs alıb, 4-6-ci addımlarda "M - M - M" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri bir -neçə dəqiqə davam etdirin.

8-ci hərəkət. 7-ci hərəkətin təkrarıdır, lakin bu zaman hərəkət yerində icra olunmalıdır. Yeriş orta qəçişla və əksinə növbələşdirilərək yerinə yetirilir. Sürətli yerisdən (30 san.) qəçişə keçib (30 san.), yenidən yerisə qayıdın (30 san.), müəyyən müddətdən sonra hərəkətləri dayandırın.

9-cu hərəkət. Stulda oturub, 2-3 dəqiqə ərzində xüsusi rezin trubkadan istifadə etməklə sabun köpükləri buraxın. Bütün hallarda qamətin düzgün saxlanması diqqət mərkəzində olmalıdır.

II kompleks (Şəkil 2).

Şəkil 2. II kompleks hərəkətlər.

1-ci hərəkət. Stulda oturub, əllərinizi öndən yuxarı qaldırın. Dərindən nəfəs alın, sonra əllərinizi aşağı salıb, "K – A – R – R" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 3-4 dəfə təkrar edin. Bu hərəkətin güzgү qarşısında icra olunması daha məqsədəyğundur.

2-ci hərəkət. Stulda oturub, əllərinizi ciyinizə qoyun və dərindən nəfəs alın. Sənər gövdənizi qabağa əyib, "Q – A – A" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri bir neçə dəfə təkrar edin. Nəfəsi alarkən bədənin (başın) mümkün qədər daha çox arxaya əyilməsinə, nəfəsi buraxarkən isə bədənin bud-çanaq oynağına sıxlmasına, buda yaxınlaşmasına (alının buda toxunmasına) çalışın. Bu hərəkətlər dərindən nəfəs alıb – vermənin rasionallığını təmin etməkdə mühüm amil sayılr.

3-cü hərəkət. Stulda oturub, ayaqları onun üzərindən aşırmaqla əllərinizi belinizi qoyun və nəfəs alın. Bədəninizi sola əyib, sol ovcunuza açmaqla dərindən nəfəs alın, əvvəlki vəziyyətə qayıdarkən "J – J – J" səsini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın.

4-cü hərəkət. Əllərinizi aşağı salıb dayanın. Əlləri yanlara qaldırıb, bir ayağınızı dizdən bükün (sağ və ya sol) və yuxarı qaldırıb, nəfəs alın. Əlləriniz və ayaqlarınızı aşağı salıb, "Ş – Ş – Ş" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 3 dəfə təkrar edin. Hərəkəti əvvəlcə yavaş, sonra sürəti artırmaqla yerinə yetirin. Bu, bədən hərəkətlərinə koordinədici təsir göstərir.

5-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib, əllərinizi aşağı salın. Qamoti düz saxlamaqla əllərinizi yanlara qaldırıb, nəfəs alın. Əllərinizi yavaş-yavaş aşağı salıb "U – U – U – R – R" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın.

6-ci hərəkət. Ayaqlarınızı aralı qoyub böyük rezin topu döşünüzə sıxaraq dərindən nəfəs alın. Sinənizlə topu qabağa itələyib "B – R – U – X – X" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti əldə top olmaqla yuxarı qaldırmaqla və yanlara, sağa və sola dönməklə də yerinə yetirmək olar.

7-ci hərəkət. Əllərinizi başınıza qoyui, ayaqlarınızı birləşdirin. Bu zaman dərindən nəfəs alın. Sonra əyilib əllərinizlə dizinizi qucaqlayın və "F – F – F" səsini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Bədəni arxaya əyməklə nəfəsin alınması, bədənin qruplaşma vəziyyətinə gəlməsi ilə nəfəsin verilməsi zəruridır.

8-ci hərəkət. Əllərinizi yana qaldırıb, tez-tez yerimək və sonra qaçmaqla serbest nəfəs alıb-verin. Məşqin sonunda 15-20 saniyə yavaş-yavaş və ritmlə yerin.

9-cu hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib, əllərinizi burnunuza yaxınlaşdırın və dərindən nəfəs alın. Sonra "A – U – U" səslərini tələffüz etməklə tədricən nəfəsinizi buraxın və nəfəsvermə müddətində xoş, məlahətli səs çıxarmağa təy göstərin. Hərəkətləri istənilən qədər təkrar edin.

III kompleks (şəkil 3).

Şəkil 3. III kompleks hərəkətlər.

1-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirin. Əllərinizi yuxarı qaldırıb, pəncələrinizin üzərinə qalxın və dərindən nəfəs alın. Sonra əllərinizi aşağı salıb, əvvəlki vəziyyətə qayıdin və "U – X – X – X" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi axıra qədər buraxın. Hərəkətləri bir-neçə dəfə təkrar edin. Əlləri ön və yanlardan da yuxarı qaldırmaq olar. Hərəkət icra olunarkən sine bir qədər irəli çıxmali, nəfəsi verərkən isə əvvəlki vəziyyətə qayitmalıdır.

2-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib durun, əlinizin birini yuxarı, o birisi ni yana uzadıb dərindən nəfəs alın. Sonra əllərin yerini dəyişərək "R – R – R – R" səslərini tələffüz edib, nəfəsinizi buraxın.

3-cü hərəkət. Ayaqlarınızı çiycin bərabərində aralı qoyn. Hər iki əlinizlə gimnastika çubuğu tutub, bədəninizi əvvəlcə sağa çevirərək nəfəs alın, sonra isə sola çevirərək "Ş – Ş – Ş" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 4 – 5 dəfə təkrar edin.

4-cü hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirin. Hər iki əlinizlə gimnastika çubوغunu tutun. 1 – Əllərinizi yuxarı qaldırın və ayaq pəncənizin üzərinə qalxıb dərindən nəfəs alın. 2 – Çubuğu arxadan kürəyinizi endirin. "F – F – F" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. 3 – Çubuğu baş üzərinə qaldırın. 4 – Çıxış vəziyyətinə qayıdin. Hərəkətləri 4 – 5 dəfə təkrar edin.

5-ci hərəkət. Ayaqlarınızı çiycin bərabərində aralı qoyn. Əlinizə rezin top alın. 1 – 2 sayda topu başınızın üzərinə qaldırıb nəfəs alın, 3 – 4 sayda aşağı

ayılıb topu döşəmənin üzəri ilə qabağa diyirləndirin və “B – A – X – X” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti 4-5 dəfə təkrar edin.

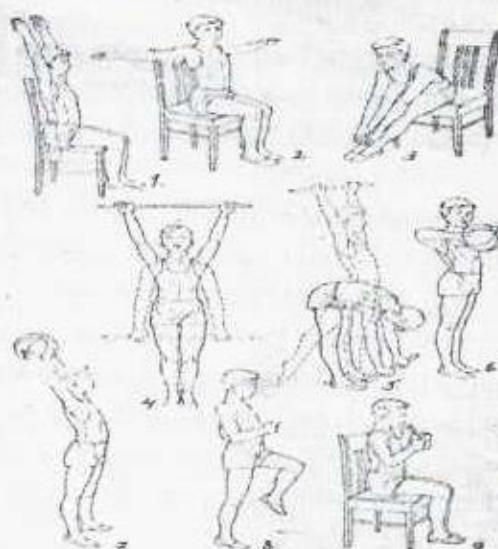
6-ci hərəkət. Ayaqlarınızı aralı qoyun. Bir əlinizi (sağ və ya sol) dirsək-dən büküb, o birini irəli uzadaraq yumruqlarınızı düyünləyin, sonra əllərin vəziyyətini dəyişməklə irəli (nəfəs alın) və geri apararaq “S – S – S” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 4-5 dəfə təkrar edin. Bu zaman qamətin düz saxlanması, nəfəsin düzgün alınması-verilməsi vacib şərtidir.

7-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirin. Ovuclar irəli baxmaqla, əllərinizi qaldırıb nəfəs alın. Sonra əllərinizi aşağı salıb, çıxış vəziyyətinə qayıtmakla “Q – A – O – O” səslərini tələffüz edərək nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti 3-5 dəfə təkrar edin.

8-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib, əllərinizi belinizə qoyun. Hər iki əy়ালı irəli tullanaraq nəfəs alın, “K – V – A – A” səslərini tələffüz edərək nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 3-5 dəfə təkrar edin. Hoppanmalar pəncələr yüngül düşməklə icra olunmalıdır. Hərəkətlərin icrası gərginliyə səbəb olamalı, uşaqlarda maraq və sevinc yaratmalıdır. Hoppanmalar ayaq pəncəsi, bud-balıdır əzələlərinin möhkəmləndirilməsi və tənəffüs üçün xüsusi aktivitət kəsb edir.

9-cu hərəkət. Stulda oturub, bir əlinizə su ilə dolu stekan, o birinə isə boru alın, nəfəs alın, sonra “U – U – U” səsini çıxarmaqla borudan su stekanına doğru nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 4-5 dəfə təkrar edin. Bu hərəkətlərin yerinə yetirilməsi tənəffüsün dərinləşməsinə, müvafiq orqanların funksiyasının gücləndirilməsinə xidmət edir.

IV kompleks (Şəkil 4).

Şəkil 4. IV kompleks hərəkətlər.

1-ci hərəkət. Stulda oturub, əllərinizi yanınızsa salın. Əllərinizi başınızı üzərinə qaldırıb nəfəs alın. Sonra “S – S – S” səslərini tələffüz etməklə, nəfəsinizi buraxın və əllərinizi aşağı salın. Hərəkətləri 3-4 dəfə təkrar edin. Əller yanlardan və yaxud irəlidən qaldırıb-çndirmeklə də hərəkəti icra etmək olar.

2-ci hərəkət. Stulda oturub, əllərinizi yanınızsa salın. Əllərinizi yanları apararaq dərindən nəfəs alın. Sonra əllərinizi aşağı salıb, ilkin vəziyyətə qayıtməqla “M – M – M” səsini ağızınız bağlı halda tələffüz edin və nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 3-5 dəfə təkrar edin. Dərindən nəfəs alarkən sinə irəl çıxmali, nəfəs verərkən isə nəfəs tam verilməli, qamət düz saxlanmalıdır.

3-cü hərəkət. Stulun kənarında oturub, əllərinizi yanınızsa salın. Ayaqlarınızı irəli uzadıb, əllərinizi yuxarı qaldırın, dərindən nəfəs alın, sonra bədəninizi önə əyib, əllərinizi pəncələrinizə çatdırmağa çalışın. “F – F – F” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi tam buraxın. Hərəkətləri 4-5 dəfə təkrar edin.

4-cü hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib, əlinizə gimnastika çubuğu alın. Əllərinizi yuxarı qaldırıb nəfəs alın, sonra çubuğu aşağı salıb, ilkin vəziyyətə qayıdın və “S – S – S” səsini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti 3-6 dəfə təkrar edin, qamətin düz saxlanması, düzgün tənəffüsə diqqət yetirin.

5-ci hərəkət. Ayaqlarınızı aralı qoyub, əlinizə gimnastika çubuğu alın. Əllərinizi çubuqla başınızın üzərinə qaldırıb, bir ayağınızı (sağ və ya sol) arxaya çəkin, dərindən nəfəs alın, sonra çubuğu aşağı salıb, ilkin vəziyyətə qayıdın və “S – S – S” tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 4-5 dəfə təkrar edin. Hərəkət yerinə yetirilərkən, xüsusən əyilmələr zamanı, dizləri bükməməyə çalışın.

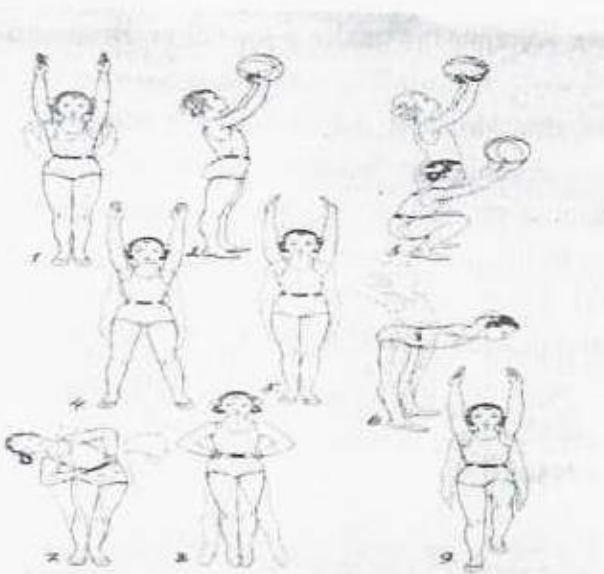
6-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib, əlinizə rezin top alın. Topu sinənizə qədər qaldırıb nəfəs alın, sonra onu təkanla kənara itələyin və “B – R – U – X – X” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti 5 dəfə təkrar edin.

7-ci hərəkət. Ayaqlarınızı aralı qoyub, əlinizə böyük rezin top alın, topu başınızın üzərinə qaldırıb nəfəs alın, sonra topu irəliyə atın və “X – O – X – X” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkət 5 dəfə təkrar edin.

8-ci hərəkət. Yerinizdə sürətlə hərəkət edin (30 san.). Burnunuzla nəfəs alın. Həmin hərəkət zamanı sinə bir qədər irəli çıxmali, qamət düz saxlanmalıdır.

9-cu hərəkət. Stulda oturub, bir əlinizdə stökanda su, o birində isə şüşə boru tutun. Boru ilə suda “U – U – U” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Nəfəs tam verildikdən sonra nəfəsalma vaxtında yerinə yetirilməlidir. Hərəkəti 2-3 dəqiqə təkrar etmək olar.

V kompleks (şəkil 5).

Şəkil 5. V kompleks hərəkətlər.

1-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib, əllərinizi ciyninizə qoyun. Əllərinizi qaldırıb nəfəs alın, sonra yenidən əlləri ciyninizə qoyun. "A - X - X - X - X" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 3-5 dəfə təkrar edin.

2-ci hərəkət. Ayaqları birləşdirib, əlinizə böyük top alın. Topu yuxarı atın, sonra "P - F - F - F" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın və topu tutun. Hərəkəti 5 dəfə təkrar edin.

3-cü hərəkət. Ayaqlarınızı aralı qoyub, əlinizə böyük rezin top götürün. Topu yuxarı atıb, "Q - R - U" səslərini tələffüz edərək, dərindən nəfəs alın. Sonra çöməlib "Ş - A - A - A" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkətləri 5 dəfə təkrar etmək məsləhət görülür. Çöməlmə yerinə yetirilərkən ayaqlar ciyin bərabərində olmalı, nəfəs tam verilməlidir.

4-cü hərəkət. Ayaqlarınızı aralı qoyub, əllərinizi yuxarı qaldıraraq nəfəs alın. Sonra əllərinizi aşağı salın və "Y - X - X - X" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti 4-6 dəfə təkrar edin. Əllər yuxarı qaldırıllarkən düz olmalı, dirsəkdən bükülməməlidir.

5-ci hərəkət. Ayaqlar bir yerdə, əlləri yanlarda yuxarı qaldırıb, dərindən nəfəs alın, sonra əllərinizi yanlardan aşağı salın və "B - R - U - U" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti bir-neçə dəfə təkrar edin.

6-ci hərəkət. Ayaqlar aralı, əlləri dirsəkdən büküb başınızda qayaraq nəfəs alın. Sonra irəli əyilərək (kürək düz qalmalıdır) "U - X -

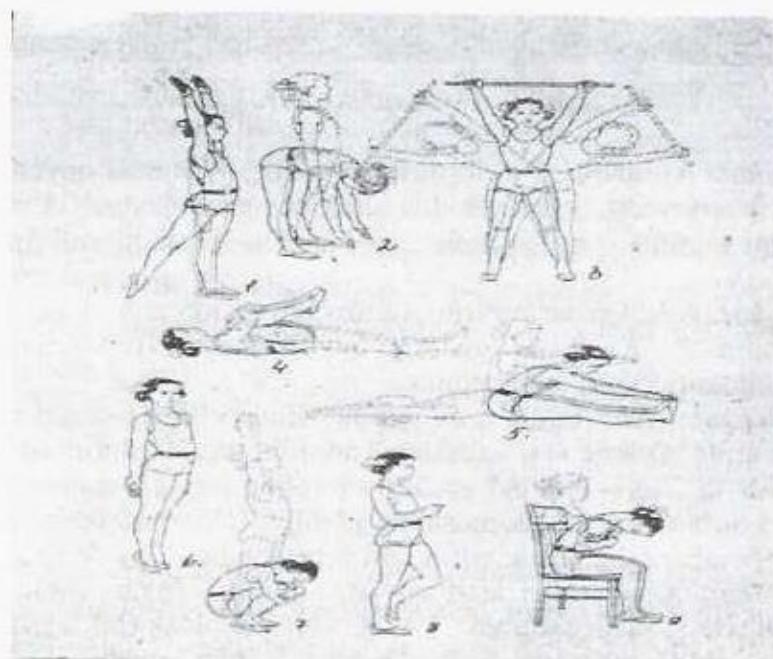
X – X” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın və əvvəlki vəziyyət qayıdin. Hərəkəti 4 – 5 dəfə təkrar edin.

7-ci hərəkət. Ayaqlar bir yerdə, əllər beldə. Bədəninizi sağa və sola əyib “P – F – F – F” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. İlkin vəziyyət qayidaraq nəfəs alın. Hərəkəti 5-8 dəfə təkrar edin.

8-ci hərəkət. Ayaqlar bir yerdə, əllər beldə. Ayaqları çiycin bərabərində aralayıb hoppanmaq və ilkin vəziyyətə qayıtmaq. Hərəkət 7 – 8 dəfə təkrar olunmalı, nəfəsi burundan sərbəst almalı.

9-cu hərəkət. Əvvəl sürətlə, sonra yavaş yeriyyin (30 – 50 san.). Axırda 1-2-ci sayda əlləri qaldırıb nəfəs alın, 3 – 4 – 5 – 6-cı sayda isə əlləri endirib, “I – J – U – U” səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti 1-2 dəqiqə davam etdirin.

VI kompleks (şəkil 6).

Şəkil 6. VI kompleks hərəkətlər.

1-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib, əllərinizi yanınızsa salın. Bir ayağınızı arxaya aparıb, cyni zamanda əllərinizi öndən yuxarı qaldırmaqla tullanın və dərindən nəfəs alın. Sonra əllərinizi yanlardan aşağı salın və “M – M – M” səslərini burnunuzda tələffüz etməklə (ağzı yumulu vəziyyətdə) nəfəsinizi axıra qədər buraxın. Hərəkəti 3-5 dəfə təkrar edin.

2-ci hərəkət. Ayaqlarınızı aralı qoyub, əllərinizi yanınızda salın. Əlləri yuxarı qaldırmaqla dərindən nəfəs alın, sonra aşağı əyilərək, əllərinizi bir - neçə dəfə ayaq barmaqlarınıza toxundurun. Bu zaman "Z - Z - Z" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi axıra qədər buraxın. Hərəkəti 3-5 dəfə təkrar edin.

3-cü hərəkət. Ayaqlarınızı aralı qoyub, əllərinizlə gimnastika çubuğuunu yuxarı qaldırın və dərindən nəfəs alın. Sonra bədəninizi sola əyib, "U - X - X - X" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın, ilkin vəziyyətə qayıdaraq nəfəs alın. Hərəkəti sağ tərəfə əyilməklə təkrar edin.

4-cü hərəkət. Xalça üzərində arxası üstə uzanın. Əllər yanlarda. Ayaqlarınızı dizdən qatlayıb nəfəs alın. Sonra əllərinizlə dizlərinizi qucaqlayıb, sixın və "P - F - F - F" səslərini tələffüz edərək nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti bir-neçə dəfə təkrar edin.

5-ci hərəkət. Xalça üzərində arxası üstə uzanın. Dərindən nəfəs alıb, və sonra əllerinizin ucunu barmaqlarınıza yaxınlaşdırın, cyni zamanda "B - A - A - X - X - X - X" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxaraq, ilkin vəziyyətə qayıdın. Hərəkəti 3-4 dəfə təkrar edin.

6-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib, əllərinizi yanınızda salın. Sonra pəncələriniz üzərinə qalxıb, ovcunuzu bayırə çevirir və dərindən nəfəs almaqla ciyinlerinizi arxaya dartın. Sonra ilkin vəziyyətə qayıdın. "Ş - Ş - Ş" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti 4-5 dəfə təkrar edin. Bu hərəkətin düzgün yerinə yetirilməsi tənəffüs dərinləşdirməklə yanaşı, pəncəsinin əzələlərini inkişaf etdirir, yastıayaqlılığın qarşısını alır.

7-ci hərəkət. Ayaqlarınızı birləşdirib, əllərinizi yanınızda salın. Əllərinizi yuxarı qaldırıb, yəcində hoppam, sonra əyilib dizlərinizi əllərinizlə qucaqlayaraq dərindən nəfəs alın. Sonra ilkin vəziyyətə qayıdın və "O - X - X - X" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Hərəkəti 5-8 dəfə təkrar edin.

8-ci hərəkət. 2 dəqiqə müddətində sərbəst gəzin və burundan nəfəs alın. Bu zaman sol ayaq irəlidə olanda, sağ əl qabağa getməli (dirsəkdən nikülməmək şortu ilə) və əksinə.

9-cu hərəkət. Stulda oturub, əllərinizi aşağı salın. Əllərinizi boşaldıb dərindən nəfəs alın. Sonra əllərinizi sinənizdə çarpazlayıb sixın və "F - F - F" səslərini tələffüz etməklə nəfəsinizi buraxın. Daha sonra ilkin vəziyyəti təkrar edin. Hərəkəti 4-5 dəfə təkrar edin.

Ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. Uşaq məktəbə gedir. Bakı, 2009.
2. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri (Tərtib edənlər: A.Əhmədov, Ə. Abbasov). Bakı, «Kövsər», 2008.
3. Babanskiy Yu.K. Optimizatsiya učebno –vospititel'nogo protsesa. Moskva, «Pросвещение», 1982 g.
4. Kenedman A.V., Xuxlaeva D.V. Teoriya i metodika fizičeskogo vospitanija detej doshkol'nogo vozrasta. Moskva, «Prosveschenie», 1972 g.

Комплексные упражнения для физической подготовки и здоровья детей дошкольного возраста

Резюме

В этой статье освещается состояние физического воспитания и даются методические рекомендации о развитии и совершенствовании физического воспитания детей дошкольников. Кроме этого, отмечается психолого – педагогические аспекты обучения физического воспитания детей. Представляется комплекс упражнения для здоровья и физической подготовки дошкольников.

The complex of exercises for physical fitness and health of preschool children

Summary

In article highlights the status of physical education and provides guidelines for the development and improvement of the physical education of children – preschoolers. Furthermore, there are psychological – pedagogical aspects of teaching physical education of children. It seems an exercise for health and physical fitness of preschool children.

МӘКТӘВӘHAZIRLIQ QRUPUNDA TƏSVİRİ FƏALİYYƏT TƏLİMİ

Yeganə Cəlilova,

AMİ-nin müəllimi, pedaqogika üzrə felsəfə doktoru.

Açar sözlər: təsviri incəsənət, məktəbəhazırlıq qrupu, yarpa, applikasiya, forma, rəsm, kontur, maraqlı, rəsm, naturadan rəsm.

Ключевые слова: изобразительное искусство, художественная группа, лепка, аппликация, форма, рисование, контур, интерес, объем, рисование с натуры

Key words: finearts, pre-schoolgroup, make, application, form, drawing, counter, interest, volume, drawing in original.

Təsviri incəsənət uşaqları həm əqli, həm də estetik inkişaf etdirir, onları ətraf mühiti dərk etməyə yənəldir, təbiətin və əşyaların formasını, rəngini və materialını, onların vəhdətini, gözəlliyini hiss etməyə və bunu təsvirlərdə əks etdirməyə imkan yaratır.

Hazırlıq qrupunda uşaqları mürəkkəb, çoxhissəli formanın dərk edilməsinə və əks etdirilməsinə yönəltmək lazımdır. Bu, ilk növbədə insan və heyvan fiqurlarına addır. Uşaqlar figuru, əvvəlcə ümumi formasını, sonra isə detallarını müəyyən etmək yapmağı öyrənirlər. Bütöv hissədən yapma zamanı artıq gilin ayrılması və ya figurun çatışmayan hissəsinin əlavə edilməsi mümkündür. Əsas iş barmaqların, isə əllərin hərəkəti ilə yerinə yetirilir. Əvvəlki qruplarda sadə formanın ayrı-ayrı hissələrinin yapmasında istifadə olunan ovucda diyirləmə indi nadir hallarda istifadə edilir. Onlar bütöv gil parçasını hissələrə ayıırlar.

Bəzi hallarda uşaqlara əşyaları yaxşı nəzərdən keçirmək, əl ilə onun konturunu çəkmək və bundan sonra hissələri ayrılıqda deyil, bir xətt ilə, əlini rəsmdən ayırmadan təsvir etmək təklif olunur. Tərbiyəçi nəzərə almalıdır ki, uşaqların qrupunda kontur – kənar xətlər bəzi axtarışlardan sonra alınacaq.

Alınan təsvirin təhlilindən və konturun çəkilməsinin rəsmin izahı ilə uyğun hərəkətləndirilən artıq təsvir edilmiş əşya ilə uyğunlaşdırıa bilməməsindən ibarətdir. Fiquru kontur üzrə çəkməyi təklif edərkən uşaqların diqqətini bir hissənin dərininə nisbətən yerləşməsinə cəlb etmək lazımdır.

Applikasiyada formanın verilməsinin ümumiləşmiş qaydası siluet üzrə bütöv əsər, yəni tam fiqurun bir parça kağızdən kəsilməsidir. Bu zaman uşaqlar əsərin bir hissəsindən o biri hissəsinə keçərkən qayçının hərəkətlərini uyğunlaşdırmağı öyrənirlər. Bunun üçün tam və onun hissələrini yaxşı təsəvvür etmək

lazımdır, məsələn, qayçı quşun quyuğundan kürəyinə, kürəkdən başa, son döşünə, qarnına və yenidən quyuğa doğru hərəkət edir.

Siluet kəsmə üsulu əşyanın kəsilən hissələrinin əyani nümayişini hissələrinin adlandırılmasını tələb edir. Ona görə də məşğələdə bir-neçə eyni fiq kəsməyi təklif etmək məqsədə uyğundur (məşq etmək üçün rəngli deyil, adı nazag kağız vermək olar). Nəticədə uşaqların əşyanın forması haqqında təsəvvürlə dəqiqləşir, əl müxtəlif istiqamətlə hərəkətləri, rəvan, yüngül və ya çıxımları yerinə yetirməyi məşq edir (uşaqların siluet kəsmələri kölgə, teatr və dekorativ aplikasiyalar üçün istifadə oluna bilər).

Mürəkkəb formalı əşyaların təsviri zamanı hissələrin düzgün nisbətlər həcmə və yerləşməyə nisbətən gözlonılması vacibdir. Əgər kiçik qrupda uşaqlar əşya haqqında təsəvvürlərindən istifadə edərək yapır, çəkir və kəsirlərsə, hazırlıq qrupunda uşaqlara əşyanı daha tez-tez nəzərdən keçirməyi, onun haqqında təsəvvürlərini dəqiqləşdirməyi, bu və ya digər xüsusiyyətlərinə görə əşyaları müqayisə etməyi, qrup elementlərinin, onların quruluşunun, formasının oxşarlığı haqqında daha çox təsəvvür və biliklər toplamağı öyrətmək lazımdır.

Orta və böyük qruplarda tərbiyəçi bütün hallarda əşyaların oxşarlığı və fərqi göstəriridə, birbaşa suallarla müqayisə aparırırdısa, hazırlıq qrupunda ayrı-ayrı əyalərin deyil, bütöv əşya qruplarının müşahidəsi, müqayisəsi prosesində uşaqlar daha çox müstəqillik verir. O, soruşur: "Ağcaqayın digər ağaclardan nə ilə fərqlənir?"

Gəzinti zamanı mümkün qədər naturam müşahidə etmək lazımdır. Foto rəsmlərin nəzərdən keçirilməsi isə uşaqların əldə etdikləri tövəssüratların dəqiqlədirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün əlavə materialdır. Müşahidə etmə bacaran uşaqlar şəkilləri daha diqqətlə nəzərdən keçirir, nəticədə isə daha çox məlumat əldə edirlər.

Məktəbyaşlı uşaqlara gördükleri haqqında anlaşılıq məlumat verməklə onlardan ətraf aləmə, ictimai həyata dərin maraq tərbiyə etmək olar. Bu yaşda uşaqlar ölkəmizdə və xaricdə baş verən hadisələrlə, idman yarışları, kosmik gəmi və peyklərin uçuşları, bayramlar və bir çox başqa şeylərlə çox maraqlanırlar. Bütün bunları onlar rəsmlərdə, yapmadı, aplikasiyada əks etdirərək yenidən yaşayırlar. Məşğələlərə ictimai mövzunu daxil etməklə, uşaqlara həyatımızın müxtəlihadisələri ilə tanış olmaq imkanı vermək lazımdır.

Tərbiyəçi ölkəmizin təbiətinin gözəlliyi və zənginliyini qeyd edir. Bu zaman o uşaqların bilik ehtiyatlarından istifadə edir; bəziləri müxtəlif şəhərlərdə olublar digərləri geniş tarlalar, hündür dağlar, sahilsiz dənizlər görüblər. Doğma vətən onun təbiəti, insanları haqqında zəngin məlumatlar toplayan uşaqlar bə mövzularda rəsm və aplikasiyaları maraqla yerinə yetirirlər. Bu zaman onlardan vətənə məhəbbət, onun zənginliyi və uğurları üçün iftixar hissi oyanır.

Tapşırığı uğurla yerinə yetirmək üçün məşğələdən əvvəl müxtəlif pəşadamlarının təsviri olan illüstrasiyalar seçmək, onların hərəkətlərinə, geyimlərinə

əmək alətlərinə xüsusi diqqət yetirmək məqsədə uyğundur. Məşğələnin əvvəlində sizlərdə insanların əmək hayatı haqqında qısa söhbət aparılır, sonra tərbiyəçi bir-neçə uşaqtan hansı sənətə yiyələnmək istədikləri haqqında soruşur və bunun təsvirini təklif edir. Uşaqlar rəsmləri rəngli karandaşlar və boyalarla yerinə yoxlanırlar. Əgar rəsm boyalı işlənirsə, kontur rəsmi üçün sadə karandaş vermək lazımdır ki, uşaqlar insan figurunu, onun hərəkətlərini dəqiq göstərə bilsinlər. Tərbiyəçi bitmiş təsvirləri nəzərdən keçirərək daha maraqlı rəsmləri göstərir və hər təsmin kimə aid olduğunu müəyyənləşdirməyi xahiş edir.

Təsəvvürlərin mənimsənilməsi və dəqiqləşdirilməsi üçün naturadan rəsm, yapma və kəsmə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Məktəbəhazırlıq qrupunda naturadan bir-neçə əşyanın təsvirindən ibarət məşğələlər daxil etmək olar. Bir əşyanı digəri ilə müqayisə edərkən uşaqlar onların oxşarlığını və fərqini müəyyənləşdirir və bu cəhətləri öz rəsmlərində eksantriklər. Yapma və applikasiyada isə başqa üsüldən istifadə olunur. Hər əşyanı uşaqlar ayrılıqda yapa və kəsə, sonra isə öz arzularına uyğun yerləşdirə bilərlər. Naturadan bir-neçə müxtəlif hündürlüklü və formalı güldən kəsmək təklif edildiğində uşaqlar kağızı yaridan qatlamaqla onları kəsir, sonra kəsilmiş gülənləri kağız üzərinə yerləşdirib yapışdırırlar.

Naturadan təsvirin öyrədilməsi zamanı əsas diqqət əşyaların həcm nisbətinə verilir. Formanı isə uşaqlar çatınlık çəkmədən təsvir edirlər. Rəsmlər qrafit karandaşla işlənir, sonra akvarelə rənglənir. Tərbiyəçi səhvələrin düzəldilməsi mümkün olsun deyə, konturu nazik xətlə çəkməyi öyrədir. Konturun düzgün xətti tapıldıqdan sonra uşaq tərbiyəcidiən lazımsız xətləri silməyi xahiş edir (pozanı uşaqlara verməyi məsləhət görmürük: onlar bir çox hallarda ehtiyatsız hərəkət edərək başı təmiz təsviri korlayırlar). Bəzi hallarda uşaqlara ancaq yumşaq qrafit karandaşla silməyi təklif etmək olar. Bu məqsədlə rənglənməsində yaşıl rəngin müxtəlif çərçivələrinin istifadə edildiyi çiçək açmayan otaq bitkilərini seçmək olar.

Uşaqlara yalnız naturanın hissə formalarını deyil, həm də ton münasibətlərini deyimləyi öyrətmək lazımdır. Tünd yarpaqlar cizgilərlə daha sıx örtülür, açıq rənglə olanları rəngləyərkən isə karandaşı yüngül basmaq lazımdır. Bu texniki üsul uşaqlara artıq yaxşı tanışdır, məşğələdə onu yada salmaq lazımdır. Bu o demək deyildir ki, uşaqların qarşısında işıq-kölgə məsələsini qoymaqla lazımdır. Bitkinin yaşlı zamanı onun bəzi hissələrinin açıq, digər hissələrinin isə tünd rəngdə olduğuna diqqət yetirmək kifayətdir və bunu rəsmdə eks etdirmək lazımdır.

Artıq böyük qrupda uşaqlar yapma və rəsmdə insan və heyvanlarının sadə hərəkətlərini eks etdirməyi bacarırlar. Məktəbəhazırlıq qrupunda onlar insan figurunun quruluşu haqqında, hərəkət zamanı yalnız el və ayağın deyil, həm də başın və əzəmənin vəziyyətinin dəyişilməsi haqqında daha dəqiq təsəvvürlərə yiyələnlərlər.

Tərbiyəçi uşaqların diqqətini yalnız əşya və hadisələrin deyil, həm də rənglərin müxtəlifliyinə yönəldir. Uşaqlar artıq biliirlər ki, yarpaqlar payızda rəngini dəyişir, təsəvvürlər dəqiqləşir: müxtəlif ağac növlərinin rəngi müxtəlif cür dəyişir. Hava-

nin dəyişməsi ilə səmanın da rəngi dəyişir. Buludların rəng çalarları da zöngindir. Çiçəklər də açarkən və solarkən rəngini dəyişir. Axşamlar şəhəri müşahidə edən uşaqlar qaranlıqda əşyaların rənginin dəyişdiyini qeyd edirlər.

Bəzən uşaqlar verilən əşyanı təsvir edərkən uyğun olmayan rəng çalarından istifadə edirlər, tərbiyəçi isə buna fikir verməlidir.

Hər kəsin sevdiyi və sevmədiyi rənglər var. Bu rəng simpatiyası və antipatiyası məktəbəqədər yaşı uşaqlarda özünü daha çox göstərir. Ancaq uşaqlara həmişə eyni boyanın dəstini verərək, hansı əşyanın hansı boyanın ilə rənglənməsi qaydaların möhkəmləndirmək bunun qarşısını almaq olar. Şərti rəngləmə bədii zövqün yaranmasına və inkişafına mane olur. Uşaqlar rəng seçimini soyuqqanlı yanaşırlar.

Uşaqların çoxu naturada rəngləri dəqiq görür, adlandırır, ancaq lazımlı boyanın çalarını seçməyə çətinlik çəkirler. Tərbiyəçi əvvəlcədən lazımlı boyanın çalarını tapır və ya bir-neçə boyadan onu almağa çalışır. Tərbiyəçi hansı boyaları seçməyi və onları necə qarışdırmağı nümayiş etdirərək uşaqlara suallər verir və çalışır ki, lazımlı olan tonları uşaqlar müştəqil olaraq əldə etsinlər. Bəzən uşaqlar boyaların qarışdırılmasını maraqlı məşğələyə çevirir və rəsm üçün lazımlı olduğundan da artıq boyanın alırlar. Uşaqlara lazımlı boyanın qədər boyanın götürmə öyrənilir. Açıq rəngli boyaya az-az tünd rəng əlavə edilir, məsələn, tünd yaşıl rəng almaq üçün sarı və ya açıq-yaşıl boyaya göy və ya qəhvəyi boyanın əlavə olunur.

Uşaqların dekorativ yaradıcılıq haqqında təsəvvürlərini zənginləşdirmək üçün uşaq bağçasında naxışlarla bəzədilmiş əşyaların, müxtəlif əl işlərinin toplandığı bədii fond yaratmaq daha yaxşı olar.

Qönçə, yarpaq və şəkilləri çəkməyi, bir rəngin iki çalarından istifadə etməyə öyrənən uşaqlar dekorativ kompozisiyanın müxtəlif variantlarını fikirləşir, çiçəkləri və yarpaqları müxtəlif cür bəzəyir, milli naxışların xüsusiyyətlərini öz yaradıcılıqlarında göstərməyə çalışırlar. Belə rəsmlər quasi boyaları ilə, ağ və ya rəngli kağızda yerinə yetirilir.

Reproduksiyaların hamisini birdən deyil, bir-bir nümayiş etdirmək lazımdır. Uşaqlara onları nəzərdən keçirmək imkanı vermek, sonra rəssamin şəkildə əşyaları necə təsvir etməsi haqqında söhbət aparmaq lazımdır. Rəssamin əşyalarının xüsusiyyətlərini, onların fakturasını əks etdirmək üçün parlaq, ifadəli rənglər seçdiyini qeyd etmək vacibdir. (tarəvəzlərin, meyvələrin, çörəyin və s.)

Hazırkı qrupunun uşaqları üçün kitab illüstrasiyaları da təsviri sənət əsəri olub mətnin məzmununu əks etdirir. Uşaqlar yalnız kitab tərtibatı üsullarını anlamırlar. "Nağıllar" mövzusu da maraqlı və dərk ediləndir. İl ərzində bir - neçə məşğələdə uşaqlar nağıllara rəsm çəkirler, sonra isə seçimə görə maraqlı rəsmləri yiğmaq və bunlardan "Nağıllar kitabı" təşkil etmək olar. Başqa bir məşğələdə rəssamların işlərindən ibarət olan kitab üzünlüklerinin sərgisini təşkil etmək olar. Sərgiyə qoyulmuş üzünlükleri müzakirə etmək, onların xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, üzlüyün ön və arxa hissələrinin bəzəklərinə diqqət yetirmək vacibdir. Bu məşğələdə uşaqlara müxtəlif rəngli, üzük formasında kəsilmiş kağız vermek

ləzimdir. Quaş boyası üçün dəst, yeni çaların qarışdırılması üçün palitra hazırlamaq lazımdır. Uşaqlar tapşırığı yaxşı başa düşür və üzüzlərini həvəslə bəzayırlar.

Ətraf aləm, təbiət hadisələri, həmçinin təsviri incəsənət əsərləri ilə daha yaxın tanışlıq nəticəsində məktəbəhəzirliq qrupunun uşaqlarının təsəvvürləri mədəniyyətli dərəcədə zənginləşir. Artıq onlarda fikirlərin yaranması üçün, təsəvvürlərini yerinə yetirmək üçün kifayət qədər bilik var. Hər ayın sonunda fikirlər arasında məşğələlərin keçirilməsi təcrübəsi özünü doğruldur. Uşaqlar bu məşğələnin nə vaxt olacağını qabaqcadan bilməli və ona hazırlanmalıdır. Əksər hallarda uşaqlar müştəqil olaraq özlərinə vəsait seçə və hazırlaya bilərlər.

Məşğələ başlayana qədər hər şey nəzərə alınmalıdır və hazırlanmalıdır. İş prosesində uşaqların çoxuna məsləhət lazımdır. Uşağa hərəkətlərin ardıcılığını mədəniyyət etməkdə, əsas məzmunu yaddan çıxarmamaqda kömək etmək vacibdir. Əgər başlanmış rəsmi bitirmək mümkün deyilsə, işin ölçüsünü və nəzərdə tutulan məzmunu azaltmaq məsləhət görülür. Ancaq bəzən uşaqlara rəsmləri sona qədirmək və işi günün ikinci yarısında davam etdirmək imkani vermək yaxşı olar (rəsmdə belə uşaqlar nisbətən az olur, digərləri isə başqa işlərlə və oyunlarla məşğul olurlar.)

Ədəbiyyat

1. Сакулина Н. П., Комарова Т. С. "Изобразительная деятельность в детском саду" (Пособие для воспитателей). М., «Просвещение», 1973 г.
2. Комарова Т.С. (ред.) Методика обучения изобразительной деятельности и конструированию. (Учебное пособие для учащихся педагогических училищ по специальности.)

Обучение изобразительной деятельности в дошкольной группе

Резюме

Дана информация о роли творческой деятельности в группе дошкольной подготовки. Показаны пути подхода к детям в этом возрасте. Представлены методические рекомендации для воспитателей.

Teaching of fine arts in pre-school group.

Summary

The article deals with the role of creative activity in pre-school groups. The ways of approaching to the children in this age are shown here. Also methodical recommendations for nursery-school teachers are given the article.

MƏKTƏBƏQƏDƏR MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MUSIQİ MƏŞĞƏLƏLƏRİNİN TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİ

Nazim Məmmədbəyov,
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin baş müəllimi

Açar sözlər: məktəbəqədər müəssisə, musiqi məşğələri, estetik tərbiyə, təşkili prinsipləri, tərbiyəediciliyi, müvafiqlik, ardıcılılıq, sistemlilik, əyanılık.

Ключевые слова: дошкольные учреждение, музыкальные занятия, эстетическое воспитание, принцип организации, воспитывающее обучение, принцип соответствие, принцип последовательности, принцип систематичности, принцип наглядности.

Key words: preschool, music classes, aesthetic education, principles of organization, that teaches education, the principle of compliance with, the principle of consistency, systematicity principle, the principle of clarity.

Müstəqillik yollarında inamlı irəliləyən Azərbaycan respublikası bir dövləti kimi möhkəmlənmək, iqtisadiyyat, elm və təhsil sahəsində inkişaf etmiş ölkələrin sırasında özünəməxsus yer tutmaq, təhsildə islahatları sürətləndirmək, təlim-tərbiyə işinin yeni əsaslarda qurulması işlərini ciddi vəzifə kim qarşıya qoymuşdur.

Böyükəkdə olan gənc nəslin ölkənin taleyi üçün məsuliyyət daşıyan əs vətəndaş kimi yetişdirilməsi təlim-tərbiyə müəssisələrinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Ölkəmizdə gənc nəslin tərbiyəsi üçün gözel zəmin yaradılmışdır. Bu gün gənc nəslin yeni sosial-iqtisadi həyata hazırlanmasında milli-mənəvi dəyərlərin nəzərə alınması, dörin dünyagörüşünə malik olan və tənərəvər nəslin yetişdirilməsi ən aktual məsələlərdən biridir. Bu mühüm məsələlərin həllində estetik tərbiyənin xüsusi rolu var.

Təhsil nazirliyi təlim-tərbiyə işinin bütün məqamları ilə bağlı olan estetik tərbiyənin rolunu nəzərə alaraq, müxtəlif tipli təlim-tərbiyə ocaqlarında onun təşkilinə böyük diqqət yetirir. Bu təlim-tərbiyə ocaqları arasında birinci pillədə duran məktəbəqədər tərbiyə müəssisələridir ki, burada estetik tərbiyənin əsaslarına çox böyük diqqət yetirilir.

Həyatın gözəlliyindən doğan estetika uşaqlarda çox erkən, hələ körpəlik dövründən inkişafa başlayır. Müşahidələr göstərir ki, uşaqlar bir-neçə aylığın dan gözel rəsməldən, musiqi sədalarından xoşlanırlar. Buna görə də estetik zövq və hissələri uşaqlara ləp kiçik yaşlardan – məktəbəqədər yaş dövründən aşılamaq lazımdır.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların estetik tərbiyəsində uşaq bağçası hum yer tutur. Bağçada geniş tərbiyə işləri aparılır və bu işlərin böyük bir hissəsi estetik tərbiyə sahəsinə aiddir.

Uşaq bağçasının tərbiyə programında deyilir: «Estetik tərbiyə mühitdə, təbəttüdə, incəsənətdə olan bütün yaxşı şeylərə məhəbbət tərbiyə etmək, nəğmə oxumaq, rəqs etmək, musiqiyə qulaq asmaq, şəri ifadəli oxumaq və əzbər deyək qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdən ibarətdir». Incəsənət uşağı daha həssas, daha mehriban edir, onun ruhi aləmini zənginləşdirir. Bu məsələlərin müsbət həll olunmasında bağçada musiqi məşğələlərinin təşkili və aparılmasına böyük tələblər verilir. Musiqi tərbiyəsinin məqsəd və qanuna uyğunluqlarını metođika müəyyənləşdirir.

Musiqi tərbiyəsinin həyatla əlaqəsi, musiqi incəsənətinə marağın artması, uşaqın şəxsiyyətinə xüsusi diqqət musiqi rəhbərindən öz işini dərindən bilməyi tələb edir. Bir həqiqəti yaddan çıxartmaq olmaz ki, hər bir uşaq məlliimdən az bilik, bacarıq və vərdişlərə malik olmasına baxmayaraq həm dinleyici, həm ifaçı, həm də musiqiyə öz münasibətini bildirən bir fərddir. Uşaqlara program tələblərinə uyğun bilik, bacarıq verməklə yanaşı, onlarda yaradıcılıq qabiliyyətinin formalşaması və inkişaf etdirilməsi bilavasitə uşaqların musiqi məşğələlərində mənimsədikləri biliklərlə, əldə etdikləri bacarıq və vərdişlərlə əlaqədardır. Məktəbəqədər müəssisələrdə musiqi məşğələləri ümumi pedagoji prinsiplərə əsaslanan program əsasında həyata keçirilir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır.

Tərbiyədici təlim prinsipi. Musiqi rəhbəri təlim prosesində uşaqlarda həyatın və incəsənətin gözəlliklərinə sevgi hissi, yaxşılıqlara qarşı müsbət, gələcəklərə qarşı mənfi münasibət tərbiya edir, onların mənəvi aləmini zənginləşdirir. Uşaqlarda diqqəti, təxəyyülü, düşüncə və danışq qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Müvafiqlik prinsipi. Bu prinsip musiqi haqqında biliklərin, vokal vərdişlərinin, həmçinin təlimin metodik üslub və vasitələrinin uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun gəlməsi deməkdir. Bu prinsipə görə musiqi programına daxil edilmiş repertuar materialı uşaqlara aydın olmalıdır. Yaş xüsusiyyətinə müvafiq musiqi əsərlərinin mənimsənilməsi uşaqlardan xüsusi əqli bacarıqlar tələb edilir. Bu repertuar, ona verilən tələblər, hər yaş dövrünə uyğun məqsəd və ziifələr «Uşaq bağçasının tərbiyə programı»nda göstərilir və uşaqların musiqi işəşfinə kömək edir.

Tədriclik, ardıcılıq və sistematiklik prinsipi. Bu prinsipin tələbinə gölənin əvvəlində ilin sonuna nisbətən daha asan repertuar materialı verilir, təməcən materiallar mürəkkəbləşdirilir və mənimsənilmiş biliklər məlumdan məlumda doğru irəliləyir. Bu prinsipə riayət edilməsi veriləcək biliklərin mənimsənilməsini asanlaşdırır, uşaqlarda özünəinam hissi yaradır. Əks təqdirdə uşaqlar daha tez yorulurlar və ifa olunan, dinlənilən musiqi materialına qazazlıdır.

Təcrübə göstərir ki, məktəbəqədər təbiyə ocaqlarında çox vaxt bayraq konsertləri, səhərciklərlə əlaqədar uşaqların imkanlarına, yaş xüsusiyyətlərin uyğun gəlməyən mahnilər öyrədilir ki, uşaqlar çoxlu vaxt, soy sətəmələrinə baxmayaraq, onların vokal vərdişləri çox az inkişaf edir.

Əyanılık prinsipi. Bu prinsipi yalnız görmə vasitəsi ilə təlim kimi baş düşmək olmaz. Mahni oxuma prinsiplərində səs əyaniliyi, müxtəlif tezlik səslərin eşidilməsi və qavranılması böyük əhəmiyyətə malikdir.

Görmə və hissətmə orqanları musiqinin eşidilməsi, qavranılması prosesin gücləndirir. Musiqinin eşitmə və görmə vasitəsilə qavranılması, musiqi rəhbərinin notun səsləndirilməsi zamanı əlin yuxarı və aşağıya doğru hərəkət ilə müşayiət etməsi daha müsbət nəticələr verir. Yəni yüksək notlarda yuxarıda, bəm notlarda isə aşağıda olanda uşaqlar həm daxilən, həm də əyan olaraq səslərin arasında olan fərqi hiss edirlər. Bu üsul təqdim olunan materialın asan, tez və daha dolğun mənimsənilməsinə kömək edir.

Əyaniliyyin ən gözəl nümunəsi uşaqların musiqi rəhbərinin ifasını dinləmələridir. Dinlənilən, ifa olunan mahni materiallarını musiqi məşğələlərində obrazlı şəkillər və oyuncayaqlarla göstərmək olar. Əyanılık təlimi daha maraqlıdır və məşğələ materialının asan mənimsənilməsinə səbəb olur.

Şüurluluq prinsipi. Pedaqogikada bilik və bacarıqların mənimsənilməsi vaxtı şüurlu hesab olunur ki, uşaqların qavradiqları tədris materialı onlar tərəfindən başa düşülsün və onun məzmununu sözlə ifadə edə bilsinlər. Şüurluluq uşaqların əqli fəaliyyəti ilə, onların mahni repertuarına maraqları ilə sıx surətdə bağlıdır. Musiqi rəhbəri materialın obraz və məzmununu müxtəlif ifadə vasitələrilə (temp, dinamika, registr, metroritm, lad və s.) əlaqələndirir ki, material mexaniki deyil, şüurlu mənimsənilsin.

Uşaq bağçalarında uşaqların əqli fəaliyyəti üçün musiqi rəhbərinin danışığının intonasiyalı, mimikasının ifadəli olmasının çox böyük əhəmiyyəti vardır. Hər bir müəllim, xüsusən də uşaq bağçalarında işləyən pedaqoji kadrlar «balaca səhnənin böyük aktyoru» olmalıdır.

Yüksek emosional səviyyədə keçirilən hər bir məşğələ uşaqların hissələrinə müsbət təsir göstərərək, onların şüurunu, psixi proseslərini fəallaşdırır, məşğələ materialını dərindən mənimsəməyə imkan verir, verilən biliklərin uzun müddət yadda qalmasına şərait yaratır.

Möhkəmlilik prinsipi. Musiqi məşğələlərində öyrədilmiş mahni və yadınlanılmış musiqi materialı çox zaman müəyyən müddətdən sonra yadda çıxır. Buna görə də keçilmiş materialı vaxtaşırı təkrar etmək onların vokal bacarıq və vərdişlərinin möhkəmləndirilməsinə böyük kömək edə bilir. Köhnə mahni materialı uşaqları dərixdirməsin deyə, təkrarlama prosesinə hər dəfə yeni bir elementin əlavə edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Təcrübə göstərir ki, uşaqlara artıq məlum olan musiqi materialının şüurlu surətdə təkrar edilməsi, onların vokal bacarıq və vərdişlərinin möhkəmlənməsinə səbəb olur.

Әдәbiyyat

1. Әsgərova S. Musiqi, uşaqlar, təxəyyül. Bakı, "Maarif", 1962.
2. İsmayılova M. Uşaq bağçasının böyük qrupunda keçirilən didaktik oyunlar. Bakı, 1995.
3. Петрова Г. В мире прекрасного. Казань, 1966.
4. Олесьюк Л. Эстетическое воспитание на уроках пения. Киев, 1959.

Принципы организации музыкальных занятий в детских дошкольных учреждениях

Резюме

В статье характеризуются принципы организации занятий по музыке в детских учреждениях. В частности, речь идет о роли в музыкальном обучении принципов организующего воспитывающего обучения, как соответствие, последовательность, наглядность, сознательность. Отмечается важная роль соблюдения этих принципов в закреплении вокальных умений и навыков на должном уровне.

The principles of organization of music activities in nursery schools

Summary

The paper characterizes the principles of zanyary on music in kindergarten. In particular, we are talking about the role of musical training in the principles of organization of educating learning how compliance, consistency, clarity, consciousness. The important role of compliance with these principles in consolidating vokalnyh skills up to par.

USAQLARA EKOLOJİ TƏRBİYƏNİ NECƏ AŞILAYIRIQ

Flora Bayramova,

Nizami rayon 113 nömrəli məktəbə-qədər təhsil müəssisəsinin müdürü

Dibçakda gül bəsləmək təbiət sevgisindən doğur.
Bu sevginin də ünvani torpaq, vətəndir.

Həsən Əliyev, akademik

Açar sözlər: ətraf mühit, bitki və heyvanlar aləmi, atmosfer, ekoloji tərbiya, təbiəti mühafizə, ekoloji təhsil.

Ключевые слова: окружающая среда, растительный и животный мир, атмосфера, экологическое воспитание, природа, экологическое образование.

Key words: environment, plant and animal world, atmosphere, ecological upbringing, guarding nature, ecological education.

Qlobal dünyamızda təbii fəlakətlərin baş verməsi, ətin insanlar tərəfindən amansızlıqla talanması, işlənməsi nəticəsində təbiətin struktur dəyişiklik-

lərə uğraması prosesi gedir. Bunun qarşısı alınmasa, böyük faciələr baş verə bilər.

Bu gün ekoloji məsələlərinin dövlət tərəfindən başlıca problem kimi cəmiyyət qarşısında qoyulması gənc nəslin tərbiyəsinə də öz təsirini göstərir. Odur ki, erkən yaşlarından uşaqlara təbiətə qayğı hissini aşılamaq lazımdır. Bu, ailə ilə yanaşı məktəbəqədər müəssisələrin də üzərinə böyük vəzifələr qoyur.

Biz də işimizi bu istiqamətdə qurmağa çalışırıq. Uşaqların ekoloji tərbiyə qarşımızda duran əsas məsələlərdən biridir. Ekoloji tərbiyə estetik, əmək və vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə bağlıdır. Onlara təbiəti sevməklə yanaşı, gözəlliyyət, qiyamətləndirmək, sərvətləri qorumaq, onların qayğısına qalmaq kim əməli vərdişlər aşılayırıq. Bağçada uşaqları canlı təbiətlə, canlı varlıqların müxtəlifliyi, onların inkişafı, böyüüməsi, çoxalması və yaşadığı mühitə uyğunlaşması ilə tanış edirik. Respublikamızın fauna və florası, yeraltı və yerüstü sərvətləri, onların qorunması ilə bağlı məlumatlar veririk. Bütün bu işlər uşaqların yaş və qavramıqabiliyyətlərinə uyğun aparılır. Uşaqların ekoloji tərbiyəsi düzgün qurulduğunda, onlar dərk edirlər ki, insanlar tərəfindən meşə zolaqlarının qırılması, otlqları yandırılması, yaşıllıqların məhv edilməsi və s. insan həyatı üçün təhlükə yaradır.

Yer üzərində canlı aləmin sağlamlığı üçün havanın təmizliyi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Havanın çirkənmədən qorunmasına hər yerdə böyük qayğı və diqqət göstərilir. Havanın təmizliyində yaşıllıqların genişləndirilməsi başlıca yer tutur. Yaşıllıqlar (ot, gül, kol və ağaç bitkiləri) havadan karbon qazını qəbul edir və əvəzində ətrafa təmiz oksigen buraxır, bundan əlavə, havada olan tozları və zərəri maddələri tutub saxlayır. Bunu nəzərə alaraq, son vaxtlar yaşayış yerlərində, bağça və məktəblərin ətrafında, yol kənarında çoxillik ağaç və kolların əkilməsi, bəcərilməsi, park və xiyabanların salınması geniş vüsət almışdır. Respublikanın təbişəraitində daha yaxşı inkişaf edən eldar şəmi, cökə, palid, qarağac, qovaq, çinə ağaclarının, qızılıgül, bəzək ağacları və kol növlərinin sayı getdiçə artırılır.

Bizim kollektiv də uşaqlarla birlikdə bu axına qoşulmuşdur: bağçamın həyətində ərik, alma, heyva, şeftali, armud, tut, zeytin ağacları əkmişik. Uşaqlar bu ağaclara qulluq edir, onların inkişafını müşahidə edir, meyvələri ilə qidalanırlar.

Tərbiyəçilər uşaqları tez-tez təbiətin qoynuna, bağçamızın yaxınlığındakı, ulu öndər Heydər Əliyevin adını daşıyan parka gəzintiyə aparırlar. Onların müşahidələri ilə maraqlanır, səhbətlər aparır, çalışırlar ki, uşaqlar gördüklorini sərbəst yaradıcı şəkildə izah edə bilsinlər.

Görkəmlı yazıçı və şairlərimizin təbiət mövzusunda yazdıqları hekaya, nağıl və şeirlərdən də istifadə edirik. Bu, onların ətraf aləmlə tanışlıqlarına, təbiətə, heyvanlara qarşı münasibətlərinə müsbət təsir göstərir, uşaqların dünyagörüşünü formalasdırır. Biz çalışırıq ki, onlar təbiəti mühafizə edən, sərvətlərimizi qoruyan və onların artırılması qayğısına qalan vətəndaşlar kimi böyüşünlər.

Payız aylarında tərbiyəçilər uşaqların iştirakı ilə üstündə özlərinin adları yazılmış müxtəlif ölçülü dibçəklərdə gül toxumları əkirlər. Müəyyən müddətdən sonra uşaqlar əkdikləri toxumların cüccətilərini görüb sevinir, onlara həvəsə qulluq edir, inkişafını izləyirlər.

Bağçanın kollektivi valideynlerin ve uşaqların iştirakı ilə hər il baharın ilk ayında "Hər birimiz bir çiçək əkək!" devizi altında tədbir keçirir. Uşaqlar öz əbəcklərindəki gül şitillərini böyükllərə birlikdə həyətyanı sahədə "Çiçək çələn" adlandırdığımız güllükdə əkirlər. Uşaqlar güllərə qulluq edir, onları vaxtında alayır, alağıını edirlər. Bu çiçəklər böyüyərək təbii gözəlliklərin yaranmasına nüvə olur. Valideynlər haqlı olaraq müəssisəmizi "Çiçəkli bağça" adlandırırlar. Buz uşaqlarla doğma yurdun misilsiz gözəlliklərdən zövq almağı öyrətməklə yaşı, onları yaşadıqları ərazidə yaradılmış gözəlliklərin qorunmasına da cəlb etməyi çalışırıq.

Təbiətlə rəftarın əsasını xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, həssaslıq, canlılara məhəbbət yüksək əxlaqi keyfiyyətlər təşkil edir. Ona görə də təlim prosesində bu keyfiyyətlərin tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetiririk.

Uşaqların inkişafında, sağlamlığında meyvə və tərəvəzlər böyük əhəmiyyətə malikdir. Bunu nəzərə alan kollektiv üzvləri həyətyanı sahədə lazımlı olan tərəvəzləri (xiyar, pomidor, badımcan, bibər, kələm, kök, çuğundur) və göyərtiləri (ayud, keşniş, cəfəri, nanə, turp) əkib-becərirlər. Böyük qrupun uşaqları maraqlı həvəsləbecərmə, alaqetmə və suvarma işlərində böyüklərə kömək edirlər. Kiçik qrupun uşaqları isə onların işini müşahidə edirlər. Sıra ilə əkilmış günəbaşları uşaqlar günəşə bənzədirirlər. Məhsul yığımında da uşaqlar tərbiyəçilərənən kömək edirlər. Yığılan məhsul mətbəxə daşınır və onlar üçün nahar hazırlanır.

Təbiətin tərkib hissəsi olan bitki aləmi, onun insan həyatındaki rolü, mühəzəsi, ekologiya haqqında məlumatlar uşaqların dünyagörünüşünü genişləndirir.

Bağçamızın kollektivi ekoloji biliklərin valideynlər arasında yayılmış sahəsində də geniş təbliğat işi aparır. Məhz bunun nəticəsidir ki, valideynlər əksəriyyəti uşaqlarının təbiəti sevməsinə və onun qorunmasında fəal iştirakın böyük əhəmiyyət verirlər. Biz həm uşaqlarla, həm də onların valideynləri ilə cəmi iş aparmaqla uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasına və hərtərəfli inkişafına nail olmağa çalışırıq. Uşaqların ekoloji tərbiyəsində uşaq bağçası, ailə, ictimaiyyət fəiştirak edir, lakin həllədici vəzifə ailənin üzərinə düşür, çünkü uşaqlar bağçaya gələnə qədər ekoloji tərbiyənin ilk rüşeyimləri ailədə qoyulur.

Bağçada aparlan ekoloji təlim-tərbiyə işi uşaqların ailədə, ətraf mühitə gördüklerini başa düşmələrinə, onun əhəmiyyətini anlamalarına kömək edir.

Təbiətlə münasibətdə bu və ya digər konkret hərəkət valideynlərin mənəvialəmini üzə çıxarıır, uşaq isə onların nümunəsində inkişaf edir, formalaşır.

Beləliklə, ekoloji təfəkkürün formalaşmasında valideynlərin şəxsi nümunəsəcəmimi rəy mühüm rol oynayır. İctimai rəy hər bir valideyni, uşağı və hərəkətlərini saf-çürük etməyə, düşünməyə, nəticələr çıxarmağa yönəldir. Böyüyən nəslin yüksək əqli-əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnmiş şəxsiyyət kimi yetişdirilməsində uşaq bağçasının, pedaqoji kollektivlərin, ailənin və ictimaiyyət fəiştirakının danılmazdır. Hər bir insanda bir çox əxlaqi keyfiyyətlərin əməli təzahürü onun doğma təbiətə olan münasibətindən, canlı ailənin qorunması ilə bağlıdır.

ğindan asılı olaraq meydana çıxır. Uşaqda kiçik yaşlardan təbiətə məhəbbət, təbii sərvətlərin artırılması qayğısına qalmaq, təbiətə ziyan verənlərə qarşı barışmazlıq hissi tərbiyə olunarsa, o, gələcəkdə xalqa, cəmiyyətə yararlı bir insan kimi böyüyər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi programı. (2007-2010-cu illər). Bakı, 2007.
2. Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təhsil programı. Bakı, 2007.
3. Abdullayev N.X., Məsimov N.M. "Uşaqların ekoloji tərbiyəsi." Bakı, "Maarif", 1943.

Как прививать детям экологическое воспитание

Резюме

В статье характеризуются вопросы, связанные с экологическим воспитанием дошкольного возраста. Указываются на рациональные пути и возможности привития детям экологического воспитания. Отмечается, что экологическое воспитание тесно связано с эстетическим, трудовым и патриотическом воспитанием. Изучаются также рассказы, сказки и стихи об охране природы. Также уделяется внимание проведению исследований в сфере расширения экологического воспитания между родителями. Отмечается, что в формировании экологического воспитания используется личный пример родителей и общественного окружения.

How to impart environmental education to children

Summary

The paper characterizes the issues related to environmental inflammation on Niemipreschool children. Indicated on rational ways and means imparting environmental education to children. It is noted that environmental education is closely linked with the aesthetic and patriotic трудновым education. Also explore the stories, tales and poems nature conservation. Attention is also removed for research in the area of expansion of environmental education among parents. It is noted that in the formation of environmental education uses a personal example of parents and social environment.

MƏKTƏBƏHAZIRLIQ QRUPUNDA AZƏRBAYCAN DEMOKRATİK CÜMHURİYYƏTİNƏ HƏSR OLUNMUS AÇIQ MƏŞĞƏLƏNİN İCMALI

Rahimə Kazimova,

Bakı şəhəri, Xətai rayonu, 335 nömrəli körpələr evi – uşaq bağçasının tərbiyacısı

Mövzu: Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətində keçilmiş mövzunun təkrarı və möhkəmləndirilməsi.

Məqsəd:

- keçilənləri təkrar etmək və möhkəmləndirmək;
- uşaqlara Azərbaycan tarixinə dair və gözaştıratıcı mənzərələri təsvir olunmuş şəkillər göstərmək;
- keçilənləri müasir dövrlə əlaqələndirmək şəhidlər və milli qəhrəmanlar haqqında söhbət etmək.

Məşğələnin gedişi.

Uşaqları Azərbaycana həsr olunmuş güşəyə dəvət edirəm. Azərbaycan haqqında qısa söhbətdən sonra şeir səslənir.

Qədim diyaram,
Qədimdən qədim.
Həmişə azad
Olmaq istədim.
Odur ki, bilin,
Gözəl bir mayın,
İyirmi səkkizi
Oldu ad günüm,

Xoşbəxt, şad günüm.
Gözəldən gözəl
Aranım, dağım!
Milim, Muğanım,
Göy gölüm gözəl,
Xəzərim gözəl!

(M.Dilbazi)

Uşaqlarla müsahibə təşkil edirəm:

- Uşaqlar, bizim vətənimiz haradır?
- Bizim vətənimiz Azərbaycandır.
- Düzdür. Azərbaycanı daha necə adlandırırlar?
- Azərbaycana "Odlar yurdu" da deyirlər.
- Afərin! İndi gəlin Azərbaycan haqqında bildiyimiz şeirləri söyləyək.

I uşaq: El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimsən,
Anam, doğma vətənimsən.
Ayrılarımı könül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!

(S.Vurğun)

II uşaq: Mən bir uşaq, sən bir ana,
Odur ki, bağlıyam sana.
Hansı səmtə, hansı yana
Hey uçsam da, yuvam sənsən,
Elim, günüm, obam sənsən.

(S.Vurğun)

III uşaq: Dağlarının başı qardır,
Ağ örpəyin buludlardır.
Böyük bir keçmişin vardır,
Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənin.

IV uşaq: Vətənimin seyrinə çağırıram elləri,
Hörmət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin!
Bəzənib başdan-başa şəhərləri, kəndləri,
Cənnət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin!

(S.Rüstəm)

V uşaq: Payızında, qışında, baharında, yazında
Dinir dostluq nəğməsi könüllərin sazında.
Sabaha addimlayan oğulunda, qızında
Qeyrət görmək istəyən Azərbaycana gəlsin

(S.Rüstəm)

Tərbiyəçi:

- Uşaqlar, afərin! Görürəm ki, siz vətənimizi çox sevirsiniz. Azərbaycan
şəhərində şeirlər, hekayələr öyrənmisiniz. Bütün bunlarla yanaşı, siz bilirsiniz
ki, Azərbaycan müstəqil bir dövlətdir. Kim deyər, müstəqil Azərbaycan
Səməhuriyyətinin ilk başçısı kim olub?

I uşaq:

- Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin ilk başçısı Məhəmməd Əziz Rəsulzadə olub.

Tərbiyəçi:

- Düzdür. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti neçə il ömür sürüb?

II uşaq:

- Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşayıb.

Tərbiyəçi:

- Düzdür, afərin. Bizim üçrəngli bayraqımız nə vaxt yaradılıb?

III uşaq:

- Bizim üçrəngli bayraqımız 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti tərəfindən yaradılıb.

Tərbiyəçi:

- Biz bayraqımızı necə əzizləyirik?

IV uşaq:

- Hər il noyabrın 9-nu bayraq günü kimi qeyd edirik.

Tərbiyəçi:

- Kim bayrağa aid şeir söyləyər?

V uşaq: Bu üç rəngli bayraqım

Gözümüzün işığıdır.

Azadlıq yağışından

Doğan göy qurşağıdır.

(R. Yusifoğlu)

Tərbiyəçi:

- Cox sağ ol, afərin! İndi isə bayraqımızın rənglərinin mənasını yاد salaq.

VI uşaq:

- Bayraqımızın üç rəngi var: göy, qırmızı, yaşıl. Göy rəng türkülüyüümüzün, qırmızı rəng müasirliyimizin, yaşıl rəng isə islam dininin rəmziidir.

Tərbiyəçi:

- Afərin,uşaqlar! İndi isə gəlin hamımız birlikdə M.Ə.Rəsulzadənin bayraqımız haqqında dediyi sözləri təkrar edək.

Uşaqlar xorla:

- "Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz".

Tərbiyəçi:

- Düzdür, uşaqlar. İndi Azərbaycanın səmasında M.Ə.Rəsulzadənin bizi əmanət etdiyi bayraq dalgalanır. Torpaqlarımızın azadlığı uğrunda çox qanlar axıldı, çox insanlar öz qanından, canından kecdilər.

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-ə keçən gecə şəhərimizin küçələri şəhidlərin boyandı. Qan gölməçələrinin üstünü al qərənfillər örtdü.

Mən biliram ki, siz 20 Yanvar haqqında çox şey eşitmış, şəhidlər haqqında əzberləmisiniz. Kim bu şeirləri söyləyər?

I uşaq: Zülm ərşə dayandı,
Hər yan qana boyandı.
Dədəm Qorqud oyandı
O şənbə gecəsində.

II uşaq: Qatıl gülləsinə qurban gedərkən
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üç rəngli bayraqı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.

(B. Vahabzadə)

III uşaq: İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millət millət olur xeyri, şəriylə.
Torpağın bayrağına cəsədləriylə,
Azadlıq tumunu əkdi şəhidlər.

(B. Vahabzadə)

Tərbiyəçi bu sözlərlə məşğələni yekunlaşdırır:

- Mən istəyirəm ki, mənim tərbiyə etdiyim uşaqlar, yəni siz Azərbaycanın qəhrəmanları Ramil Səfərov, Mübariz İbrahimov, Əlif Hacıyev, Salatın Əgərova kimi qorxmaz, vətənini sevən oğlan və qızlar olasınız. Vətənimizi yanın hər yerində tanıdasınız və onunla fəxr edəsiniz.

İBTİDAİ TƏHSİL PİLLƏSİNĐƏ RİYAZİYYAT TƏLİMİNİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Firədun İbrahimov,

AMİ-nin Şəki filialının əməkdaşı, pedaqoji elmlər doktoru

Açar sözlər: fənn kurikulumu, məzmun standartları, məzmun xətləri, fəaliyyət xətləri, alt məzmun xətləri, fəddaxili və fənlərarası integrasiya, mühakiməyürütmə və təbatetmə, ünsiyyətqurma, əlaqələndirmə, təqdimetmə, fəaliyyətin stimullaşdırılması, dəstəkləyici mühit, təlim strategiyası.

Ключевые слова: предметный куррикулум, стандарты содержания, линии деятельности, внутридисциплинарная и междисциплинарная интеграция, высказывание суждений, доказывание, общение, координация, представление, стимулирование деятельности, поддерживающая среда, стратегия обучения.

Key words: substantive curriculum content standard line-up, internal disciplinary and interdisciplinar integration, saying suzhdey, proof, communication, coordination, presentation, promotion of activities that supports the environment, education strategy

Riyaziyyat ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan mühüm və vacib fənlərdən biridir. Qabaqcıl dünya ölkələrinin təhsil sistemlərində riyaziyyatın öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu, şəxsiyyətin formallaşmasında riyaziyyatın müstəsna rolü ilə izah olunur: riyaziyyat zehni inkişafın əvəzedilməz bəvasitəsi, dünya mədəniyyətinin tərkib hissəsi, şəxsi keyfiyyətlərin formallaşmasında mühüm bəvasitədir. Riyaziyyat şəxsiyyətin ümumi inkişafına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, onun xarakterinin formallaşmasına, mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafına da təsir göstərir. Bu fənn müasir ixtisas sahələrinin çoxu ilə birbaşa bağlıdır. Müasir insanın baza riyazi hazırlığı olmadan təhsilin daha yüksək pillədə inkişaf etdirib ixtisas sahibi kimi formallaşması mümkün deyil. Riyaziyyat müasir insanın möişətinə daxil olmuşdur.

Bunlar ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan fənlər arasında riyaziyyatın yerini müəyyən etməklə yanaşı, onun tədrisi qarşısında qoyulan əsas məqsədləri ümumi şəkildə müəyyənləşdirməyə imkan verir. Əsas məqsədlər aid edilir:

- riyaziyyatın gerçəkliliyi təsviretmə və dərketmə metodu olması barədə təfəkkür tərzi formallaşdırmaq;

- riyaziyyatın ümum possibilitàn tərkib hissəsi və cəmiyyətin şəfəfinin hərəkətverici qüvvəsi olması haqqında təsəvvürlər yaratmaq;
- təhsili davam etdirmək, digər fənləri öyrənmək, praktik fəaliyyətdə tətbiq məqsədilə zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmək üçün real zəmin yaratmaq.

Ümumtəhsil məktəblərində təhsil pillələri üzrə riyaziyyatın tədrisi yuxarıda qədim olunan əsas məqsədlərin reallaşmasına yönəlir. "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Milli Kurikulumu" çərçivə sənədində ümumtəhsil məktəblərinin hər bir təhsil pilləsində riyaziyyatın tədrisi vasitəsi ilə şagirdlərin yiyələnməli olduqları bilik, bacarıq və vərdişlər müəyyən edilmişdir, ləğələn, ibtidai təhsil pilləsində məzmun standartlarına müvafiq şagirdlərin hesab əməllərini yerinə yetirmələri, yazılı və şifahi hesablama alqoritmlərinə əlaqənmələri, mətnli məsələləri həll etmələri, ilkin ölçmə vərdişlərinə, fəza və həndəsi təsəvvürlərə malik olmaları, verilmiş məlumatları təsnif etmələri təmin olunur, onlarda riyazi bilikləri gündəlik həyatda tətbiq etmək vərdişləri formalasır.

Ibtidai təhsil pilləsini müvəffəqiyyətlə başa vurmuş şagirdin riyazi hazırlığı əiddakı məzmun standartlarını ehtiva etməlidir:

- ədəd anlayışını, ədədin strukturunu, ədədlər arasındaki münasibətləri döşdүүнү nümayiş etdirir, sadə kasrları tanır və şərhlər verir;
- hesab əməllərinin mənasını, xassələrini və onlar arasındaki əlaqəni başa döşdүүнү nümayiş etdirir və onlardan istifadə edir;
- ədədlər üzərində hesab əməllərini mükəmməl yerinə yetirir və minetmə bacarığını nümayiş etdirir;
- riyazi ifadələrdən istifadə edir və şərhlər verir;
- ədədi ifadələrin müqayisəsini aparır və sadə tənlikləri həll edir;
- sadə funksional asılılıqları riyazi ifadə edir və şərhlər verir;
- istiqamət və məsafə anlayışları ilə bağlı sadə məsələləri sxematik təsvirində həll edir və şərhlər verir;
- cyniadlı kəmiyyətlərin müqayisəsini aparır və nəticəsini şərh edir;
- ölçü vahidlərindən və alətlərindən istifadə edərək kəmiyyətləri ölçür və cəni qiymətləndirir;
- məlumatların təhlili üçün müvafiq metod seçir və tətbiq edir;
- toplanoş məlumatlara əsasən proqnoz verir, sadə ehtimal anlayışını düşür və tətbiq edir.

İdarəetməyə rəhbərlik və istinad üçün qəbul olunmuş rəsmi sənədlərdə təsirildiyi kimi, riyaziyyat fənninin məzmun standartları siniflər üzrə təmələşdirilməklə beş məzmun xətti ilə təyin olunur. Məzmun xətti fənn üzrə təlim nəticələrinin reallaşdırılmasını təmin etmək üçün müəyyən edilən

məzmunun zəruri hissəsidir. Məzmun xətləri şagirdlərin öyrənəcəyi materialda aydın təsvir etmək üçün müəyyən olunur və onu sistemləşdirmə məqsədi daşıyır.

Mövcud dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və təhlili əsasında riyaziyyat liminin (o cümlədən, ibtidai təhsil pilləsində) aşağıdakı məzmun xətləri təyin edilmişdir: 1) Ədədlər və əməllər; 2) Cəbr və funksiyalar; 3) Həndəsə; 4) Ölçmələr; 5) Statistika və ehtimal.

Riyaziyyat fənninin məzmun standartları sinifdən-sinfə dəyişərək məzmun xətləri, müəyyən mənada, bütün siniflərdə dəyişməz qalır. Məzmun xətləri müəyyənləşdirilərkən nəzərdə tutulur ki, riyaziyyat təlimində siniflə üzrə onların hər birinə eyni dərəcədə əhəmiyyət veriləcəkdir.

Ədədlər və əməllər üzrə məzmun vasitəsilə şagirdlər tərəfindən ədəanlışının və onun genişləndirilməsinin dərk edilməsi, ədədlər üzərinə əməllərin yerinə yetirilməsi təmin olunur, onlarda dəqiq və təqribi hesablamalar vərdişləri formalasdırılır. Həndəsə məzmun xətti vasitəsilə müstəvi və fazlı figurlarının xassələrinin öyrənilməsi, fəza təsəvvürlerinin formalasdırılması həndəsi figurların xassələrindən və həndəsi metodlardan istifadə etməklə riyazi məsələlərin təhlili və həllin yerinə yetirilməsi təmin olunur. Aşağı siniflərdə həndəsə məzmun xətti vasitəsilə əsas həndəsi formaların tanınması həyata keçirilir. Müvafiq ölçü vahidləri və alətlər vasitəsilə kəmiyyətlərin lazımlığı ölçülərək ölçüməsi və qiymətləndirilməsi ölçmələr məzmun xəttinin daxili edilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Bu məzmun xətti aşağı siniflərdə şagirdlərdə sadə ölçü alətlərindən istifadə etmək vərdişlərinin yaranmasına xidmət edir. Statistika və ehtimal məzmun xətti müxtəlif ədədi kəmiyyətlərin orta qiymətlərinin təyin edilməsi və hesablanması, seçim zamanı təsadüflərin nəzərə alınması, toplanmış məlumatların təsnifatı və qrafiklər üzrə təhlilin aparılması kimi məsələlərin şagirdlər tərəfindən öyrənilməsi məqsədilə daxili edilmişdir. Bu məzmun xətti vasitəsilə ibtidai siniflərdə ehtimal eksperimentlərini yerinə yetirmək, məlumatları toplamaq və onların qrafik təsviri kimi məsələlərin öyrənilməsi təmin olunur, yuxarı siniflərdə statistika və onu gündəlik həyata təsirinin daha dərindən öyrənilməsi, toplanmış məlumatla əsasında mühakiməyürütmə və qərarvermə təcrübəsinin formalasdırılması üçün zəmin yaradır.

Məzmun xətləri alt məzmun xətləri ilə ifadə olunur. Xətlər ayrılmış üzrə belədir:

1. Ədədlər və əməllər. 1.1. Ədədlər. 1.2. Əməllər. 1.3. Təxminetmə və hesablamalar.

2. Cəbr və funksiyalar. 2.1. Riyazi ifadələr. 2.2. Ədədi bərabərsizliklər və tənliklər. 2.3. Asılılıqlar.

3. Həndəsə. 3.1. Fəza təsəvvürleri. 3.2. Həndəsi figurlar.

- 4. Ölçmələr.** 4.1. Kəmiyyətlər. 4.2. Ölçü vahidləri və alətləri.
5. Statistika və ehtimal. 5.1. Məlumatların toplanması, işlənməsi və
5.2. Proqnozlaşdırma.

Standartlar tərtib olunarkən bunların hər birinə riyazi proseslərin element-kimi aşağıdakı **fəaliyyət yönümlü xətlərin** daxil edilməsi çox vacibdir: 1) problemlərin təhlili; 2) mühakiməyürümə və isbatetmə; 3) ünsiyyətqurma; 4) tələndirmə; 5) təqdimetmə.

Fəaliyyət xətləri məzmun xətlərindən fərqlənməklə yanaşı, onların hər biri əlaqədədir. Bu xətlər məzmun üzrə biliklərin əldə edilməsi və istifadəsi ilə məzmun müəyyənləşdirmək, onları təsvir etmək məqsədi daşıyır və şagirdlərindən riyaziyyat fənninin əhəmiyyətinin dərk edilməsinə, ona kompleks məqsədlərin toplusu kimi baxılmasına xidmət edir. Şagird riyaziyyetdən imisəyəcəyi məzmunu müxtəlif fəaliyyətlər vasitəsilə nail ola bilər. O, fəaliyyəti zamanı problemləri həll etmək üçün mühakimə yürüdür, riyaziyyətləri isbat edir, riyazi məsələlərin müzakirəsində iştirak edir, əldə etdiyi ümumtələkliliklərini əlaqələndirir, ümumi riyazi model hazırlayıb onu müxtəlif yollarla əldə etdir. Məzmunun mənimsənilməsi prosesində şagird fəaliyyətinin əsaslı mərhələləri qazanılmış bilik və bacarıqların möhkəm və müddətli olmasını təmin edir.

Fəaliyyət standartları məzmun standartlarının şagirdlərə mənimsədilməsini edir. Hər bir fəaliyyət standartı təhsil pilləsində nöyin əhatə olunduğunu məzmun standartlarına nail olmaq üçün müəllimin rolunun nədən ibarət olduğunu ifadə edir və bu standartlar bütün siniflərdə istifadə olunmaqla, təhsiləri və siniflər üzrə getdikcə dəyişir. Ona görə də, bu standartların ümumi də qəbul olunması və ayrı-ayrı siniflərdə, yeri gəldikcə istifadə edilməsi alverislidir.

Müasir dünyada sürətlə gedən sosial, mədəni və texnoloji dəyişikliklər
düşünmə tərzinin əhəmiyyətini xeyli artırır. Buna görə də təlim
sində şagirdlərə ayrı-ayrı fənlər üzrə verilən bilik və bacarıqların passiv
lakçısı deyil, əksinə, ətraf aləmin dərk edilməsinə yaradıcı münasabət
əyn subyektlər kimi yanaşılmalıdır. Bu isə o zaman mümkündür ki, təhsil
ində öyrənilən fənlər və onların əhatə etdiyi mövzular ayrı-ayrı deyil,
- integrativ şəkildə tədris olunsun.

Mövcud dünya təcrübəsi göstərir ki, təlim prosesində müxtəlif integrasiyalardan istifadə etmədən heç bir fənnin, o cümlədən, riyaziyyatın, mənşədən ətraf aləmin miqdar və forma münasibətlərinin öyrənilməsində nəticəni əldə etmək mümkün deyil. Belə ki, təlimin stimullaşdırılmasında, şagirdlərin fəallığının təmin edilməsində, nəzərdə tutulan mənşənin ətraflı mənimsədilməsi və şagirdlərin elmi dünyagörüşünün inkişafdırılmasında integrasiyanın rolü inkar olunmazdır.

İbtidai təhsil pilləsində riyaziyyatın tədrisində fəndaxili integrasiya getətiq edilir və konsentrik prinsipə əsaslanan spiralvari quruluşa malikdir. Fəndaxili integrasiya həm üfqı, həm də şaquli olur. Bununla yanaşı, müxtəlif fənlər və mövzular arasında əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi, bu əlaqələrin fənlərarası anlayış və bacarıqların formalasdırılmasında yaradıcılıqla istifadə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fəndaxili və fənlərarası əlaqəyə nümunə verək (cədvəl 1,2)

Fəndaxili üfqı integrasiya (IV sinif)

Müqayisətmə, mühakiməyürütmə və isbatetmə:

1. Mühakiməyürütmə və isbatetməni əsas riyazi üsul kimi qəbul edir.
2. Riyazi fərziyyələr irəli sürür, onları tədqiq edir.
3. Riyazi dəlilləri və isbatları inkişaf etdirir və dəyərləndirir.

Cədvəl 1

Ədədlər və əməllər	Cəbr və funksiyalar	Həndəsə	Ölçmələr	Statistika və ehtimal
1.1.2. Mərtəbə və sinif anlayışlarını başa düşür, ədədin yazılışında rəqəmin qiymətini müəyyənləşdirir və şərhlər verir (2,3).	2.1.2. Münasibətlərin doğruluğunu təmin edən simvolları müəyyənləşdirir və şərhlər verir (2,3).	3.2.2. Sadə müstəvi fi-qurları tanıdır, təsnifatını aparır və şərhlər verir (2,3).	4.1.1. Kütlənin uzunluğun, tutumun, vaxtın, perimetrin, sahənin müqayisəsini aparır və müqayisənin nəticəsini şərh edir (2,3,4)	5.2.2. Hadisənin baş vermə etibarlı haqqında mühakimələr yürüdür.
1.1.5. Milyon dairəsinin ədədləri müxtəlif ekvivalent formalarda təsvir edir (2,4).	2.2.1. Ədədi ifadələri müqayisə edir və müqayisənin nəticəsini ">", "<", "=" işarələrinin köməyi ilə yazır (2,3,4).			
1.1.3. Milyon dairəsinin ədədləri müqayisə edir və müqayisənin nəticəsini ">", "<", "=" işarələrinin köməyi ilə yazır (2,3,4).				
1.1.8. Məxrəcləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir (1,2).				

Fəndaxili şaquli (siniflərarası) və fənlərarası integrasiya

Cədvəl 2

I sinif	II sinif	III sinif	IV sinif
5. Statistika və ehtimal			
Məlumatların toplanması, işlənməsi və təhlili			
5.1. Öşyalar və hadisələr haqqında məlumatlar toplayır. 5.1.1. Verilmiş obyektlərə (əşya, şəkil, diaqram və s.) aid suallar tərtib edir.	5.1. Məlumatların toplanması üçün müvafiq metod seçir və tətbiq edir. 5.1.1. Məlumatları toplamaq üçün suallar qoyur, onları cavablandırır və şərhlər verir. İnformatika. 1.1.1.; 1.1.3. Həyat bilgisi. 1.1.1. Azərbaycan dili. 2.1.1.	5.1. Məlumatların təhlili üçün müvafiq metod seçir və tətbiq edir. 5.1.1. Müşahidə, ölçmə və təcrübə yolu ilə məlumatları toplayır və şərhlər verir. İnformatika. 2.2.3. Həyat bilgisi. 1.1.1. Azərbaycan dili. 1.1.2; 1.2.1. 5.1.2. Toplanmış məlumatları cədvəllerin köməyi ilə təqdim edir.	5.1. Məlumatların təhlili üçün müvafiq metod seçir və tətbiq edir 5.1.1. Müxtəlif ullanıllarla məlumatları toplayır, təqdim edir və şərhlər verir. İnformatika: 1.2.1.; 1.2.2.
Tərtib etdiyi və ya verilmiş suallar asasında məlumatlar toplayır və onları cavablandırır. İnformatika. 1.1.1.; 1.1.2; 1.1.3.; 2.1.; 2.2.; 1.2.3.; 2.2.1. Həyat bilgisi. 1.1.1.; 1.1.2; 1.1.3.; 2.1.; Azərbaycan dili. 1.1.1; 1.2.1.; 4.1.7.		5.1.3. Məlumatlar əsasında suallara cavab verir, mühakimə yürüdür və nəticə çıxarır. İnformatika. 1.2.2.	5.1.2. Məlumatlar əsasında suallara cavab verir, mühakimə yürüdür və şərhlər verir. İnformatika. 1.1.2; 2.2.1; 2.2.2. Azərbaycan dili. 1.2.1.

Məzmun xətləri əsasında hazırlanmış kurikulum geniş məzmun diapazonunu özündə əks etdirdiyi üçün integrativ şəkildə tədris olunan bu geniş məzmun xətləri imkan verir ki, şagirdlər müxtəlif riyazi biliklərin bir-biri ilə əlaqəsinin təkcə riyaziyyat fənni daxilində deyil, həmçinin digər fənlərdə, real həyatda da olduğunu anlaşınlar.

Təcrübə göstərir ki, hazırda IV sinif şagirdləri məzmun standartlarını bütünlüklə məzmun xətləri üzrə mənimşəyə bilirlər, məsələn, onlar üçün aşağıdakılardan müyəssərdir.

Ədədlər:

- 1.1.1. Milyon dairəsində ədədləri oxuyur və yazır.
- 1.1.2. Mərtəbə və sinif anlayışlarını başa düşür, ədədin yazılışında rəqəmi qiymətini müəyyənləşdirir və şərlər verir.
- 1.1.3. Milyon dairəsində ədədləri müqayisə edir və müqayisənin nəticəsini ">","<","=" işarələrinin köməyi ilə yazır.
- 1.1.4. Milyon dairəsində ədədləri onluq tərkibə ayıır və mərtəbə toplananlarının cəmi şəklində göstərir.
- 1.1.5. Milyon dairəsində ədədləri müxtəlif ekvivalent formalarda təsvir edir.
- 1.1.6. Verilmiş rəqəmlərin köməyi ilə müxtəlif ədədlər düzəldir.
- 1.1.7. Sadə kəsrləri tanıyır, yazır və şərlər verir.
- 1.1.8. Mərxəcləri eyni olan kəsrləri müqayisə edir.
- 1.1.9. Kəmiyyətin hissələrini kəsrlərin köməyi ilə sxematik təsvir edir.

Əməllər:

- 1.2.1. Hesab əməllərinin xassələrini şərh edir.
- 1.2.2. Hesab əməllərinin xassələrindən hesablamalarda istifadə edir.
- 1.2.3. Məsələlərin həllində hesab əməlləri arasındaki əlaqələrdən istifadə edir.
- 1.2.4. Birrəqəmli, ikirəqəmli, üçrəqəmli ədədlərə yazılı vurma və bölmələrin algoritmlərini bildiyini nümayiş etdirir.
- 1.2.5. Qalıqlı bölməni yerinə yetirir və şərlər verir.

Təxminetmə və hesablamalar:

- 1.3.1. Çoxrəqəmli ədədlər üzərində şifahi və yazılı hesablamalar aparır və nəticəni qiymətləndirir.
- 1.3.2. Bir-neçə ədədi yazılı toplayır.
- 1.3.3. Kəmiyyətlər üzərində əməlləri ədədlər üzərində əməllərlə düzgün əlaqələndirir.
- 1.3.4. Hesablamaların nəticəsinin yoxlanılmasında əməllər arasındaki qarşılıqlı əlaqədən istifadə edir.
- 1.3.5. Ədədin hissəsini və hissəsinə görə ədədi tapır.
- 1.2.6. Sadə və ən çoxu dördəməlli mürəkkəb məsələləri həll edir və nəticənin doğruluğunu qiymətləndirir.

Eləcə də, ibtidai təhsil pilləsində 2.1., 2.2., 2.3., 3.1., 3.2., 4.1., 4.2., 5.1., 5.2. yönümlü alt məzmun xətləri üzrə hazırlıqlı olduqlarını nümayiş etdirirlər. Qənaətimizə görə, müəllim pedaqoji prosesin təşkilində təlim strategiyasından düzgün istifadə edirsə, onun şagirdləri də məzmun standartlarının təmin edilməsində uğur qazanırlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu) "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1.
2. Əhmədov A. Ümumi təhsil sistemində kurikulum islahatı: real nəticələrə doğru. "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1.
3. Dreyk S.M. və Bönz R.C. İnteqrativ kurikulum vasitəsilə standartların yerinə yetirilməsi. Arlinqton, Virciniya, Kurikulum inkişaf cəmiyyəti. (2004)
4. Koç C. Elm hekayələri. İbtidai məktəb müəllimləri üçün elm metodları kitabı. New York: Houghton Mifflin Company. (2002)
5. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, "Təhsil", 2008.
6. Süleymanova A. Fənn kurikulumlarında məzmun standartları. "Kurikulum" jurnalı, 2008, № 1.

Некоторые особенности этапа начального образования в преподавании математики

Резюме

В статье обосновывается необходимость преподавания предмета математики в общеобразовательных школах, направляя внимание на преобразование содержания стандартов, которые становятся компонентами математических способностей учащихся в конце 4-го класса. Вместе с тем, автор статьи, ссылаясь на содержание, связь линий деятельности и стандартов, определенных на этапе начального образования, делиться с читателями своими соображениями, связанными с проблемами создания связей как внутри дисциплины, так и междисциплинарных связей.

Some characteristic features of teaching mathematics in the elementary level

Summary

This article deals with ensuring the realization of results of training composition part of the basic maintenance mathematics subject in the elementary level. It is tried to open the nature of maintenance, line of maintenance, under- standards and activities. The author paid attention the content and interactivity and activity of mathematics teaching, and integrative lessons in the elementary grade

III SINİFDƏ N. GÖNCƏVİNİN “YEDDİ GÖZƏL” POEMASI ÜZRƏ “FİTNƏ” HEKAYƏSİNİN TƏDRİSİNƏ AİD DƏRS NÜMUNƏSİ

Aynur Kərimova,

Bakı şəhəri, Nəsimi rayonundakı A.Şaiq adına
54 nömrəli tam orta məktəbin müəllimi

Mövzu: N. Gəncəvinin “Fitnə” hekayəsinin tədris

Standart: 2.2.1. 1.1.1. 1.2.2.

Məqsəd: Nizami Gəncəvi haqqındaki biliklərini genişləndirmək.

- Əsərdəki hadisələri və qəhrəmanları müəyyən etmək.

- Əsər qəhrəmanlarının keyfiyyətlərini açmaq.

- Əsərin tərbiyəvi əhəmiyyətini şagirdlərə çatdırmaq.

Müasir dövrlə əlaqələndirmək və müqayisə etmək.

İş forması: kiçik qruplar, bütün sinif iş.

Metod və priyomlar: saxələnmə, Venn diaqram, diskussiya, müzakirə.

Resurslar: dərslik, projektor, notbuklar, şəkillər, disk, portret.

İnteqrasiya: həyat bilgisi, riyaziyyat, musiqi, fiziki tərbiyə, təsviri incəsənat.

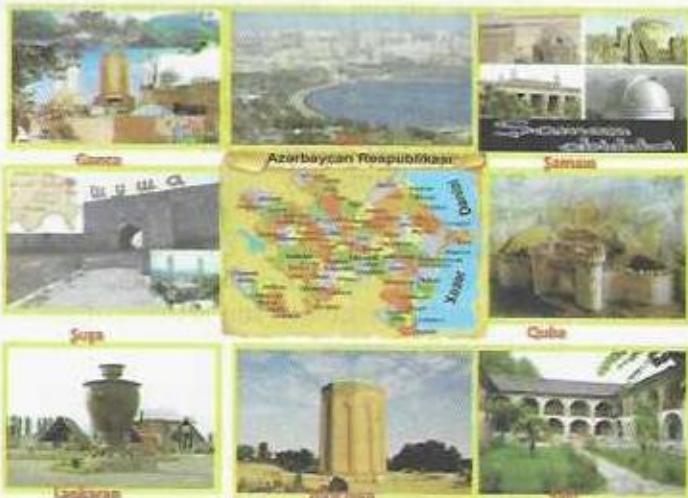
Dərsin gedişi

Dərs himnin oxunması ilə başlayır (videogörüntü).

Sinif beş qrupa bölünür. “Vətənpərvərlər”, “Əməksevərlər”, “Zəhmətkeşlər”, “Xeyirxahlar”, “Qəhrəmanlar”.

Motivasiya (5 dəq.):

Gəlin şəklə baxaq.

Nə görürük?

Azərbaycan xəritəsi, şəhərlər.

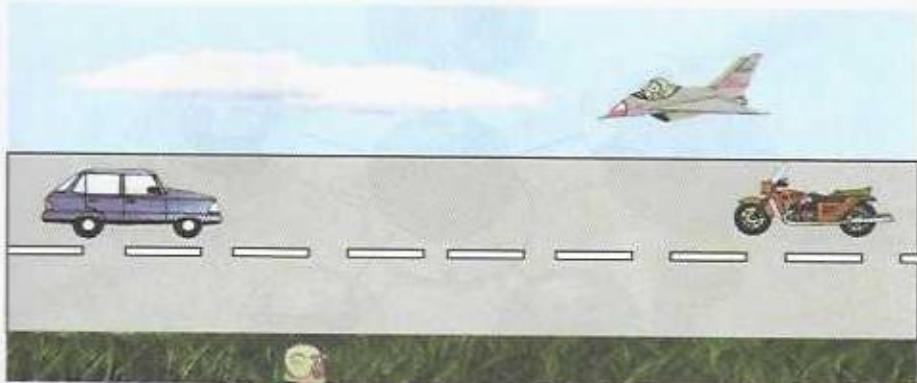
Hansi şəhərlərdir?

Gəncə, Bakı, Şamaxı, Şuşa, Quba, Lənkəran, Naxçıvan, Şəki.

Şəklə baxın və suallara cavab verin.

- Azərbaycanın ikinci böyük sənaye şəhəri hansıdır?

- Bakıdan 348 km. uzaqlıqda olan hansi şəhərdir?

Riyaziyyat dərsliyində (səh. 48) bu məsələni həll etmişdik.

- Hansi nəqliyyat vasitələrinin görünüşünüz?

- Təyyarə, maşın, motosiklet. İlbiz.

- Bakı və Gəncə arasındakı məsafə 348 km-dir.

- Gəlin növbəti şəklə baxaq.

Tədqiqat suali (2 dəq):

Nizami muzeyi

Dram teatrı

Opera teatrı

Kukla teatrı

Musiqili komediya teatrı

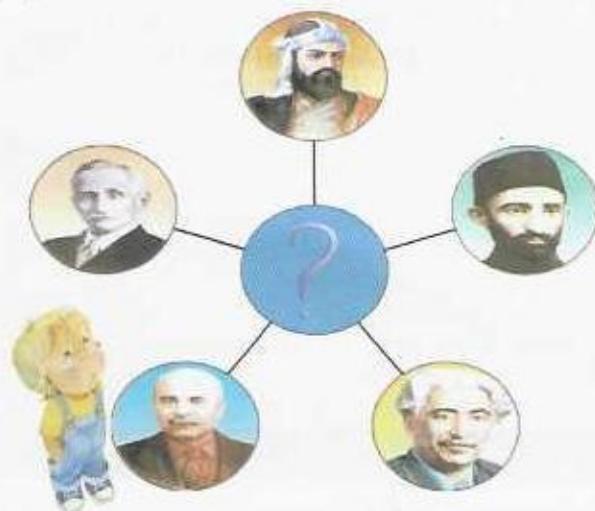
Gənc təməsuçular teatrı

- Nə görürük?

– Şəkildə Bakıda yerləşən muzeyi və teatrları görürük. Sonra isə teatrların adı deyin. Muzezin Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyat muzeyi olduğu söylənilir.

– Fərqi tapın.

– Dördü şairdir, biri isə dramaturqdur. (A.Şaiq, N.Gəncəvi, M.Ə.Sabir, S.Vurğun = C.Məmmədquluzadə.)

Fərqi tapın

- Fərqi tapın və müqayisə edin.
- Milli pullardır.
- Üç pul Nizami Gəncəvi ilə əlaqədardır.
- Biri dəmir, digərləri isə kağızdandır.
- Dəmir dairə formasında, digərləri düzbucaqlı formasındadır.
- Dəmir pul N.Gəncəvinin 850 illiyinə həsr olunmuşdur.
- Nizami Gəncəvi haqqında nə bilirsiniz?
- Şagirdlər bildiklərini söyləyirlər.
- Nizami Gəncəvi 1141–1209-cu illərdə yaşamışdır.
- Doğuluğu yer – Gəncədir.

- Beşlik deməkdir.
- Nizami Gəncəvinin əsərlərindən eşitmışəm.

Nizami Gəncəviyi dünya şöhrəti qazandı - ran onun "Xəmsə"si olmuşdur.

Leyli və Mecnun

Xosrov və Şirin

İsgəndərnamə

Xəmsə

Sirr xəzinəs

Yeddi gözəl

Xəmsə

- Uşaqlar hamınız nağılları çox sevirsiniz. Gəlin görək nağılların adlarını qəhrəmanlarını tanıya biləcəksinizmi?

Təq-təq xanım

Təpəgöz

Cirtdan

Göyçək Fatma

Div

Şahzadə və yeddi cüca

Balaca çoban

Kosa va keçəl

Fitna

Kosa va keçəl

Çatın məsələ

Çəkməli pişik

- Bəs bu nağıl qəhrəmanını kim tapar?

(Əvvəlcədən hazırlanmış “Fitnə” cizgi filmi şagirdlərə paylanılır. Şagirdlər notbuklara yerləşdirir və cizgi filmə baxırlar).

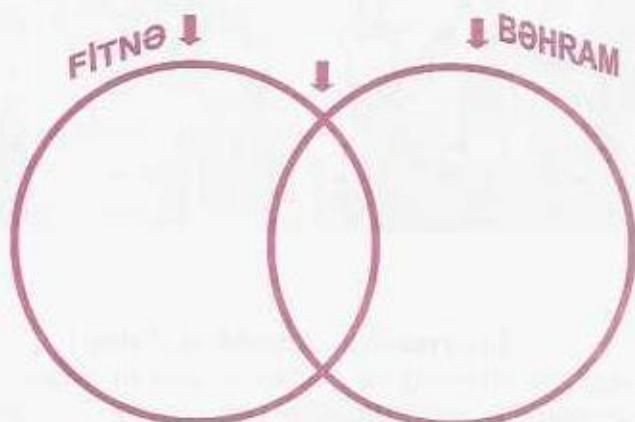
- Uşaqlar gəlin dərslikdəki mətnlə tanış olaq.
  - Mətn oxunur və müzakirə edilir.
  - Gəlin qrupların yarışına başlayaq.
- Tədqiqatın aparılması (25 dəq.):

I qrup

Şagirdlər insana xas olan mənfi və müsbət keyfiyyətləri yazırlar.

II qrup

Şagirdlər Bəhram şah və Fitnənin oxşar cəhətlərini yazırlar.

III qrup

Şagirdlər aşağıdakı suallara cavab verirlər.

– Bəhram şah nə üçün Fitnəyə qəzəbləndi?

– Nəyə görə sərkərdə Fitnəni öldürmədi?

– Aşağıdakı abzası mətnində hansı abzasdan sonra yerləşdirmək doğru olardı?

Ayalr ötdü, buzov danaya, dana öküzə çevrildi, Fitnə isə hələ də qaldırmaqdə davam edirdi.

– Nəyi məharət hesab etmək olar?

3-cü abzasda göy rəngdə verilmiş qəzəb sözünə hansı şəkilçiləri artırma lazımdır?

– lı,-dir

– ləş,-ir

– lən,-di

IV qrup

– Aşağıdakı cədvəli doldurun.

Biz artıq nəyi bilirik	Biz nəyi bilmək istəyirik	Biz nə öyrəndik və hələ nəyi öyrənməliyik

V qrup

İnformasiya mübadiləsi (5 dəq.)

Qrup işləri müzakirə olunur, qiymətləndirmə aparılır. İdman dəqiqliyi (musicılıq). Müəllim əlavə məlumat verir. Bülbülün ifasında "Sənsiz" qəzəli, R.Behbudoğlu ifasında isə "Sevgili canan" romansı dinlənilir.

İnformasiyanın müzakirəsi:

Müzakirə sualları verilir.

- Heydər Əliyev Rusiyada Nizami Gəncəvinin heykəlinin açılışında iştirak edib.
- Parisdə şərqi kitabxanasında Nizaminin əsərləri çap olunub.
- Nizaminin 300-dən çox əsəri xaricdə çap olunub.
- Doğulduğu Gəncə şəhərində Nizami poeziya teatrı açılıb.
- 800 illiyi Rusiyada, 840 illiyi isə Azərbaycanda təntənəli şəkildə qeyd edilib.
- 870 illiyi prezidentimiz İlham Əliyevin iştirakı ilə təntənəli şəkildə qeyd olunub.
- Prezident İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Gəncədə Nizami mərkəzinin açılışında iştirak ediblər.
- Müslüm Maqomayev "Sənsiz", Bülbül isə "Sevgili canan" romanslarını məharətlə ifa etmişdir.
- Bəstəkarlardan Qara Qarayev, Fikrət Əmirov və mayestro Niyazi Nizami Gəncəvinin əsərlərinin müraciət etmişlər.
- Nizami Gəncəvinin xatırəsinə "Nizami" filmi çəkilmişdir.
- 1947-ci ildə əsərləri tərcümə edilib: "Sirlər Xəzinəsi" (S.Rüstəm), "Xosrov və Şirin" (R.Rza), "Leyli və Məcnun" (S.Vurğun), "Yeddi Gözəl" (M.Rahim, A.Şaiq), "İsgəndərnamə" (A.Şaiq, M.Rzaquluzadə).

Nəticə və ümumiləşdirmə (4 dəq.)

Qiymətləndirmə meyar cədvəli ilə aparılır (2 dəq.)

Əv tapşırığı (2 dəq.)

ПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ МЕТОДОВ И ПРИЕМОВ В РАБОТЕ НАД СЛОВОМ И ПРЕДЛОЖЕНИЕМ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Татьяна Соболева,
старший научный сотрудник ИПОАР

Ключевые слова: активный словарь, текст, метод прием, наглядность, перевод, мышление и самостоятельность, эвристическая беседа.

Açar sözlər: fəal lügət, mətn, metod, qəbul, əyazma tərcümə, düşünmə və müstəqillik, evristik söhbət.

Keywords: the active dictionary, the text, a method of reception, presentation, re-writes, thinking and independence, evristika talk.

Огромное внимание в обучении русскому языку в азербайджанской школе, должно быть уделено объяснению новых слов и закреплению их в памяти учащихся, а так же выработке навыков построения предложений.

Объяснение новых слов, как известно, можно проводить на разных этапах урока различными методами и приемами. В начальной школе необходимо пользоваться двумя основными методами—методом наглядности и методом перевода. При подготовке к уроку надо заранее наметить слова, которые должны войти в активный словарь учащихся.

На уроке до освоения нового материала следует объяснить новые слова и после этого приступить к чтению текста или к беседе, если это работа по картине.

Беседы следует проводить перед чтением текстов. Например, в связи с чтением текста под названием «Год» до его чтения надо провести беседу, в ходе которой объяснить слова **месяц, название, год**.

Объяснив значение указанных слов путем перевода и с целью закрепления их в памяти учащихся нужно провести краткую эвристическую беседу:

- Сколько месяцев в году?
- Двенадцать.
- Какие они имеют названия?
- Январь, февраль, март, апрель, май....

Названия месяцев учащимся знакомы, так как и по-азербайджански, и по-русски они называются одинаково. Нужно лишь отработать с учащимися их произношение.

Далее следует задать учащимся вопросы:

- Ребята, когда вы, начинайте ходить в школу?
- Пятнадцатого сентября.
- Это лето или зима?
- Нет, это осень.
- Что наступает после осени?
- Зима
- А после зимы?
- Весна.
- Когда мы не ходим в школу?
- Летом.

После этого надо сообщить, что осень, зима, весна и лето называются временами года и перевести словосочетание времена года на родной язык учащихся, а затем приступить к чтению текста.

Словарную работу в начальной школе очень удобно проводить по картинам. Например: учащиеся рассматривают картину, называют изображенные на ней предметы, если могут по-русски, если же нет, то называют на родном языке, а учительница переводит их на русский, и тут же эти слова записывает на доске, а учащиеся – в словарики.

Вот так можно провести работу по картине «В семье». Учащиеся рассматривают картину, называют предметы, находящиеся в комнате. Если названия многих предметов, изображенных на картине оказались для учащимся знакомы, тогда надо объяснить только несколько слов: кружка, шторы. После словарной работы можно провести по картине тематическую беседу. Работа по картине будет проходить весьма интенсивно. Все учащиеся примут активное участие в составлении ответов на поставленные вопросы.

Положительный результат дает и такой прием работы над новыми словами: учащимся предлагается самостоятельно прочитать про себя новый текст и отметить непонятные слова. Затем учащиеся называют их. Как правило, большинство учащихся называют одни и те же слова. Эти слова записываются на доске и переводятся учителем с помощью учащихся на азербайджанский язык.

Достоинство этого приема работы мы видим в том, что он приучает учащихся постоянно контролировать себя, останавливаться и задумываться над каждым новым, непонятным словом, способствует развитию элементарных навыков угадывать значение слова. Используя этот прием,

учитель может легко установить, какие из ранее изученных слов усвоены учащимися; если учащиеся называют слова, изучавшиеся ранее, что свидетельствует о необходимости еще раз вернуться к ним и закрепить их. Использование этого приема разнообразит работу, способствует повышению познавательной активности учащихся и дает возможность сочетать работу по объяснению новых слов с активным повторением и закреплением усвоенных ранее.

Опыт показывает, что такой прием работы эффективен лишь в том случае, если текст содержит небольшое количество новых для учащихся слов, а усвоение его содержания не вызывает больших затруднений.

Новые слова, как известно, необходимо закреплять в памяти учащихся. Одним из приемов закрепления, наряду с выработкой навыка составления предложений, является вышеупомянутая мною эвристическая беседа. Но для закрепления слов можно использовать другой прием, например, после того как учащиеся запишут в свои индивидуальные словарики новые слова и их перевод, произнесут их вслух про себя, нужно предложить закрыть словарики. Слова, написанные на доске по-русски, стереть, а перевод их на азербайджанский язык оставить. Затем слова, написанные по-азербайджански, читает учительница, учащиеся переводят их на русский язык. По мере называния слов, вызванные учащиеся пишут их на доске на месте стертых слов. Этот прием можно использовать как перед чтением, так и после чтения текста.

С целью закрепления надо проводить повторение слов, усвоенных в предыдущих уроках. При повторении учащиеся не просто вспоминают или иные слова, но и составляют с ними предложения. Здесь словарная работа должна тесно переплетаться с работой над предложением.

Словарная работа переплется с работой над предложением также во время эвристической беседы.

Эвристические беседы следует проводить как перед чтением, так после чтения текста. После однократного чтения текста учащиеся обычно составляют ответы на вопросы при открытых книгах, а после многократного чтения — при закрытых книгах. Этот прием, как показала практика, дает хороший результат в усвоении структуры русского предложения.

В усвоении структуры предложения русского языка хорошие результаты дает заучивание наизусть небольших прозаических и стихотворных текстов. Учащиеся с большой охотой будут заучивать стихотворения. К заученным стихотворениям можно задавать вопросы, добиваясь от учащихся самостоятельного построения фраз.

В классах, где учащиеся сравнительно хорошо знают русский язык, есть имеют определенный запас слов, можно проводить в конце урока чтение небольших по объему книжек.

Для этого необходимо заранее подбирать книги для младшего школьного возраста с красочными иллюстрациями. Ставьтесь подбирать текст, близкий по содержанию к изучаемому на уроке и содержащий новые усвоенные слова.

В целях усвоения слов и выработки у учащихся навыков составления предложений в конце урока следует проводить игры, которые вызывают большое оживление и формируют у учащихся познавательную активность.

Игры могут быть самыми разнообразными: запись слов на заданные буквы, называние слов, начинающихся с буквы, которой заканчивается предыдущее слово, называние слов на определенную тему, придумывание предложений и т.д.

Игру на запись слов на заданные буквы можно провести так: записать доске, например, буквы *а*, *м*, *о*, *д*. Учащиеся придумывают на заданные буквы слова и записывают их на доске. На букву *а* учащиеся, например, приводят такие слова: *алфавит, арбуз, алча* и т.д.; на букву *м* — *море, молоко, мыло, мама* и т.д. Учащиеся не только приводят слова, но и составляют предложения с ними. Выигрывает тот, кто больше приведет слов с данной буквой.

С целью активизации учащихся и повторения ранее изученных слов можно провести и такую игру: учительница называет начальный слог, а учащиеся заканчивают слово или же называется последний слог, а учащиеся добавляют начальные слоги.

Иногда можно проводить игру на подбор рифмованных слов. Можно называть сначала такие слова, например: *парта - карта, пол - стол*.

Но такая игра возможна с классом, хорошо владеющим русской речью и обладающим достаточным запасом слов.

Перечисленные виды работ в основном проводятся в устной форме, не считая отдельных записей на доске или в тетрадях.

Работу над предложением можно связать со специальными письменными упражнениями. Они могут быть самыми разнообразными, например, можно практиковать такие упражнения, при выполнении которых требуется подчеркнуть слова, отвечающие на вопросы *кто? какая? сколько? когда? где? куда?* и т.д.

Полезным видом работы считаются упражнения, в которых следует выявить пропущенные слова, дописать предложения по образцу:

Я вижу на картине розу.
Я вижу на картине .....
Я вижу на картине.....

Учащиеся по образцу дописывают целый ряд предложений, вставляя уже известные им слова, они приобретают навык механического построения, предложения определенного типа. Если учащиеся затрудняются подборе нужных слов, учительница подсказывает, называя слова в именительном падеже. Такие упражнения эффективно помогают учащимся усваивать определенные типы фраз.

Иногда составление предложений можно увязывать с работой с картинкам. Учащиеся рассматривают картинки и строят предложения, например:

Книга лежит на столе.

Мальчик сорвал розу.

Книга лежит на парте.

Мама сорвала яблоко.

Такой вид работы является одним из видов работы по развитию совершенствованию навыков построения предложений. Учителю следует подбирать такие картинки, содержание которых требовало бы от учащихся построения однотипных фраз и предложений.

При изучении элементов грамматики надо прививать учащимся национальный определенного рода по окончаниям. На доске в столбиках написано:

<i>мама</i>	<i>окно</i>	<i>стул</i>
<i>Сона</i>	<i>зеркало</i>	<i>стол</i>
<i>парта</i>	<i>стекло</i>	<i>шкаф</i>
<i>доска</i>	<i>небо</i>	<i>пенал</i>

Учащиеся смогут самостоятельно сделать вывод, что слова с окончанием *-а* женского рода, *о* – среднего рода, а без окончаний – мужского рода. Это помогает учащимся распознать в тексте слова и правильно употреблять их в предложении.

По окончаниям прилагательных учащиеся тоже легко смогут определить род и подобрать к ним соответствующие существительные мужского, среднего и женского родов. Необходимо записать в столбик слова:

<i>большой</i>	<i>огромная</i>	<i>широкое</i>
<i>синий</i>	<i>интересная</i>	<i>голубое</i>
<i>красный</i>	<i>последняя</i>	<i>горячее</i>

Учащиеся подчеркивают окончания и запоминают, что прилагательное с окончаниями *-ий*, *-ый* сочетаются с существительными мужского рода, прилагательные с окончаниями *-ая*, *-яя* с существительными женского рода, а прилагательные с окончаниями *-ое*, *-ее-* с существи-

шельными среднего рода. Таким образом, работа над словосочетаниями также является одним из этапов работы над предложением.

Хорошие результаты дают упражнения на составление предложений с заданными словами. Например, вызванный ученик пишет предложение с заданным словом, а учащимся можно предложить подумать и составить другое предложение с тем же словом. Лучшие из составленных предложений записываются на доске и в тетрадях.

Большой интерес вызывает у учащихся упражнения на составление предложений из слов. Приступая к такому виду упражнений надо записать на доске ряд слов: *растет, саду, в, виноград, Азербайджане, хлопок*. Можно предложить учащимся придумать и сказать, какие предложения можно составить с этими словами. Учащиеся предварительно должны произнести предложения и, если они построены правильно, записать их в тетради:

В саду растет виноград.

В Азербайджане растет хлопок.

В Азербайджане растет виноград.

Этот вид упражнений, как и предыдущие, позволяет учащимся изучивать структуру русского предложения, помогает вырабатывать навыки правильной русской речи.

На уроках можно использовать и такой вид упражнений. Записать на доске предложение, небольшие по составу, опустить в них то или иное слово и оставить для него место. Учащиеся подбирают необходимые по смыслу слова. Это очень заинтересовывает учащихся, они называют ряд слов и выбирают то, которое можно вставить в предложение.

Точно такую же работу можно провести на знакомых текстах. В этом случае из недавно пройденного материала берется предложение и записывается на доске с пропуском одного слова, а учащимся можно предложить вспомнить, какое именно слово пропущено. Учителю необходимо проследить за тем, чтобы учащиеся не заглядывали в книгу. Такой вид упражнений заставляет учащихся внимательно присматриваться к структуре предложений, к порядку расположения слов и, конечно, запоминать слова и предложения в целом.

Уже во втором классе следует начинать работу по обучению учащихся изложению. Изложения должны быть небольшие по объему и в ходе обучающих работ.

Тексты сначала нужно брать коротенькие из пройденных тем, а затем незнакомые тексты, которые содержат известные слова (незнакомые слова записываются на доске и объясняются).

Интересными и полезными видами работ считаются: проведение зре-
тельных диктантов, письмо наизусть. Как провести письмо наизусть?

Учащиеся заучивают небольшое стихотворение, а затем вызываются
доске учащиеся. Один ученик записывает первую строчку стихотворения,
другой пишет вторую и т.д. Весь класс следит за работой сво-
товарищей, и в случае если они допускают ошибки, то очень много
стремятся исправить эти ошибки.

Иногда надо практиковать и такой вид работы, как небольшой
слуховой диктант, а затем товарищам по парте предложить обменять
тетрадями. Учащиеся проверяют тетради друг у друга и выписывают
отдельный листок замеченные ошибки. Этой работе отводится опре-
деленное учителем время, затем можно вызывать учащихся, и они будут
говорить, где и какая ошибка была допущена. Такая работа формирует
познавательную активность всех учащихся класса, все они будут спо-
раться показать, какие ошибки были ими найдены.

В заключение хочется сказать, что в своей практической работе
учитель должен творчески подходить к указанным в статье советам
при необходимости внедрять их в практику своей работы.

Литература

1. С.Смелкова. О приемах активизации слов. Бишкек, 1991 г.
2. К.В.Мальцева. Словарная работа в национальной школе. М.,1983 г.
3. Л.Г. Саяхова. Лексика как система и методика ее усвоения. Уфа,2001 г.
4. Г.И.Щукина. Педагогика школы. М., 1977.

Использование различных методов и приемов в работе над словом и предложением на уроках русского языка в начальной школе

Резюме

В статье говорится о методах и приемах работы над словом и предложением на
уроках русского языка в начальной школе.

Приводятся примеры как учителю можно совершенствовать свою работу на
указанной теме.

Use of various methods and receptions in work on the word and the offer at russian lessons at elementary school

Summary

In article it is told about methods and working methods over a word and the offer at
Russian lessons at elementary school.

Examples are resulted as the teacher can improve the work on the specified theme.

İBTİDAİ SINİFLƏRDƏ RİYAZİYYAT FƏNNİNĐƏN DƏRS NÜMUNƏLƏRİ

Tərənə Muradova,

Bakı şəhəri, "Zəkalar" liseyinin ibtidai sınıf müallimi

İbtidai sınıflarda riyaziyyat fənninin tədrisi qarşısında duran mühüm vəzifə şagirdləri zəruri bilik, bacarıq və işlərlə silahlandırmaq, təlimin sonrakı mərhələlərin-əhəsili davam etdirmək imkanı yaratmaqdır. Riyaziyyatimi yüksək dərəcədə integrativ biliklərin şüurlu mənimsənilməsini təmin edir, şagirdlərin məntiqi, təfakkürünü, yaddasını, diqqətini, təxəyyülünü, müşahidəciliyini, iradəsini, müstəqil və yaradıcı təşəbbüskarlığı inkişaf etdirir. Riyaziyyat fənni şagirdlərdə fikir, nüqtə, nitqin dəqiqliyi, əsaslandırılması və s. bu kimi riyaziyyatların qazanılması üçün böyük imkanlar açır.

Riyaziyyatın bütün elmlerin açarı olduğunu, həm də qarvanıldığıni nəzərə alaraq şagirdlərin saymaq, ablamaq, məsələ həll etmək, müqayisə etmək, vurmaq, bölmək və s. kimi bilik, vərdişlərə yiyələnməsinə kömək göstərməklə bərabər, həm də onlarda aparmaq, nəticə çıxarmaq, sərbəst fikir söyləmək kimi bacarıqları da lasdırmaq lazımdır.

Riyaziyyatın tədrisi zamanı başqa fənlərlə əlaqənin çox böyük əhəmiyyəti
çünki bu zaman qazanılan biliklər insana bütün ömrü boyu lazım olur. Riyaziyyat
fənninin tədrisində şagirdlərin nitq qabiliyyəti inkişaf edir, onlar informatik,
fizika, kimya, astronomiya, coğrafiya və s. fənlər üzrə sadə biliklərə yiyələnir.
Bir sahədə əldə olunan biliklər digər biliklərin yaxşı mənimsənilməsinə köçürür.

Eyni zamanda fənlərarası əlaqə tədrisin öyrətmək, inkişaf etdirmək, yeləndirmək kimi məqsədlərinə nail olmağa təsir göstərir, şagirdlərin elmi görüşünü formalasdırır, dünyani hərəkətdə, inkişafda görməyə kömək edir.

Fikrimizi iki dərs nümunəsi vasitəsilə izah edək. II sinifdə "Mötərizəsiz ədədi lərda əməllər" sırasına həsr olunmuş nümunəni təqdim edirəm.

Mövzu: Mötərizəsiz ədədi ifadələrdə əməllər sırası

Standartlar: 1.2.7; 1.2.8; 2.1.1.

Meqṣed:

- hesab əməlləri arasında qarşılıqlı əlaqəni izah etmək;
  - həmin qarşılıqlı əlaqədən çalışmaların həllində istifadə etmək;
  - mötərizəsiz ədədi ifadələrin qiymətinin hesablanmasında əməller
dan düzgün istifadə etmək

Dersin tipi: induktiv

İş forması: qruplarla, cütlərlə.

Metodlar və priyollar: müzakirə, beynin həmləsi.

İnteqrasiya: həyat bilgisi, informatika.

Resurslar: işçi vərəqləri.

Dərsin gedışı

Motivasiya: (5 dəq.) Uşaqlara aşağıdakı suallarla müraciət edirəm:

- Neçə hesab əməli var? (toplama, çıxma, vurma, bölmə)
- Birinci pillə əməlləri hansılardır? (toplama, çıxma)
- İkinci pillə əməlləri hansılardır? (vurma, bölmə)
- Riyaziyyatda hansı tapşırıqları yerinə yetirmək üçün ciddi alqoritmə riyaz etmək lazımdır? Məsələn, mötərizəsiz ifadələrin ədədi qiymətini hesablamaq üçün əvvəl hansı əməlləri yerinə yetirmək lazımdır? (vurma və bölmə)

1   2   3

$$(5 + 4) : 3 - 2 = 9 : 3 - 2 = 3 - 2 = 1$$

Üç ifadə verilir:

- (a + b) · c,   a + b · d - c : n,   a + (b + c) - d : n
- İfadələrdən hansı fərqlidir? Nə üçün? (a + b · d - c : n mötərizəsiz ifadədir)
  - İfadələrin qiymətini hesablayaq.

Müəllim ifadələrin qiymətlərini müxtəlif ardıcılıqla hesablayır və hər də müxtəlif cavablar alınır.

-Nə üçün belə olur?

Tədqiqat səali: (2 dəq.) Mötərizəsiz ifadələrdə əməller sırası necə yerinə yetirilir? Belə ifadələrdə xüsusi qaydaları bilmək nə üçün lazımdır?

Tədqiqat səali və şagirdlərin fərziyyələri yazı taxtasında qeyd olunur. Şagirdlərin fərziyyələrinə istinad edərək mövzu haqqında daha geniş məlumat verirəm.

Tədqiqatın aparılması: (20 dəq.) Şagirdlər qruplara bölünür. Hər qrupa iş vərəqləri paylanır.

I qrupun işçi vərəqində yalnız toplama və çıxma əməllərinin iştirak etdiyi ədədi ifadə yazılmışdır. II qrupun işçi vərəqindəki ədədi ifadədə ancaq vurma və bölmə əməlləri iştirak edir. III qrupun işçi vərəqindəki verilmiş ədədi ifadədə həm toplama və çıxma, həm də vurma və bölmə iştirak edir. Çalışmalar hər edildikdən sonra qayda çıxarılır.

Dərs prosesində adətən belə misalların həlli zamanı icra edilən əməller sırasına görə nömrələnir və hər nömrə əməlin üstündə qeyd olunur.

Müəllim yönəldici suallar verir:

1. Əməllerin icrasında alqoritmin hansı rolu var?
2. Əməller sırasının pozulması nəyə gətirib çıxarır?

Nəticə: (5 dəq.) Tərkibində toplama, çıxma, vurma və bölmə əməlləri olan mötərizəsiz ifadələri həll edərkən ardıcıl olaraq vurma ilə bölmə, sonra isə ardıcıl olaraq toplama və çıxma əməlləri yerinə yetirilir.

Qiyiətləndirmə: (3 dəq.). Şagirdlərin fəaliyyəti qimətləndirilir.
Tətbiqetmə: (7 dəq.) Uşaqlar iş dəstərindəki tapşırıqları müstəqil yerinə yerləşdirir.

Ev tapşırığı: (3 dəq.) Müəllim dərslikdən öz seçimi üzrə ev tapşırığı verir.

III sinifdə "Tənliklər" mövzusuna aid dərs nümunəsini təqdim edirəm.

Mövzu: Tənliklər.

Standartlar: 2.2.2; 2.2.3.

Məqsəd:

- şagirdlərə "məchul", "tənlik", "tənliyin həlli" anlayışlarını başa salmaq;
- sadə tənlikləri seçmə üsulu ilə həll etməyi öyrətmək;
- hesab əməllərinin komponentlərini və onların nəticələrini tanıtmaq;
- məchul toplananı, azalanı, çıxılanı, vuruğu, bölünəni, bölnəni tapmağı təmək;
- məchul komponentin tapılması qaydasına əsasən sadə tənliklərin həllini salmaq;
- tənlik qurma yolu ilə sadə məsələləri həll etmək bacarığını aşılamaq.

Dərsin tipi: induktiv.

İş forması: böyük qrup.

Metodlar və priyomlar: müzakirə.

İnteqrasiya: həyat bilgisi.

Resurslar: plakat, dərslik.

Motivasiya: (4 dəq.) Yazı taxtasında toplama, çıxma, vurma və bölmə əməlinin nümunələri təsvir olunmuş plakat asılır. Burada bəzi komponentlər işlənilərən ilə qeyd olunub.

- Bunlar hansı işarələrdir?
- Riyazi yazılışda ? işarəsinə harada rast gəlirik? (misallarda, ədəd məlum olmayanda)
- Deməli, məlum olan və məlum olmayan ədədlər var.

Tədqiqat səali: (3 dəq.) Tənlik nədir? Tənlikdə məchul toplananı, azalanı, vuruğu, bölünəni və bölnəni tapmaq üçün nə etmək lazımdır?

Tədqiqat səali və şagirdlərin fərziyyələri yazı taxtasında qeyd olunur.

Tədqiqatın aparılması: (25 dəq.)

$$7 + 5 = 9$$

- Bu nədir? (bərabərlik).
- Bu bərabərlikdə hansı əməl təsvir olunub? (toplama əməli).
- Toplamanın komponentləri və nəticəsi necə adlanır? (birinci toplanan, ikinci toplanan, cəm).
- Bu toplama əməlində nə məlumdur? (ikinci toplanan və cəm).

– Hansı komponenti tapmaq lazımdır? (birinci toplananı). Bunu necə etmələr?

– Toplama əməlini hansı əməllə yoxlayırlar? (çıxma əməli ilə).

– Deməli, məchul toplananı tapmaq üçün cəmdən məlum toplananı çıxmamız lazımdır. Məchulu olan bərabərliyə “tənlik” deyəcəyik. Məchulun qiyməti tənlikdə yerinə yazdıqda doğru bərabərlik alınmalıdır. Tənliyi iki üsulla hətmək olar: seçmə üsulu ilə və hesab əməlinin komponentləri ilə nəticədə arasındaki asılılığa görə.

Tənlik həll edilir və yoxlanılır.

– Biz dedik ki, toplama əməli çıxma əməli ilə yoxlanılır. Deməli, $9 - 5 =$ olacaq. Çıxma əməlinin komponentləri və nəticəsi necə adlanır? (azalan, çıxılma fərq.)

– Bu bərabərlikdə azalanı məchul kimi qəbul edək: $? - 5 = 4$. Onda məchul azalanı tapmaq üçün nə etməliyik? (çıxılanla fərqi çıxılmalıdır.)

– Bəs çıxılanı məchul adəd kimi qəbul etsək, yəni, $9 - ? = 4$ olarsa, məchul çıxılanı tapmaq üçün nə etməliyik? (azalandan fərqi çıxmalıdır.)

Məsələ: Sınıf 5 şagird gəldikdən sonra şagirdlərin sayı 30 oldu. Əvvəl sinifdə neçə şagird var idi?

Məsələni həll etmək üçün tənlik quraq: $x + 5 = 30$. Bu zaman tənlik oxunuşuna, riyazi tələffüzünə diqqət yetirmək lazımdır: «Hansı ədədə 5 əlavə etsək, 30 alınar?»

– Bu tənlik hansı komponentin tapılmasına aiddir? (birinci toplananın.)

– Eyni qayda ilə məchul vuruğun, bölnənin və bölənin tapılmasına azərbəyhanlı tənliklər həll edib, qaydaları qura bilərik.

Nəticə:(5 dəq.) Bu nəticəyə gəlirik ki, tənlik – məchulu olan bərabərlikdir. Tənliyi həll etmək – məchulun qiymətini tapmaq deməkdir. Aşağıdakı qaydalar möhkəmləndirilir:

- Məchul toplananı tapmaq üçün cəmdən məlum toplananı çıxmamız lazımdır.
- Məchul azalanı tapmaq üçün fərqnin üzərinə çıxılanı gölmək lazımdır.
- Məchul çıxılanı tapmaq üçün azalandan fərqi çıxmamız lazımdır.
- Məchul vuruğu tapmaq üçün hasili məlum vuruğa bölmək lazımdır.
- Məchul bölnəni tapmaq üçün fərqi bölnə vurmaq lazımdır.
- Məchul böləni tapmaq üçün bölünəni fərqə bölmək lazımdır.

Qiymətləndirmə: (3 dəq.). Müəllim uşaqlarla birlikdə cavablar qimətləndirilir.

Tətbiqetmə: (3 dəq.) İş dəftərində verilmiş tapşırıqları uşaqlar müştəq yerinə yetirirlər.

Ev tapşırığı: (2 dəq.) Müəllim dərslikdən öz seçimi üzrə ev tapşırıqları verir.

İNKÜZİV TƏHSİL

ÜMÜMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDE EŞİTMƏSİ QÜSURLU UŞAQLARIN NİTQİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Dostuzadə Dilarə,
ARTPI-nin böyük elmi işçisi.

Açar sözlər: dərkətmə, ünsiyyət, fiziki eşitmə, erkən
psixi inkişaf.

Ключевые слова: осознание, общение, физический
развитие, ранняя глухота, психическое развитие.

Key words: a wareness, communication, physical
development, early deafness, mental development.

Müasir dövrdə ümumtəhsil məktəblərinin şagird kontingenti arasında eşitməsi qüsurlu uşaqlar da az deyildir. Bu uşaqlar öz həmyaşıdların-nın nitqlərində müəyyən qüsurların olması ilə təqdim olunurlar. Eşitmə qüsürü olan uşaqlarda lügət dilinin azlığı, qrammatik formaların dərk etməsi, cümlə qurmaqda, ünsiyyətdə problemlər müşahidə olunur.

Məlumdur ki, uşaqın inkişafında eşitmənin rolü böyükdür. Uşaqın nitqini eşidir, onu təqlid edərək müstəqil danışmağı öyrənir. Uşaqın intellektual inkişafına böyük təsir göstərir: o, böyləklərin izahə qulaq asaraq ətraf aləmlə tanış olur və gerçəkliyi dərk etməyi möqayisə edir. Beləliklə o, səsin düzgün tələffüzünü qavramaqla yanaşı, leksik-qrammatik quruluşunu da öyrənir. Sonralar isə fiziki eşitmə şəxsin savad təlimində, oxu və yazı vərdişlərinə yiyələnməsində əsas tərəfdən birinə çevrilir.

Əgər uşaq deyilmiş sözü inamsızlıqla təkrar edərsə, ondan 1 m-lik dayanmaq lazımdır. Əgər sözlərin heç birini eşitmirsə, onda saitləri (m, n, r, d, q, u, o – aşağı tezliklə); (ş, f, v, i, e – yüksək tezliklə) bacarığı müəyyənləşdirilməlidir.

Müayinə zamanı uşaqın ümumi vəziyyəti: yorğunluğu, diqqəti, tapşırığı yetirmə hazırlığı hökmən nəzərə alınmalıdır. Əgər uşaq şifahi nitqə deyilsə və sözlü tapşırıqları başa düşmürsə, onda təbil, şeypur və oyuncاقlardan istifadə etmək məsləhət görülür. Verilmiş hər bir

səs siqnalına uşaqın reaksiyası diqqətlə qeyd edilməlidir: uşaq qulaq asanlığını səs gələn istiqamətə çevirir, səsə heç bir diqqət vermir və s.

Löqoped uşaqın eşitməsinin müayinəsi zamanı çalışmalıdır ki, müəyyən bir işlə məşğul olsun (şəkilli kitaba baxsun, oyuncaqları oynasın). Yalnız bu vəziyyətdə uşaqların səs siqnallarını dodaqdən və müəyyən hərəkətlərdən başa düşməsini öyrənmək olar.

Kiçik yaşlarından eşitməsi pozulmuş uşaqların çoxunun nitqinqin inkişafında geriləmələr müşahidə olunur. Belə ki, eşitmodiyi üçün sözlər fərqləndirə bilməyən uşaqlarda lügət cətiyatının kasadlığı, sözlərin mənasının anlaşılmamışı, təhrif edilmiş tələffüz, cümlə qurmaqdə çətinliklər olması onların nitqini anlaşılmaz edir. Bundan əlavə, çoxmənali sözlər yalnız bir mənada işlədilməsi, əşyanın hissələrinin adlarının eyni adı adlandırılması, əşyanın adı ilə hərəkəti arasında fərqli dərk edilməməsi qarışdırılması, köməkçi sözlərin, demək olar ki, heç işlənməməsi, sözlər konkret və məcazi mənalarının fərqləndirilməməsi belə uşaqların nitqinqin xarakterikdir. Nitq qrammatik cəhətdən formalaşmadığı üçün eşitmə qüsurlu uşaqların nitqi eşidən həmyaşidlarının nitqindən əsaslı surətdə fərqlənir. Sözlərin eşitmə ilə qavranılmaması, söz sonluqlarının (şəkilçilərin) aydın eşidilməməsi, sözlər arasında qrammatik əlaqələrin dərk edilməməsi son nəticədə leksik, qrammatik cəhətdən düzgün qurulmayan nitqə gətirib çıxarır. Bu işə sadə və mürəkkəb cümlələrin qurulmasında kobud səhvlerin meydana çıxmasına, nitqin ətrafdakılara tərəfindən başa düşülməməsinə səbəb olur.

Zəifeşidən uşaqın nitqinin fonetik tərəfi çoxsaylı qüsurlarla müşayidə edilir: onlar oxşar və yaxın səslərin tələffüzündə səhvlerə yol verirlər intonasiyası pozuq, nitq sürəti ləng, səslər isə boğuq və zəif articulyasiya olur. Bunun nəticəsində eşitməsi qüsurlu uşaqların nitqi onları əhatə edənlər üçün anlaşılmaz olur, savad təlimində müəyyən çətinliklər törədir. Onların yazılı nitqində də qüsurlar müşahidə edilir. Belə ki, onlar eşitmə qüsürü nəticəsində çox sözü qavramadıqları üçün həmin sözlərin mənasını bilmirlər, deməli, onları düzgün yaza da bilmirlər.

Sözlərin və qrammatik formaların oxu prosesində qavranılmaması məzmunun dərk edilməməsinə gətirib çıxarır. Buna görə də zəifeşidə uşaqların həm oxusunda, həm də yazısında leksik, qrammatik və fonetik səhvler özünü göstərir.

Tədqiqatlar göstərir ki, eşitməsi qüsurlu uşaqların nitq qüsurlar bilavasitə eşitmənin pozulma vaxtından, onun xarakterindən və uşaqın

fonofiziki vəziyyətindən çox asılıdır. Buna görə də zəifeşidən uşaqların qüsurları qüsurlar çox müxtəlifdir.

Kütləvi məktəblərdə eşitməsi zəif olan uşaqlarla aparılan loqopedik işin əsaslı böyük zəhmət, məsuliyyət tələb edir. Bu iş bir-neçə mərhələdə həyata keçirilir.

Zəifeşidən uşaqlarda səslərin tələffüzündə (dişarası siqmatizm) bir sıra nöqsanlar vardır:

1. S - Z səslərinin dişarası tələffüzü. Bu zaman S səsi - Z səsi kimi, Z D kimi, T isə D kimi tələffüz edilir. Dişarası siqmatizm zamanı dilin aşağı kəsici dişlər arasındaki yarığı bağlayır, hava axınının sərbəst əsasına mane olur və yaxud dilin ön hissəsinin arxası alveollara birləşir, də S səsinin təhrif olunmuş tələffüzü meydana gəlir.

Qeyd etmək lazımdır ki, siqmatizmin digər növləri eşitməsi qüsurlu uşaqların nitqində çox az təsadüf edilir.

2. K - X səslərinin yerdəyişməsi. Dilarxası, novlu, X kar samiti kələşən, K kar samiti ilə əvəz olunur. Bununla belə, eşitməsi qüsurlu nöqsanı ayrıca, təcrid olunmuş vəziyyətdə X səsini düzgün tələffüz edə bilir, nöqsanı, koruz (xoruz), kəritə (xəritə), körək (xörək) və s. Bəzən K səsi X əvəz edilir, məsələn, xibrit (kibrit) tülkü (tülkü), öxüz (öküz) və s. Göründüyü kimi, eşitmə qüsurlu uşaqların nitqində pozulmalar kifayət edir.

Eşitməsi qüsurlu olan uşaqlarla loqopedik iş təşkilati baxımdan fərdi və ümumi hissələrə ayrılır. Ümumi iş dedikdə, zəifeşidən uşaqlarla bir qrupda (4 nəfər) təşkil olunmuş loqopedik məşğələlər nəzərdə tutulur.

Fərdi loqopedik iş dedikdə, hər bir uşaqla ayrı-ayrılıqda aparılan işlər nəzərdə tutulur. Həm qrup, həm də fərdi loqopedik işin əsasında uşaqlarda düzgün və aydın tələffüz vərdişləri yaratmaq, səs və tələffüzü öyrətmək, orfoepik cəhətdən aydın danışmaq, düzgün yazmaq nöqsanları aşılamaqdır. Qrup məşğəlesi zamanı loqoped düzgün tələffüz qoyuluşu, nöqsanın aşkarlanması və korreksiyası üzərində iş aparır. Bu çox və uzun sürən məşğələlərə ehtiyacı olan uşaqlarla olavə fərdi işlərdir. Fərdi iş qrup məşğələlərinin nəticəsini, uşaqın tələffüz vəziyyətlərini nəzərə almaqla, xüsusi planla aparılır. Loqoped uşaqlarla işlər üç dəfədən az olmayaraq, hər dəfə 20 dəqiqə məşğul olmalıdır. İştirakçı şagirdləri arasında eşitməsi qüsurlu olan uşaqlarla loqopedik işlər, onların qüsurlarının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bir-neçə bir-neçə ay, bəzən isə bir ilə qədər davam edə bilər.

Uşaqlarla fərdi məşğələlər o vaxta qədər aparılır ki, onlarda düzgün tələffüz vərdişləri yaranınsın və möhkəmlənsin.

İbtidai siniflərdə eşitməsi qüsurlu olan uşaqlar loqoped tərəfindən tətbiq edilir:

I qrup - səs pozğunluğu, sait və novlu S, Z, Š, J samitlərin tələffüzündə qüsurları olanlar, oxşar səslərin differensiasiyasını apabilməyənlər, sözləri kobud şəkildə təhrif edənlər;

II qrup - rotatizm, L səsinin yumşaq tələffüzü, yotatizm və digər təkfüz pozğunluqları olanlar.

Bu qruplarda istifadə olunan nitq materialı həmin sinifdə ana dərslərində keçilən, uşaqların yaşına, qavrayışına uyğun gələn söz və məişət ifadələrindən seçilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, nitq materialı, birinci növbədə, daha çox işlənən, tanış və lazımlı sözlərdən ibarət olmalıdır.

Loqoped I sinif şagirdlərinin nitqini korreksiya edərkən əvvəlcə nitq nəfəsi, səsin qoyuluşu üzərində iş aparmalıdır. Sonra isə tədricən vurgu sürət, düzgün tələffüz üzərində işləmək lazımdır.

Loqoped səs üzərində işləyərkən çalışmalıdır ki, eşitmə qüsuru olan uşaqlarda normal səs tələffüzü vərdişləri formalaşın və möhkəmlənsin, onlar səsin gücündən, ucalığından və səslənməsindən düzgün istifadə etmə bilinlər. Səsin müsahibə çatması məqsədi ilə, məsafədən asılı olaraq uşaqlarla müəyyən səs çalışmaları aparılır. Məşq xarakteri daşıyan bu çalışmalarda səsin güclənməsi, zəifləməsi, sait səslərin uzun və ya qısa tələffüzü öyrənilir.

Nitq nəfəsi üzərində korreksiya işi zamanı loqopedin qarşısında duran əsas məqsəd şagirdlərdə səsdən, tələffüz zamanı hava axınınndan düzgün istifadə etmək bacarığı formalaşdırmaqdır. Nəfəsvermənin gücü, uzunmüddətliliyi və rəvanlılığı səs-heca çalışmaları, müəyyən nəfəs qaydaları, şifahi nitq və oxu vasitələrində istifadə etməklə öyrənilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, nitq nəfəsinin formalaşdırılması üçün mütləq burunla nəfəs almaq və ya diafraagma nəfəsindən istifadə etmək olmayı. Uşaq elə nəfəs almalıdır ki, bu onun fizioloji quruluşu ilə uyğun olsun. Əgər nitq nəfəsi çox qısa, gərgin olarsa, uşaq bir nəfəsə bir-neçə hecə deyə bilməzsə, çalışmaq lazımdır ki, o, diafraagma nəfəsinin aşağı qabırğası formasından istifadə etsin. Bu, daha qənaətli və çox yayılmış nəfəsalmış üsuludur. Loqoped zəif eşidən uşaqlarda dərin, sürətli, qənaətli nəfəsvermə vərdışı yaratmaq, söz və cümlələr arasında nəfəs fasılələri buraxma bacarığı aşılamaq üçün sistemli iş aparmalıdır.

Məktəbə qəbul edilən uşaqların nitqinin vəziyyətinin araşdırılması
göstərir ki, erkən yaşda eşitmə pozğunluğu keçirmiş uşaqların nitqi ilə
mərədən karlaşmış uşaqların nitqi bir-birindən fərqlənir. Eşitməsi qüsurlu
uşaqlar 4 qrupa ayrılır.

Birinci qrupa qrammatik cəhətdən düzgün qurulmuş sədə və
mərəkkəb, geniş cümlələrdən sərbəst istifadə edə bilən uşaqlar aid edilir.
Bu uşaqların nitqi lügət ehtiyatına və qrammatik quruluşuna görə normal
uşaqların nitqindən fərqlənmir. Onlarda yalnız zəifeşidən uşaqlara
məsus olan tələffüz qüsurları özünü göstərir.

İkinci qrupa müəyyən leksik səhvler və aqramatizmlərlə müşayiət
mənan geniş cümlələrdən istifadə edən uşaqlar aid edilir. Bu uşaqlar
və ya şəkillər ətrafında danışmağı bacarırlar, lakin onların lügət
ehtiyatı normal uşağinkinə nisbətən məhdud olur. Bu uşaqlar nitqlərində
nitq hissələrindən, qrammatik formalardan, səhv də olsa, istifadə
lərlər. Onların nitqində aqramatizm özünü felin müxtəlif formalarında,
şəkilçilərində sözlər arasında idarə və uzlaşma əlaqələrinin pozul-
masında, cümlədə sözlərin buraxılmasında göstərir.

Üçüncü qrupa elə uşaqlar aiddir ki, onlar öz nitqlərində cümlələrdən
istifadə edirlər, lakin bu zaman kəskin aqramatizm və məhdud söz ehtiyatı
şahidə olunur. Onlar, əsasən, isim və sellərdən (bəzən sonuncunu
axırlar) istifadə edir, sıfət, zərf, qoşmalardan, demək olar ki, istifadə
lərlər.

Dördüncü qrupda ayrı-ayrı təhrif edilmiş sözlərlə danışan uşaqlar
lənlər. Bu halda uşaq, adətən, ona tanış olan sözləri və ya hecaları
bəzən eyni sözlə müxtəlif əşya və fəaliyyətləri adlandırır, məsələn,
- maşın, həm də maşının getməsi, üfə - xörək, həm də xörəyin
şərilməsini və s. bildirir.

Loqoped şagirdlərə nitqi hissələrə ayırmayı öyrətməli, bir nəfəs
puna aid olan sözləri bütöv tələffüz etmək bacarığını aşılmalıdır. Bu
şədə şagirdlərə yazı taxtasında yazılış mətn üzərində fasılı və vurğu-
göstərən şərti işarələr qoyaraq, həmin mətni işarələrə uyğun oxut-
maq lazımdır. Bundan başqa loqoped kitabdan hər hansı bir mətni
oxutdurarkən və ya şifahi danişarkən fasılı və vurğunu əl hərəkəti ilə
bilər. Bununla da uşaqlara nitqi mənalı hissələrə ayırmayı
ətmək olar.

Birinci sinifdə loqoped heca vurğusunun düzgün təyin olunması
ində iş apararkən onların səhvərini vaxtında tutmalı, lazım gəldikdə

əlinin işaretisi ilə vurğunun yerini göstərməlidir. Bu işi yazı taxtasında yazılmış mətn üzərində də aparmaq olar.

İkinci sinifdən etibarən loqoped şagirdlərin vurğunu müstəqil müəyyən tələffüz mənimsinə kənardan nəzarət edir. Bu zaman şagird söz və ifadələri üçdan oxuyur, vurğulu hecmi loqopedin müdaxiləsi olmadan müstəqil müəyyənləşdirir. Loqoped şərti işaretlərlə bütün mətni və ya onun hissəsini qeyd edir, sonra şagirdə bu işaretlərdən istifadə etməklə mətbəhlil etməyi tapşırır. Bu zaman loqoped həm səsin qoyuluşu, həm korreksiyası istiqamətində ardıcıl, sistemli iş aparır. Düzgün tələffüz vərdişlərinin aşilanması, zəif eşidən uşaqların nitqinin daha anlaşıqli səlis olması üzərində çalışır.

Səsin qoyuluşu və korreksiyasından əvvəl uşağın bu və ya digər səslər necə tələffüz etməsi yoxlanmalı, səhv tələffüz edilən və ya olmayan səslər müəyyənləşdirilməlidir. Buna görə də heca və sözlərdə bu və ya digər səs ayrıca, təcrid olunmuş şəkildə yoxlanmalıdır.

Təcrübə göstərir ki, bəzən eşitməsi qüsurlu olan uşaq müəyyən səslər yamsılamaq yolu ilə tez və düzgün tələffüz etməyi öyrənir. Loqoped bə üsüldən digər səslərin də tələffüzündə istifadə edə bilər, lakin bu üçün həmişə lazımi nəticəni vermir. Ona görə də şagirdlərlə birgə aparılan sahə artikulyasiyasının təhlili üsulundan istifadə etmək daha məqsədli uyğundur.

Səsin qoyuluşu çox vaxt artikulyasiya məşqlərindən sonra başlanır məsələn, dilin, dodağın, çənənin statik və ya dinamik gimnastikasını apararkən. Bu məşqlərdən, adətən, uşaq bu və ya digər səsi yamsılamaq tələffüz edə bilməyəndə və artikulyasiya aparıcı orqanlarının qeyri-mütəhərrikiyi zamanı istifadə etmək məsləhət görülür. Artikulyasiya gimnastikası eyni zamanda nitq nəfəsinin formalasdırılması üçün də işlədirilir. Səsin qoyuluşu və korreksiyası zamanı loqoped şagirdə tələffüz üçün görünən nitq üzvlərinin düzgün tələffüz hərəkətlərinə, səsin dəqiqliyinə qoyuluşuna, mexaniki təsir göstərir. Spatəl və ya zondlar vasitəsi ilə düzgün vəziyyət alınmasına nail olmaq mümkündür, lakin bu zaman loqopeddən sanitər-gigiyenik qaydalara ciddi əməl etmək tələb olunur.

Zəifəsidən uşaqlarda səsin qoyuluşu və korreksiyası zamanı görmə duyma və kinestezik hissiyyatdan maksimal dərəcədə istifadə etmək lazımdır.

Şagird özünün və loqopedin artikulyasiya üzvlərinin görünən hissələrini görmə ilə qavrayır, müqayisə edir, səs və ya sözləri tələffüz etdiğdə isə nitq üzvlərinin hərəkətini kinestezik hiss edir.

Şagird əlinin vasitəsilə nəfəs vermə, hava axını və tələffüz zamanı səs mələrinin titrəyişini duyur və ona nəzarət edir. Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, loqoped uşağın eşitmə qalığından da məharətlə istifadə edib, əmlarda səsləri eşitmək və fərqləndirmək bacarığını inkişafına nail olmalıdır, cünki ən zəif eşitmə belə insanın nitq və psixi inkişafına çox böyük təsir göstərə bilir. Buna görə də eşitmə qalığından rasional istifadə onun xüsusi gücləndirici vasitələrlə (eşitmə aparatları, səs gücləndirici aparatlar v.s.) aktivləşdirmə və korreksiya işində mühüm rol oynayır.

Zəifeşidən uşaqla normal səslə, tələsmədən, sözləri aydın tələffüz edərək müəyyən olmaz. Loqoped səsi qoyarkən və ya onu korreksiya edərkən bir uca səslə danışmalıdır. Uşağa imkan vermək lazımdır ki, o, səsi düzgün tələffüz etsin.

Məlumdur ki, şagirdlərdə nitq qüsurları nə qədər tez üzə çıxarılısa və korreksiya edilsə, onun nəticəsi müsbət olar. Məhz buna görə də loqoped müəyyənləşdirməli əsas diqqəti ibtidai siniflərə yönəltməli, I sinifdən nitqi qüsurları müəyyənləşdirməli və qüsurların dərəcəsinə görə qruplaşdırılmalıdır.

Uşaqlarda sözlərin ritmik quruluşunun qavranılmasını müəyyən etmək sözlərdə müxtəlis quruluşlu hecaları tapmaq, hecalara uyğun əl nüvələri kimi tapşırıqlardan istifadə etmək olar.

Danışq səslərinin eşitmə ilə fərqləndirilməsini yoxlamaq üçün təcrid etmiş səslərin və ya qoşa səslərin təkrarından istifadə etmək olar. Oxşar səslərin (b-p; s-ş; r-l və s.) təkrarı zamanı rinolaliyalı uşaqlarda fonematik rama qüsurlarını aşkar etmək mümkündür. Bu məqsədlə uşaqa həmin tərkibinə malik hecaları təkrar etməyi tapşırmaq olar (şa-sa-şa; sa-za-za-sa; sa-za-sa və s.).

Fonetik qavramanın müayinəsi zamanı loqoped uşağın fitli, fişiltili, kar və cingiltili səsləri necə fərqləndirməsinə xüsusi diqqət yetirməlidir.

Fonematik qavramanın qüsurlu olmasını verilmiş səsə uyğun əşyalarının seçiləməsi ilə aşkarlamaq olar, məsələn, «“S” səsi ilə başlayan şəkillərini seç» və s.

Nitq qüsurlarının düzgün korreksiyasını təşkil etmək üçün valideyn-aparılan söhbətlərin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu söhbətlərdə düzgün təs mehanizmi, səs və tələffüzə nəzarət məsələləri də sadə şəkildə izah edilməlidir. Unutmayın ki, tibbi müdaxilədən əvvəl mütləq şəkillərlə loqopedik iş aparılmalıdır.

Bələliklə, uşaqlar arasında nitq qüsurlarının vaxtında müəyyən edilmiş şifahi nitqdə olan qüsurların düzgün qruplaşdırılması və bu qruplaşdırma uyğun korreksiya işinin düzgün təşkili uşaqlarda nəinki oxu və yazardılışlarının qavranılmasında baş verən çətinlikləri, həm də ana dili və digər fənlərdən program materiallarının mənimşənilməsində olan gerilidə aradan qaldırır.

Ədəbiyyat

1. Ağayeva T.N., Əliyeva S.M. Loqopediyanın nəzəri və praktik məsələləri. Bakı, 1999.
2. Bayramov Ə. Şagirdlərdə əqli inkişaf keyfiyyətlərinin xüsusiyyətləri. Bakı, Azərbədişnəş, 1963.
3. Kərimov Y.Ş. Uşaq bağçalarında nitq inkişafı. Bakı, Maarif, 1985.
4. Qasımov S.Ə. Xudiyev N.M. Anomal uşaqların nitqini necə inkişaf etdirmək. Bakı, 1992.
5. Dostuzadə D.Ə. Kar və zəifəşidən uşaqların nitq nöqsanları və onların işlədilməsi. «Təhsil, mədəniyyət, incəsənət», №-4, 2004.
6. Зыков И.А. , Рай Ф.Ф. , Слезина Н.Г. Обучение и воспитание глухих детей АРН РСФСР, М., 1963.

Развитие речи у детей с ограниченными возможностями слуха в общеобразовательных школах.

Резюме

В статье отмечается, что в современное время среди учащихся общеобразовательных школ не редко встречаются дети с ограниченными возможностями и они отличаются от своих сверстников определенными дефектами речи. Указывается на то, что роль слуха в развитии речи у ребенка очень велика. Слух также влияет как и на интеллектуальное развитие, так и на правильность речи ребенка.

Development of speech in children with hearing disabilities in general schools.

Summary

In modern times among students in schools of children with disabilities are not rare. These children from their peers have special speech defects. Role of hearing in the child's speech development is really great. Child hearing these adults talking and learns to mimic. The rumor also affects the intellectual development and to correct the child's speech.

TƏRBİYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

UŞAQ ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA VALİDEYNLƏRİN ROLU

Nuridə Əsgərova,
AMİ-nin Qazax filialının əməkdaşı

Açar sözlər: ailə, valideyn, uşaq şəxsiyyəti, ailə tərəf məktəb müəllim

Ключевые слова: семья, родители, личность ребенка, социальное воспитание, школа, учитель.

Key words: family, parent, person child, family education, school, teacher.

Ailə dövlətin təməli olduğu kimi, bəşəriyyətin davam üçün də çox önemli bir ünsür, insanların rahatlıqda yaşılın isindiyi bir yuvadır. Ailə bütün dövrlərdə insanlığı dövlətləri düşündürən, cəmiyyət üçün hər şeydən etibar olunan bir məsələ olmuşdur. Onun təməlinin necə olması, gənc nəslin tərbiyəsi mənsub olduğu millətin dövlətin gələcəyinin əsas şərtlərindəndir. Təsadüfi deyildir ki, bir millətin yaşlısı və mövcudluğu yaxşı yetişdirilmiş nəsillərlə mümkündür. Milli varlığı və ruhu yüksək olan nəsillərlə! Əgər millət gələcəyini əmanət etməyə layiq olsamalı bir nəsil yetişdirməmişsə, onun istiqbali qaranlıqdır. Şübhəsiz ki, bu əsas vəzifə valideynlərin üzərinə düşür və onlar öz yaşıntuları ilə gənclərə mənada nümunə olmalıdır.

Uşaq şəxsiyyətinin formallaşmasında ailənin rolü əvəzedilməzdir. Gənc nəslin yaşlılığı ailənin mühüm vəzifələrindən biridir. Biz yaxşı və pis uşaq haqqında şinx. Onların hər ikisinin valideynləri var, lakin bir evdə yaxşı, digərində isə uşaq böyümüşdür. Bunu nə ilə izah etmək olar? Sualı bir qədər də konkretləşdirək: ailədə hansı şəraitdə yaxşı, hansı şəraitdə pis uşaq formalasır? Valideynlər nəslin tərbiyəsində nəyə xüsusi diqqət yetirməlidirlər?

Valideynlərin bir qisminin pedaqoji məqsədləri çox vaxt aydın xarakter daşı-
dəqiq olmur. Bu, uşaqların ailə tərbiyəsi işinə böyük ziyan vurur. Bununla-
şı, qeyd etmək lazımdır ki, ata-anaların böyük əksəriyyətinin öz qarşısına
duqları pedaqoji məqsədlər dəqiqliyi ilə seçilir. Valideynlərlə aparılan anket
əsasında qoyulan suallardan biri belə idi: "Siz öz uşaqlarınızda hansı şəxsi key-
fiyyətləri tərbiyə etmək istərdiniz?" Valideynlərin əksəriyyəti bu keyfiyyətləri
etmişlər: düzlük, xeyirxahlıq, kollektivdə yaşamaq və işləmək bacarığı,
şəklərə hörmət, əməyə məhəbbət, vətəndaşlıq. Uşağın yaxşı insan olmasını

istəmək gözəl arzudur, lakin hələ kifayət deyildir. "Yaxşı adam" anlayışına həm xarakter xüsusiyyatların, hansı vərdiş, bacarıq, hissələrin və s. daxil olduğu dəqiq aydınlaşdırmaq, uşağı "yaxşı adam" kimi böyütməyin üsul və vasitələri bilmək lazımdır.

Səxsiyyətin formallaşması ictimai münasibətlər sistemi ilə bilavasitə bağlıdır. Tərbiyədən geniş mənada danışanda məhz bu cəhət sisteminin insana təsir nəzərdə tutulur. Ailədə uşaqların inkişaf şəraiti müxtəlif amillərlə şərtləndirilir. Onlardan iki qrupunu ayrıca qeyd etmək gərəkdir. **Birinci qrup** amillərə münasibətləri – ata ilə ana, valideynlərlə uşaqlar, bacı ilə qardaş və s. Arasında münasibətlər daxildir. Ailənin maddi vəziyyəti, mənzil şəraiti **ikinci qrup** amillər sırasına daxil edilir.

İkinci qrup amillər uşaqların tərbiyəsinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərir, lakin psixoloji tədqiqatlardan görünür ki, onları gənc nəslin tərbiyəsində həllədə hesab etmək olmaz.

Ailə münasibətlərinin uşaqların tərbiyəsində roluna xüsusi diqqət yetirilməlidir. Ailədə tərbiyə prosesində valideynlərin istifadə etdikləri ən mükəmmət tərbiyə üsulları belə, uşaqların min bir tələb bağlı olduğu isti ailə münasibətlərinin tərbiyəvi səmərəliliyini əvəz etmir və edə də bilməz. Ailə münasibətləri, həmçinin əvvəl, uşaqların emosiya və hissələrinə təsir göstərir. Onların yaşı artırıqda həmin münasibətlər mənimşənilir, bu zəmində də oğlan və qızların xarakterlərinin formallaşdırır.

Gəlin əvvəlcə valideynlərin pedagoji və psixoloji bilik səviyyəsini aydınlaşdırıq. Əhalinin mədəni-maarif səviyyəsinin köklü surətdə yüksəlməsi valideynlərin pedagoji mədəniyyətinə də mühüm təsir göstərmüşdür. İxtisasından asla olmayaraq, onların böyük əksəriyyəti ailə tərbiyəsi problemləri barədə qəzet və jurnallarda dərc olunan məqalələri maraqla oxuyur, televiziya və radioda tanınmış psixoloq, pedagoq və həkimlərin söhbətlərinə qulaq asırlar. Son zamanlar ailə tərbiyəsi problemlərinə dair kitab və kitabçalar da maraqlı artmışdır, lakin bir çox ailələrdə, xüsusilə gənc ailələrdə uşaqların tərbiyəsi sahəsində ciddi nöqsanlar rast gəlirik. Bu nöqsanlar müəyyən səbəblərlə bağlıdır. Bu haqda aydın təsəvvür elə etmək üçün bəzi məsələləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Gənc nəslin tərbiyəsində ailə münasibətlərinin rolunun nəzərə alınmaması tərbiyədə yol verilən nöqsanlar içərisində xüsusi yer tutur. Bir çox ailələrdə valideynlərin əməlliəti uşağa verilən mənəvi tələblərlə uyğun gəlmir. Evin məşəqyalarında ata-ananın eyni dərəcədə iştirak etməməsi, hətta bu zəminda meydana çıxan söz-söhbət və münaqişələr uşaqlarda kişilik və qadınlıq haqqında yanlış təsəvvürlərin formallaşmasına səbəb olur. Bəzən ana, nənə və baba uşaq tamamilə fərqli münasibət bildirirlər. Tələblərdə vahidliyin olmaması uşaqlardan münasibətlər sisteminin və qiymət meyarlarının formallaşması prosesini çətinləşdirir.

Ailənin tərbiyədici vəzifələri və imkanları haqqında yanlış təsəvvürlərə də təsadüf olunmur. Bir çox ailələrdə əmək tərbiyəsinin əhəmiyyətsiz yer tutmas-

şənclardan və inkişafetdirici məşğolələrin digər formalarından az istifadə edilməsi
yanlışlıqlardandır.

Valideynlər uşaqların təbii istedad və qabiliyyətlərinin vaxtında üzə çıxarılması
sində də ciddi nöqsanlara yol verirlər. Onlar çox zaman uşağı heç bir əsas
dan incəsənət sahələrini seçməyə təhrik edir, texniki sahələrə isə maraqlar
yaratırlar.

Bəzi ailələrdə özünü göstərən əşya xəstəliyi uşaqların mənəvi tərbiyəsinə xü-
məni təsir edir. Bəzi valideynlər hətta uşaqların peşə seçimində belə onun
cəhətdən sərfəli olmasına diqqət yetirirlər. Ailə tərbiyəsində quru nəsi-
şilik halları, uşaqlarla ünsiyyətin az və yeknəsəq olması da nöqsanları yaranan
birləşmələrdən biridir. Bir çox hallarda isə ünsiyyət adı güzəran səhbətinə çevrilir,
və məhdud xarakter daşıyır.

Müşahidələr göstərir ki, uşaqlar ən çox sərbəst olduqları – məktəbdən və
kənarda gəzib - dolanıqları vaxt mənfi təsir altına düşürülər. Yaşadığı mə-
mələ, küçə, dostluq etdiyi uşaqların əxlaqi həddi-bülüğə çatmamışlara güclü təsir
edir. Məhəllə uşaqları daha nüfuzlu, güclü uşağın ətrafında cəmləşir, onun
məhəlli ilə oturub-dururlar. Həmin yeniyetmənin şəxsiyyətini müəyyənləş-
mək və əməli tədbir görmək valideyn üçün zəruridir.

Uşağın hədsiz əzizlənməsi, bütün tələblərinin yerinə yetirilməsi, ona hərəkət
davranışlarında sərbəstlik verilməsi də pis nəticələnir. O, məktəbdən yayılır,
vərdişlərə meyil edir, evə gec gəlməyə başlayır.

Ailə tərbiyəsinin çox mühüm bir xüsusiyyəti vardır: valideynlərlə uşaqlar
münasibatlar şəxsi -emosional xarakter daşıyır. Ana uşaqla hissələrin
də danışır. Ata məhəbbəti də şirindir, övladların qəlbini riqqətə gətirir. Ailə
yəsinin üstünlüyü də, zərifliyi də məhz buradadır. Fiziki və psixoloji cəhətdən
inkışaf etmək üçün uşaqa, hər şeydən əvvəl, valideyn məhəbbəti gərəkdir,
bir şərtlə: bu məhəbbət uşağı inkişaf etdirməli, onun tərbiyəsinə ziyan
əməlidir.

Müasir ailələrdə uşaqların əzizlənməsi müxtəlif formalarda özünü göstərir:
məşət qayğılarından azad edirlər, hamı onun canına and içir, bütün
səhərlərini yerinə yetirir, bərkə-boşa salırlar, ən adı çətinlikləri belə onun üçün
ve ya ana aradan qaldırı... Bir də o vaxt xəbər tuturlar ki, artıq uşaq ailənin
səri ilə maraqlanmış, yalnız özünü fikirləşir.

Nəvazış və qayığının həddi gözlənilməlidir. Çox zaman uşaq həddindən artıq
üçün “çətin” olur. Uşağı tez-tez, yersiz tərifləmək, onun yanlış
alqışlamamaq doğru deyil. Təəccübü odur ki, bəzi valideynlər bu mətləbi
düşsələr də, yenə uşağı ifrat qayğı ilə əhatə edirlər, çünki bu, çox asan
dur. Uşağı əzizləmək asandır, lakin onunla hər hansı bir əsəri müzakirə etmək,
dərs öyrətmək və s. isə çox çətindir. Bu iş valideyndən təkcə vaxt yox, həm də
bacarıq, pedaqoji səriştə tələb edir. Biz uşağı hər hansı bir qayğıdan azad
kla onu həyata hazırlamır, bahalı hədiyyələr almaqla onu başımızdan edir, öz
əlinə buraxırıq.

Bəzi ailələrdə isə uşaqlara qarşı həddindən ziyanə tələbkarlıq göstərən cəzanın ədalətli olmasına fikir verilmir, bir çox hallarda cəza çox sərt xarakter daşıyır. Uşaqda qorxu, inamsızlıq hissi yaranır. Uşaq nadincilik etdiyində, səbaxmadiqda, dərslərini öyrənmədiyində, xoşagelməz iş tutduqda valideyn yənə yersiz onu cəzalandırır. Bu isə uşaqın tərbiyəsinə son dərəcə mənfi təsir göstərir. Valideyn uşaqın gözündə nüfuzdan düşür. Fiziki cəzaya ol atan valideyn uşaq təkəcə cismanı deyil, həm də mənəvi zədə yetirir. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, artıq ibtidai məktəb dövründə uşaqların mənlik şüuru inkişaf edir, onlar şəxsiyyət kimi öz ləyaqət və şərəflərini yüksək qiymətləndirirlər. Buna görə uşaqları qətiyyən döymək, addimbaşı danlamaq, utandırmaq və ya hədoləmək olmaz. Ailədə tez-tez bədən cəzasına məruz qalan uşaq yadlaşır, kobud, qəzəv və kinli olur. Fiziki cəza uşaq qəlbindəki zərifliyi və həssashiğı məhv edir. Uşaq döymək onu təhqir etmək, onun ləyaqətini alçaltmaq, şəxsiyyətini tapdaları deməkdir. Bütün bunlar o demək deyil ki, uşağı cəzalandırmaq olmaz. Cəza müxtəlif növləri vardır. Onların bir çoxundan ailə tərbiyəsində istifadə olunur, lakin cəza məqsəd deyil, vasitə olmalıdır. Cəzalandırma valideyndən xüsusilə məharət tələb edir.

Düzungün tərbiyədə xoş rəftar tələbkarlıqla yanaşı gedir. Tələbkarlıq uşaq şəxsiyyətinə və ləyaqətinə təzyiq kimi deyil, ona etibar və hörmət zəmininə həyata keçirilməlidir. Valideyn əvvəlcədən öz uşağında düzgün adət və vərdiş formalasdırıra bilmişdir, uşaq bircə sərt baxışdan səhvini anlayacaq, yaxşı işi “günahını” yumağa çalışacaqdır. Tutduğu əməllərə görə uşaqla elə səhbət aparılmalıdır ki, o, həmin hərəkətin üzvü olduğu kollektivə, ailənin şərəfinə ümumiyyətə, cəmiyyətə nə kimi zərər vurdugunu şüurlu surətdə dərk etsin, hərəkət və davranışına nəzarət etsin. Bunun üçün isə valideynlər, ilk növbədə tərbiyənin məqsədini aydın təsəvvür etməlidirlər. A.S.Makarenko göstərirdi ki, bəzi ailələrdə bu məsələyə etinasiylıqla yanaşırlar: valideynlər və uşaqlar sadəcə bir yerdə yaşayırlar, valideynlər ümidi edirlər ki, hər şey öz - özünə qaydayı düşəcəkdir. Belə valideynlərin nə aydın məqsədi, nə də müəyyən programı olur. Əlbəttə, belə hallarda tərbiyənin nəticəsi həmişə təsadüfi olur və çox valideynlər təəccüb edirlər ki, nə üçün onların gözlədikləri nəticə alınmamışdır. Nəyə nail olmaq istədiyini bilmədən heç bir işi yaxşı görə bilməzsən.

Bir məsələ də mühümdür: əmək tərbiyəsi, mənəvi tərbiyə və ya əqli tərbiyənə ayrı-ayrılıqda özünəməxsus məzmunu, vəzifələri və üsulları vardır. Valideynlər bunları yaxşı bilməli və nəzərə almalıdır ki, şəxsiyyət hissə-hissə tərbiyə olunmur. Onun formalasması sistemli xarakter daşıyır. Tərbiyənin tərkib hissələri hamısı bir məqsədə – şəxsiyyətin formalasdırılması məqsədində xidmət edir. Buna görə də ailə tərbiyəsində onların qarşılıqlı əlaqəsinə diqqət yetirmək vacibdir.

Uşaqın icimai mülkiyyətə, ətraf ələmə, təbiətə, insanlara qarşı qəddar və rəhmsiz münasibəti valideyni ciddi düşündürməlidir. Nəqliyyatda gedərkən yaşlı adam ayaq üstə durduğu halda, uşaqın əyləşməsi, özünü görməməzliyə vurmasında bizi narahat edir, lakin valideyn özü buna şərait yaratdıqda vəziyyət daha da

ilməz olur. Valideyn, pedaqoji cəhətdən düzgün hərəkət etmir övladına səziqliq, saymazlıq və laqeydlik kimi mənfi keyfiyyətlər aşılıyır.

İnsan anadan olduğu gündən ömrünün sonuna kimi cəmiyyətdə, insanların arasında yaşayır. Buna görə valideyn uşağı kiçik yaşılarından elə tərbiyə malidir ki, onun yenidən tərbiyəsinə ehtiyac qalmasın, o, cəmiyyət üçün faydalı kimi böyüsün, ailə, kollektiv, ümumiyyətlə, xalq üçün ağır və arzuolunmaz çevrilməsin.

Böylüməkdə olan nəslin tələbat-motivasiya sahəsinin, əxlaqi şüurunun və sənəmləşmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Uşaqda özü haqqında aydın təsəvvür adılmalıdır. O, öz müsbət və mənfi keyfiyyətlərini düzgün qiymətləndirməyi bərəməli və vaxtında özünütərbiyə ilə məşğul olmalıdır. Bunun üçün uşağı daha ictimai münasibətlər sistemində cəlb etmək, insanlarla ünsiyyətini fəaliyyətini genişləndirmək zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. Psixologiya. Bakı, 2006.
2. Ə.Ə. Əlizadə. Məhəbbət aləmi. Bakı, 1995.
3. Ə.Ə. Əlizadə, A. Abbasov. Ailə. Bakı, 1989.
4. Ə.Ə. Əlizadə, A.N. Abbasov. Ailə həyatının etika və psixologiyası. Bakı, 1988.
5. M. Zemskaya. Семья и личность. Москва, 1986.

Роль родителей в формировании личности ребенка

Резюме

В статье характеризуются вопросы, связанные с формированием личности на уровне современных требований. Рассматриваются рациональные пути возможности формирования личности детей. Отмечается важная роль взаимных действий родителей и педагогов при такой работе. Указывается, что формирование личности непосредственно связано с системой общественного сознания к вопросу. Отмечаются исследования, которые конкретно связаны с данной данной проблемой.

The role of parents in shaping the personality of the child

Summary

The article characterized the issues associated with the formation of the child to date. We consider the rational way and the possibility of individual children. The important role of joint action of parents and teachers for such work. Indicates that the formation of personality is directly related to the system of public attitude towards the issue. There have been studies that specifically relate to the implementation of this problem.

TƏHSİLİMİZİN TARİXİNDƏN

AZƏRBAYCAN MAAŘİFPƏRVƏRLƏRİNİN YARADICILIĞINDA DİDAKTİK PRİNSİPLƏRİN YERİ (XIX ƏSRİN SONU – XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ)

Vidadi BƏŞİROV,

ADU-nun pedaqogika kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: didaktik prinsiplər, təhsilin məzmunu, tədris planı, təlim, tədris programı, dərslik.

Ключевые слова: дидактические принципы, содержание образования, учебный план, обучение, программа обучения, учебное пособие.

Key words: didactic principles, educational content, curriculum, education, educational program, teaching aid.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, interaktiv təlim üsulları və təhsil paradiqmalarının təkmilləşdirilməsi müasir dərsin keyfiyyətini artırmaq üçün güclü vasitə ola bilər. Bu yanaşmalar pedaqoji prosesi çox maraqlı və cəlb edir. Xüsusən, fəal təlim həm məzmunun öyrənilməsinin, həm də tətbiqin səmərəliliyini artırır və şagirdlərin fəaliyyətini stimullaşdırır.

«Azərbaycan Respublikası ümumi orta təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulumu)»nda öz əksini tapan fəallaşdırıcı təlim və təhsil strategiyaları pedaqoji təcrübəni daim zənginləşdirməyə xidmət edir. Ona görə də bu gün həm keçmiş klassik pedaqoji fikir ənənələrindən, həm də müasir fənn kurikulumlarının təlim-təhsil strategiyasından istifadə olunur, fənlər üzrə təlim prosesinin qurulması üçün zəruri hesab edilən didaktik prinsipləri daha dərindən öyrənmək və cib tələb kimi qarşıda dayanır.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda həyatın meydani çıxardığı zəruri problemlər sırasında müzakirəyə qoyulmuş didaktik prinsiplər haqqında Azərbaycan maarifpərvərlərinin qabaqcıl demokratik fikrində təşəkkül tapmış məsələləri öyrənmək və bunlardan müasir məktəb həyatında istifadə etmək pedaqoji prosesi xeyli effektiv qurmağa imkan verir.

Aparılan tədqiqat xarakterli axtarışlardan məlum oldu ki, tarixi-pedaqoji mədəniyyət mədəniyyətinin böyük bir qismində mütərəqqi pedaqoji ideyaların təhsililə bağlı didaktik prinsipləri təhlil edilir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mövcud olan məktəblərin inqilabdan əvvəlki və sonrakı təsiri dair məlumat verilir, onların təşkili tarixi, inkişaf yolu izlenir, əməkdaşlıqları maariflənməsində təsir imkanları göstərilir.

Məhz problemə bu yönündən yanaşıqda XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşayış-yaratmış Azərbaycan maarifpərvərlərinin ədəbi-pedaqoji ideyiciliyi, didaktik fikirləri, xalqın müdrik kəlamları, öyüd və nəsihətləri, və ənənələri ümumiyyət, ümmükmüsəlman mədəniyyətinin, tərbiyə və təlimin inkişafına öz töhfəsini vermişdir.

Bu gün yeni məzmunlu, milli zəminə əsaslanan təhsil sistemimizin inşasında, yeni pedaqoji təfəkkürün yaradılmasında, təhsil islahatlarının yerinə yetirilməsində, təhsilimizin dünya təhsil sistemi ilə bir sırada inşasında, heç şübhəsiz, klassik pedaqoji irlərimizə, onun ən yaxşı əməkdaşlarından... Azərbaycan pedaqoji fikrinə, fəlsəfəsinə müraciət edilməlidir. illərin sinəqlarından çıxmış Azərbaycan məktəbinin təcrübəsindən, fəkkirlərimizin zəngin pedaqoji irlərdən, dövrün mütərəqqi təlim-təhsil mədəniyyətlərindən bəhrələnmədən, onlara əsaslanmadan bu günün pedaqoji əməklərini uğurla həll edə biləmərik» (3, s. 325).

Bir cəhəti də qeyd edək ki, mütərəqqi pedaqoji ideyaların ayrı-ayrı təsiri yoxdur, problemlər üzrə deyil, problemlər üzrə (yəni tədris planları, proqramlar, təlim formalıları, təlim üsulları və s.) öyrənilməsi ideyası yundə yoxdur, lakin pedaqogika tarixi salnaməsində xüsusi yeri yüksək elmi-pedaqoji xidmətlər və mütərəqqi ideyalar təlqin etmiş hər bir dövr maarifpərvərlərinin elmi-nəzəri irsi istisna təşkil edə bilər. Yəni də tutulan maarifpərvərlərin həyatı və pedaqoji fəaliyyəti, onların didaktik prinsiplər baxımından təlim-təhsil haqqında fikirləri, proqram, dərslik tədris vasitələri ilə bağlı pedaqoji düşüncələrindəki demokratik şəxslərdən da metodik mənbə kimi istifadə etmək lazımdır.

Həmin dövrdə ərəb-fars dillərində məscid, mədrəsələrdə mollaxana-ruhaniyyəti tipində formallaşan təhsil «üsuli-cədid» məktəblərinin, Avropa tipli mədəniyyətin meydana gəlməsi ilə yeni inkişaf mərhələsinə daxil oldu. Xalq Avropa təsiri ilə milli və bəşəri tərəqqi yoluna düşdü. «Rus demokratik təsiri... Azərbaycanda içtimai-pedaqoji fikrin, məktəb və xalq maarifin inkişafına istiqamətverici təsirini göstərdi». Akademik Hüseyn Əhmədov olaraq bu dövrdə yaranmış məktəb sisteminin məzmununa, didaktik prinsiplərin tarixi-müqayisəli təhlil verərək yazar: «...Mühafizəkarlarla mütərəqqi-mübarizəsi XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəllərində daha kəskin şəkil Məktəbin məqsəd və vəzifələri məsələsində bütün Rusiya müsəlmanları

arasında, o cümlədən, Azərbaycanda kök salmış... iki müxtəlif nöqtəyi-nəticəsində məktəblər tədricən, köhnə və yeni üsulla olmaqla, iki qrupa bənirdü. Mütərəqqi qrup tərəfdarları bir sıra yerlərdə yeni üsullu məktəb açınalı oldular. Bu məktəblərə «üsuli-cədid» məktəbləri deyilirdi. Üsuli-cəməktəblərini rus məktəbləri və yeni təlim-tədris üsulları ilə az-çox tanış olmarifçilər açırdılar».

XIX əsrin sonu, XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda xalq maarifi pedaqoji fikrin inkişafı tarixində mühüm yer tutan məsələlərdən biri pedaqoji-metodik məzmunə malik didaktik səviyyə daşıyan ana dərsliklərinin tərtib olunması idi.

Məlum olduğu kimi, K.D.Uşinskinin pedaqoji sisteminin əsasında xalq və buradan nəşət tapan ibtidai məktəblərdə təlimin ana dilində tədrisi prinsip dururdu. Dövrünün məşhur maarifpərvəri R.Əfəndiyev də bu yolla gedən ibtidai məktəbdə təlimin ana dilində aparılması ideyasını irəli sürmiş, bunun həm nəzəri, həm də əməli cəhətdən əsaslandırmışdır. R.Əfəndiyev Uşinskinin pedaqoji fikirlərindəki didaktik prinsiplərdən istifadə edərkən ana dilində tədrisi üsullarını da müəyyən etmişdir. O, bu məsələyə münasibət bildirən yazırdı: «Pedaqojini öyrəndikdən sonra mən anladım ki, köhnə məktəbə düşmənmişdir. Yeni məktəbi yaratmaq lazımdır. Bu isə yalnız Uşinskinin yə üsulla olan dərs kitabı kimi, öz məktəbimiz üçün ana dilində dərs kitabı tərtib etməklə mümkündür. Məhz bu məqsədə də «Uşaq bağçası» kitabını qiymətli bir zərər bənzətmək üçün pedaqoq Uşinskinin məşhur və məhbub «Əlifba» kitabçasını özümə rəhbər qəbul etdim».

Məşhur jurnalist, mollarəsəddinçilərin ideya rəhbərlərindən biri Ömer Faiq Nemanzadə XX əsrin əvvəllərində xalqımızın həyatının, möişətinin ideya-siyasi dirçəlişinin bariz təcəssümünü ifadə edən «Dilimiz-imləmiz» adlı məqaləsində ürək yanğısı ilə yazırı: «Mən istər əlifba, istərsə baş dərdlərimiz barəsində «Şərqi-Rus»da açıq yaza bilməyincə, o vaxt türk aləmində təkcə çıxan «Tərcüman»da («Tərcüman» 1883-1914-cü illər) Krimda tatar dilində nəşr olunan qəzet idi – V.B.) gizli yazdığını məqalələrdə biri də Məhəmmədağa əlifbasi əleyhinə olan etirazımı. Bundan sonra Məhəmmədağa öz xətti üstündə daxildən mənim ilə, xaricdən «Tərcüman» sahibi İsmayılbəylə (İsmayılbəy Qasprinski (Qaspralı) (1851-1914) – Krim tatarlarının milli ideoloqu, «Tərcüman» qəzetinin naşiri və redaktoru – V.B. vuruşmaq məcburiyyəti qarşısında qaldı. İsmayılbəy «Tərcüman» Məhəmmədağa xəttinin yaramazlığından, onun qəbul edilə bilməməsində bəhs açıb tənqid edincə Məhəmmədağa («Şərqi-Rus» qəzetinin naşiri və redaktoru Məhəmmədağa Şahtaxtinski (Şahtaxthi) nəzərdə tutulur – V.B. açığından göylərə qalxdı və «Tərcüman»a qarşı ağızına gələn söyüslər tökdü. Bu böyük və ciddi mübahisəyə Bakıda çıxan «Kaspi» də («Kaspi» – 1881-

9-cu illərdə Bakı milyonçusu, böyük maarifsevər-messenat H.Z.Tağıyevin
işi ilə Bakıda rus dilində nəşr olunan gündəlik qəzet – V.B.) qarışdı. Bir az
imla və əlisba məsələsi yaddan çıxdı. Bu üç türk qəzeti arasında şəxsi-
divanı uzandıqca uzanır» (6).

Məhiyyət etibarı ilə dövrün ictimai-pedaqoji fikir mücahidlərinin didaktik
prinsiplər üzərində qurulan baxışlarının intişarındakı təsirinə – yəni onların rus
pedaqoji fikrindən faydalananmasına ümumi kontekstdən deyil, konkret pedaqoji
məmlətə münasibət konsepsiyasından yanaşmaq lazımdır, çünki təlim-
sahəsində XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində formalanışın bütün
əqqi baxışlar vaxtı ötmüş, sxolastik, şablon təlim üsullarına uyğun gəl-
di. Buna görə də onlar mütərəqqi fikirlərin daşıyıcıları olub, mədəniyyətə,
savada biganə olan valideynlər qarşısında da ictimai-pedaqoji məsələlər
ardıclar.

A.Şaiq, R.Əsfəndiyev, A.O.Çernyayevski, F.Köçərli, M.T.Sidqi, S.M.Qəni-
min pedaqoji müləhizələrində inkişaf edib möhkəmlənən didaktik
prinsiplərə rus mütərəqqi pedaqoji ideyalarının göstərdiyi demokratik təsir
ça böyük idi. Xüsusən, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, K.D.Uşinskiinin,
Tolstoyun ibtidai təhsil və təlim üçün nəzərdə tutulan didaktik tələbləri,
nəzəri baxışları, pedaqoji irslərinin geniş konsepsiyası Azərbaycan
ispərvərləri üçün sürətli və inkişafetdirici mənbə idi.

K.D.Uşinskiinin «Родное слово» («Ana dili») kitabının didaktik prinsiplər
indən Azərbaycanın məktəb həyatı üçün lazımı əhəmiyyətini açıqlayan
məxəzlərin birində deyilir: «“Rus uşaq ordu”nın böyük bir nəslə
kinin dərsliyindən faydalananş, minlərlə müəllim və valideyn böyük
əqqun kitabından dərs demiş və savadlanmışdır» (4).

Ümumi təhsili isə, didaktik tələblər baxımından, xalqın tərəqqisində, mədə-
nin inkişafında, öz hüquqları uğrunda mübarizədə görən maarifpərvərlər
dövri mətbuat səhifələrində bu cəhətlərin həyata keçməsi ilə əlaqədar
edirdilər, məsələn, böyük məktəbdar Rəşidbəy Əsfəndiyev vaxtilə bu
çar hökumətinin inqilab (1905) nəticəsində hazırladığı «Ümumi təlim»
layihəsinə tənqid edərək göstərirdi ki, yeni məktəblər xalqın hesabına
dövlətin hesabına açılmalıdır. İbtidai təhsil məcburi olmalı və təhsil
uzadılmaqla bütün məktəbyaşlı uşaqları əhatə etməlidir. Bu barədə
oxuyuruq: «1. Təlim – ümumi, məcburi olsun. 2. Məktəblərin cəmi
xəzinə versin. 3. Məktəblər üçün xərc olunan pulların miqdarı artırılsın,
kifayət dərəcədə. 4. Bu məbləğ hər millətin ədədində, sayına görə olsun,
bu xərc camaatdan alınır və camaatin özünə də gərək sərf olunsun. 5.
lərde sərf olunacaq məbləğ zemstvolara və zemstvo olmayan yerlərdə
yerli komitələrə tapşırılsın. 6. İbtidai məktəblər dördillik olsun. 7. Hər

iki şöbəyə bir müəllim verilsin. 8. İbtidai məktəblərdə təhsil ümumi ana dilim təlim edilsin» (7).

Beləliklə, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda içtimai-pedaqoji hərəkatın fəaliyyət dairəsi genişlənir, məktəblərin yenidən təşkil xalq maarifi üzrə yeni dekretlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi, inqilab (1905) ilk günlərindən xalq maarifi sistemində olan köklü dəyişikliklər baş verirdi. Məktəb şəbəkəsinin genişləndirilmesi, müəllim kadrlarının hazırlanması, ana dilində dərsliklərin nəşri, yeni tədris plan və programlarının tərtibi, mədəni işlərin yenidən qurulması ilə yanaşı, milli didaktik prinsiplərin, təhsil təlimin inkişafında milliliyin, ümumbaşəriliyin, humanizmin, plüralizmin demokratizmin, savad təlimi uğrunda mübarizə ideyalarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində də ciddi addımlar atılırdı.

Beləliklə, tarixi-müqayisəli aspektdən araşdırılan bu istiqamətlərdən, didaktik prinsiplərdən müasir pedaqoji proses təcrübəsini milli, möhkəm zərər üzərində, daha intensiv üsullarla qurmaq və gələcək tədqiqatlara yol açma üçün faydalı mənbə kimi istifadə etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutu. Rəşid Əfəndiyevin arxiv, fond 2.
2. Əhmədov H.M. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı, "Maarif", 2000.
3. Hüseynzadə R.L. Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda tərbiyə, təhsil pedaqoji fikir. Bakı, «Nurlan» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2007.
4. «Kaspi» qəz., 1900, № 207.
5. Qənizadə S.M. İslilahi-Azərbaycan. Bakı, Quberniya İdarəsinin mətbəəsi, 1890.
6. «Şərqi-Rus» qəz., 1904, 7 aprel, № 40.
7. «Təzə həyat» qəz., 1907, № 32.

Место дидактических принципов в творчестве просветителей Азербайджана (конец XIX – начало XX века)

Резюме

В статье освещается роль азербайджанских просветителей в идейно-теоретическом наследстве на проблемы обучения и образования, а также пути их воздействия на национальное просвещение.

Также анализируются проблемы содержания образования, дидактические требования из опыта обучения труду конца XIX-го, начала XX века.

The role of didactic principles in the creative work of Azerbaijan enlighteners (the end of XIX century, the beginning of XX century)

Summary

In the article the idea of putting of the problems of education has found formation heritable and training, modern pedagogical process their and influence ways are lightened for the getting national education.

TƏCRÜBƏDƏN ELMƏ GƏLƏN YOL...

Məktəb illərində sevimli müəllimlərini, onların bir-birindən maraqlı keçərəsini dinləməkdən doymurdu. 1966-ci ildə Qəbələ rayonundakı Vəndam orta məktəbinin 7-ci sinfini bitirində sevib-seçdiyi peşəni də müəyyənləşdirmişdi: müəllim olmaq istəyirdi. Tay-tuşları, sevimli rəfiqləri də onun busunu bəyənmışdır. Çoxları elə bilirdi ki, Sədaqət ədəbiyyat müəllimiacaq. Əslində onların bu qənaətə gəlməsi səbəbsiz deyildi. Həmişə görkəmlilərin, yazıçıların müxtəlif janrlı əsərlərinin xüsusi maraq göstərən Sədaqət oxu üçün məsləhət görülən əsərləri hamidən əvvəl oxuyub qurtardı. Dahi Nizaminin çoxlarına tanış olan bu misraları da dilinin əzberi idi:

*Hər kim öyrənməyi bilməyirsə ar,
Sudan durr, daşdan da gövhər çıxarar...
Ancaq öyrənməyi ar bilən insan,
Məhrumdur dünyada bilik almaqdan!...*

Bu sözlərin təsiri ilə əlinə düşən bütün kitabları oxuyurdu. Xoşuna gələn incilərini, hikmətli sözləri xüsusi yaddaş dəftərinə köçürürdü. Keçən 60-ci illərində bu həvəs orta məktəb şagirdlərinin mütləci marağının xarakterik cəhətlərindən sayılırdı. Ən ucqar kəndlərdə fəaliyyət göstərən mətbəxanalarda belə yeniyetmə məktəblilər kitab növbəsinə dayanırdılar. Sədaqət də onların sırasında idi. Ancaq günlərin birində «mən riyaziyyat müəllimi olacağam» deməsi ailə üzvlərini və ən yaxın rəfiqlərini tövəccübərdi. Arzu-arzu olaraq qalırdı, qəti qərara gəlməmişdi. Bir gün necə, orta məktəb illərində «Azərbaycan pioneri» qəzetində dərc olunan əməkdaşlığını və həmin məqalələrlə əlaqədar respublikamızın müxtəlif şəhər və ərazilərində yaşayışlarından aldığı üç yüzdən çox məktuba ötəri nəzər etdi. Həmin məktublarda milli adət və ənənələrdən, dost körəyindən, əməkvi dəyərlərdən bəhs olunurdu. Dost sözü, bir-birinə bənzəyən arzuların mərkəzində bir fikir xüsusilə diqqəti cəlb edirdi: "Müəllimlik, tərbiyəcilik və dövrlərdə ən müqəddəs peşələrdən sayılıb." Məktəbli dostlarının, əmlarının fikirləri təsirsiz qalmadı. Tərbiyəçi olmaq qənaətinə gəldi.

"Niyətin hara, mənzilin ora." – deyənlər necə də haqlıdırular. Əgər saf və saf məqsədə istiqamətlənirsa və buna uyğun soy, fəaliyyət göstərilirsa, əməkli nəticələrdən səhbət açmağa dəyər.

Keçən əsrin 70-ci illərində Bakı Məktəbəqədər Texnikumunda ixtisaslı alarkən əlaçı-içtimaiyyətçi tələbə kimi tanındı. O zaman respublikada əməkənəvi, baza məktəbəqədər müəssisəsi kimi tanınan 59 nömrəli körpələr

evi-uşaq bağçasında keçdiyi pedaqoji təcrübələr də səmərəliliyi ilə yadda qalırdı. Pedaqoji təcrübə rəhbərləri Sədaqətin apardığı məşğələləri həvədinləyir, onun bu sahədə xüsusi qabiliyyətə malik olduğunu döñə-döñə qeydirdilər. 1973-cü ildə texnikumu fərqlənmə diplomu ilə bitirib, Xətai rayonundakı 55 nömrəli körpələr evi – uşaq bağçasında pedaqoji fəaliyyətə başlıdı. Bir qədər sonra isə rayon təhsil şöbəsi onun pedaqoji fəaliyyətini yekistifadəyə verilən 165 nömrəli körpələr evi – uşaq bağçasında davam etdirməsini məqsədə uyğun saydı. Gənc tərbiyəçi burada da peşə məharəti, yeri likçi işi ilə diqqəti cəlb etdi. Bir müddətdən sonra hiss etdi ki, problem dairəsində daha böyük uğurlar qazanmağın, inamlı, səlahiyyətli söz deməyin yekəli təhsildən keçir. 1981-ci ildə Azərbaycan Dövlət İnstiututunun məktəbəqədə pedaqogika və psixologiya fakultəsinin qiyabi şöbəsinə qəbul olundu. Atəhsil illərində də müəllimlərinin rəğbətini qazandı. Bu möhtəşəm elm və təhsil ocağını 1986-ci ildə əla təhsil göstəriciləri ilə başa vurdu. Aspiranturadə təhsilini davam etdirməsini məsləhət gərənlər də oldu. Əlbəttə, böyük etimadı. Sədaqət xanım sevimli müəllimlərinin diqqət və qayğısını qiymətləndirdi, pedaqoji fəaliyyəti daha üstün tutdu. 1996-ci ildək Xətai rayonunun 20223 nömrəli uşaq bağçalarında tərbiyəçi, metodist kimi fəaliyyət göstərdi. Təcrübəsi, orijinal iş tərzi ilə tanındı. «Hər bir uşaq kəşf olunmamış dünyadır» deyənlərə haqq qazandırıldı.

Sədaqət Rəhimova artıq yalnız Bakıda deyil, respublikanın digər şəhər və rayonlarında da tanınırdı. "Nüfuz öz -özüno yaranmir" deyənlər haqlıdırlar. Bunun üçün uzun illər çalışmalı, nəyə qadir olduğunu göstərməlisən.

Rayon, şəhər, respublika miqyasında keçirilən müxtəlif adda müsabiqələrdə, pedaqoji mühazirələrdə uğurla çıxış edən, adı həmişə qaliblər sırasında olan Sədaqət xanım məktəbəqədər təhsilin, tərbiyə sisteminin daha da təkmiləşdirilməsi naməni irəli sürdüyü təkliflərlə həmkarlarının rəğbətini qazandı.

1996-ci ildən Xətai rayonundakı 240 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının rəhbərlik edən S.Rəhimova əldə etdiyi uğurlarla kifayətlənmir, daim əzəzində işləyir. Uzun illərdir ki, respublikanın ən mötəbər mətbu organlarından sayılan «Xalq», «Azərbaycan müəllimi», «Maarifçi», «Elm, təhsil və həyat», «Vətənpərvərlik» qəzetlərində, habelə «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», «Kurikulum» jurnallarında silsilə yazılarla, elmi-metodik məqalələrlə çıxış edir. Həmin yazınlarda respublikamızda aparılan təhsil quruculuğunu indiki mərhələsində təcrübəli metodistin, məktəbəqədər təhsil müəssisəsi rəhbərinin problemlə bələdlik səviyyəsi, orijinal fikir və mülahizələri daha aydın görünür. 60 illik ömrünün, nə az, nə çox, düz 36 ilini fidan balalarımızın təlim-tərbiyəsinə həsr edən Sədaqət Rəhimovanın hayatı, sözün həqiqi mənasında, nümunə göstərilməyə layıqdir.

S.Ə.Rəhimova rayon, şəhər və respublika üzrə keçirilən müsabiqə və tədbirlərdə fəal iştirak etdiyinə, pedaqoji sahədə uzunmüddəli səmərəli işinə görə dəfələrlə RTŞ-nin, Bakı şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin, Təhsil İşçiləri Azad

Həmkarlar İttifaqının Respublika Komitəsi tərəfindən, Azərbaycan Kütləvi İnformasiya Vəsitələri İşçilərinin Həmkarlar İttifaqı (Azər. KİVİHI) tərəfindən fəxri fərmanlara, I dərəcəli diplomlara, «Məhsəti xanım Gəncəvi», «Nüvənam», «Uğur», «Nurlu ziyalı», «Azərbaycan bayrağı» fəxri mükafatlarının təxəratı adlarına layiq görülmüşdür.

O, «Sabaha açılan pəncərə» (2000) adlı metodik tövsiyələr toplusunun müəllifidir. «Uşaq dünyasının sevinci» (2001), «XXI əsrin ziyahları» (2002), «XX əsrin Azərbaycan qadınları» ensiklopedik toplusunda (2003), «XXI əsrin ziyalısı» (2010) adlı kitablarda S.Rəhimovanın pedaqoji fəaliyyəti işqandırılmışdır.

Səxsiyyət zənginliyini, peşə ustalığını göstərən bu faktlar çox mətbəbləri təməmləndirir, əqli-intellektual cəhətdən inkişafa istiqamətlənən mənalı bir sənədinin sahifələrini gözümüzün önündə canlandırır, Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri Institutunun sabiq dissertantı kimi məktəbəqədər təhsil-tərbiyənin elmi-metodik təminatına yönələn fəaliyyətinin əsas mözmununu, tətbiqicə istiqamətləri haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Daim oxuyub-öyrənməyi, yaradıcılıq axtarışlarında olmayı həyatının əsasına, yaşamaq idealına çevirən Sədaqət Rəhimovanın məqalələri, elmi əsərləri respublikamızda məktəbəqədər təhsil sisteminin müasir təjəbərlərindən yenidən qurulmasına əhəmiyyətli təsir göstərəcək. Onun müəllifi olduğu «Müasir uşaq bağçalarında təlimin təşkili» (Bakı, 2011, həmmüəlliflər: pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Laləzar Cəfərova, Yasamal rayonundakı 11 nömrəli bağçanın müdürü, TPI-nin doktorantı Azadə Əhmədova), «Uşaq bağçası müdirinin stolüstü kitabı» (Bakı, 2011, həmmüəlliflər: Laləzar Cəfərova, Azadə Əhmədova, Səlahət Musayeva) nəzəri-praktik əhəmiyyəti ilə cəlb edir.

Pedaqoji elmlər doktoru, professor, Beynəlxalq Pedaqoji Akademiyasının üzvü Y.Ş.Kərimovun rəhbərliyi ilə «Məktəbəqədər yaşı uşaqların tətbiq fəaliyyət növlərinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsinin elmi-pedaqoji əsasları» mövzusunda dissertasiyanı uğurla tamamlayaraq dissertasiya şurasında qəbul edən Sədaqət Rəhimova zəhmətsevərliyi, novatorluğu ilə həmişə, yerdə qiymətləndirilir. Onun «Məktəbəqədər yaşı uşaqların sosial-mədəni əsasının təşkili» adlı metodik vəsaiti (Bakı, 2010) tərbiyəçilərin, pedaqoji müəssisə rəhbərlərinin stolüstü kitabına çəvrilib. Əlbəttə, bütün dərin vətənpərvərlik hissi ilə çalışan pedaqoqun – ailəcənlər, elçanlı Azərbaycan xanımının vətəndaş mövqeyidir. Bütün həyatı boyu balalarımızın əməyi naminə yorulmadan çalışan Sədaqət Əmir qızını jurnalın redaksiyasından təbrik edir, ona daha böyük uğurlar, ailə səadəti, xoşbəxtlik təsdiq etdirir.

VİDADI XƏLİLOV,
pedaqoji elmlər doktoru, professor,
əməkdar müəllim.

XOCALI SOYQIRIMI – XALQIMIZIN QAN YADDASI

Ya rəbb, bu nə dəhşət, nə fəlakə
 Ya rəbb, bu nə vohşət, nə zələkə
 Yox kimsədə insafü-mürvəvə
 İblisəm uymuş bəşəriyyə
 (H. Cavid)

Xocalı qədim insanların tarixən məskunlaşığı yerdir və burada bizim e.o. XI-V-II əsrlərə aid edilən Xocalı – Gədəbəy mədəniyyəti abidələri, son bürünc və ilkin dəmir dövrünə aid edilən dəfn abidələri – daş qutular, kurqanlar və nekropollar tapılmışdır.

7000 əhalisi olan Xocalı Xankəndindən 10 km cənub-şərqdə, Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağda yeganə aeroport da Xocalıda idi. Ermənilər də məhz bu strateji mövqeyinə görə Xocalıya böyük maraq göstərir, onu ələ keçirməyə çalışırdılar.

Xocalı 1991-ci ilin oktyabrından mühasirədə idi. Oktyabrın 30-dan şəhərə aparan bütün avtomobil yolları bağlanmış, yeganə nəqliyyat vasitə kimi vertolyot qalmışdı. Xocalıya sonuncu vertolyot 1992-ci il yanvar ayının 28-də endi. Şuşa səmasında mülki vertolyotun vurulması, içindəki 40 nəfər azərbaycanlıının həlak olması ilə şəhərlə yeganə əlaqə kəsildi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik enerjisinin verilməsi də dayandırıldı. Şəhər ancaq qəhrəman özünü müdafiə dəstələrinin, yerli milisin, Milli Ordudöyüşçülərinin qüvvələri ilə müdafiə olundurdu.

Fevralın ikinci yarısından Xocalı erməni silahlı dəstələri tərəfindən mühasirəyə alındı və hər gün toplardan, ağır texnikadan atəş tutulur, həm lələrə məruz qalırdı.

Xocalıya hücum fevralın 25-də, axşam Ermənistən silahlı qüvvələrinin və Rusyanın 366-ci motoatıcı alayının hərbi texnikasının döyüş mövqə-

cıkması ilə başlandı. Şəhər 2 saat ərzində ağır artilleriyadan, tankdan, «Alazan» tipli zenit raketlərindən atəşə tutuldu. Sonra isə işgalçı Xocalı üzərinə üç istiqamətdən hücuma keçdilər. İnsanlar Əsgəran istinadə qəçəraq canlarını qurtarmağa çalışırdılar. Tezliklə məlum oldu ki, bu, alçaq bir hiylə imiş: qaćanların qarşısı silahlı qüvvələr tərəfindən və onlar güllebaran edildilər. Zəifləmiş, taqətdən düşmüş insanlar aşırımlarda, meşələrdə Əsgəran-Naxičevanik düzündə silahlı dəstələr ilə ermənilər tərəfindən qəddarlıqla məhv edildilər. Xocalı alovlarla tərəndü. Bir günün içində yer üzündən silinən şəhəri tərk edən 2500 nəfərdən 613-ü qətlə yetirildi. Bunların 63-ü uşaq, 70-i yaşı insan, 106-sı da iddi. 8 ailə tamamilə məhv edilmiş, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdi. Yaralanan 487 nəfərdən 76-sı uşaq 1275 nəfər əsir, 150 nəfər itkin düşdü.

Vəhşətlə dolu olan bu günlərdə Azərbaycan qüvvələri Xocalının əyinə çata bilmədilər, hətta meyitlərin götürülməsi də mümkün olmuşdur. Fevralın 28-də tərkibində yerli jurnalistlərin də olduğu qrup 2 nəfər yotla xocalıların qətl edildiyi yerə çata bildi. Gördükleri hamını gətirdi: düzənlilik cəsədlərlə dolu idi. Güclü atəş altında ancaq 4 meyiti götürmək mümkün oldu. Martın 1-də yerli və xarici jurnalistlərin etdiyi daha bir qrup hadisə yerində oldu. İnsanın şüurunu təməduran bu mənzərələri bəşər övladının törətdiyinə inanmaq çətin idi: meyitlərin başlarının dərisi soyulmuş, orqanları kəsilmiş, gözləri çıxardılmış, onlarda çoxsaylı bıçaq və gülə yaraları aşkar edilmiş, cəsədlər ağır vəzika ilə əzilmiş və yandırılmışdı.

Parisdə çıxan «Le Mond» qəzeti (14 mart, 1992-ci il) yazdı: «Ağdam-ənənə xarici jurnalistlər Xocalıda öldürümüş qadın və uşaqlar arasında əməkçi və qəzəbələrini görürən 3 nəfəri görmüşlər. Bu, azərbaycanlıların təbliğatı deyil, bu, reallıqdır.»

Moskvanın «İzvestiya» qəzeti 13 mart, 1992-ci ildə mayor Leonid Kramüsahibəsini dərc etmişdi: «Mən şəxsən təpədə yüzə yaxın meyit təmədürüm. Bir oğlanın başı yox idi. Hər tərəfdə xüsusi qəddarlıqla öldürülən qadın, uşaq, qocalar görünürdü.»

İngiltərənin «Tant men nyus» telesirkətinin hadisə yerində olan jurnalist R. Patrik yazdı: «Xocalıda vəhşiliklərə dünya ictimaiyyətinin gölən heç nə ilə haqq qazandırmaq olmaz.»

Özlərini dünyaya mədəni və qədim xalq kimi tanıtmaq istəyən ermənilərin əsl xisəti aşağıdakı sətirlərdə açılır: «Biz Xaçaturla keçirdiyimiz evə girərkən əsgərlərimiz bir türk uşağını pəncərəyə mismarmışdılar. Türk uşağı çox səs-küy salmasın deyə, Xaçatur uşağının anasını kəsilmiş döşünü onun ağzına soxdu. Daha sonra 13 yaşındakı türkün şəndən, sinəsindən və qarnından dərisini soydum. Saata baxdım, türk uşağı 7 dəqiqə sonra qan itirərək dünyasını dəyişdi. Ruhum sevincdən qürüldü. Xaçatur daha sonra ölmüş türk uşağıının cəsədini hissə-hissə doğradı və bu türklə eyni kökdən olan itlərə atdı. Axşam eyni şeyi daha 3 türk uşağına etdik. Mən bir erməni kimi öz vəzifəmi yerinə yetirdim. Bilirdi ki, hər bir erməni hərəkətlərimizlə fəxr duyacaq.» Bu sətirlər «mədəni» mənəni xalqının «ziyalısı», «şairi», əslində isə alçaq və sadəcə vəhşi, rəxəstə olan Zori Balayanın «Ruhumuzun dirçəlişi» kitabındandır.

Daha bir erməni yazıçı-jurnalisti, hazırda Livanda yaşayan David Xədiyan Xocalıda ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri özünün «Xaç uğrundə» kitabında belə xatırlayır: «Səhərin soyuğunda biz Daşbulaq yaxınlığında kı bataqlıqdan keçmək üçün ölüldən körpü düzəltməli olduğuk. Mən ölümlərin üstü ilə getmək istəmədim. Bunu görən podpolkovnik Ohanyan məsələni işarə etdi ki, qorxmayıbm. Mən ayağımı 9-11 yaşlı qız meyitinin sinəsinə qub, addımlamağa başladım. Ayaqlarım və şalvarım qan içində idi. Məsələcə 1200 meyitin üstündən keçdim.» (səh.19) «Martin 2-də «Qaflan» mənəni qrupu (meyitləri yandırmaqla məşğul olurdu) 2000-ə yaxın alçamonaqolun (Türklərin) cəsədlərini toplayıb, ayrı-ayrı hissələrlə Xocalının kilometrliyində yandırırdı. Axırıncı yük maşınında mən başından və qollarından yaralanmış, təxminən 10 yaşlı bir qız uşağı gördüm. Diqqətlə baxanda gördüm ki, o, yavaş-yavaş nəfəs alır. Soyuğa, achiğa və ağır yaralarına baxmayaraq, o hələ də sağ idi. Ölümə mübarizə aparan bu uşaq gözlərini mən heç vaxt yaddan çıxarmayacağam. Sonra Tigranyan familyası bir döyüşü onun qulaqlarından tutub, üzərinə mazut tökülmüş cəsələrin içərisinə atdı. Sonra onları yandırdılar. Tonqaldan ağlamaq və imdadəsəsləri gəlirdi.» (səh.76)

Bunlar özlərini insan adlandıran, törətdikləri vəhşiliklərdən zövq almış bir millətin «ziyalı» nümayəndələridir.

Qaradağlı sakini Oruc Əliyev Əsgəranda xəstəxanada yatarkən Qaradağının alınması əməliyyatına və orada baş verən soyqırıma keçmiş Ermə-

mistan prezidenti Robert Köçəryanın rəhbərlik etdiyini söyləyib. Ziyahları prezidenti canı olan millətin qalan fəndləri görün nə haldadırlar?!

Xocalı soyqırımından 20 il keçir. Ermənilərin Xocalıda törətdikləri, inşığa ləkə vuran, insan adını qiymətdən salan, şüurları dondurən vəhşilər cəzasız qalmamalı, cinayətkarlar bütün dünyanın gözü önünde müümakimə olunmalıdır. Bu soyqırımı bütün dünya dövlətləri tanımalı və öz münasibətlərini bildirməlidirlər. Bunu günahsız qurban gedənlərin məbədindən tələb edir!

Kəklik Məmmədova,
«Məktəbəqpədər və ibtidai təhsil»
jurnalının əməkdaşı

SİZİN KİTAB RƏFİNİZ

A.Mehrabov, Biblioqrafiya. Bakı, "Kövsər" nəşriyyatı, 2011, 316 səh.

Y.Kərimov. Tərtibçilər: texniki elmlər doktoru, professor, Rusiya Dövlət Təhsil Akademiyasının həqiqi üzvü A.O.Mehrabov; pedaqoji elmlər doktoru, professor, Beynəlxalq Pedaqoji Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Y.Ş.Kərimov. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun əmədaşları tərəfindən pedaqoji elmlər sahəsində aparılan tədqiqatlara aid "Biblioqrafiya" çapdan çıxmışdır. Biblioqrafiyada institutda bu gün fəaliyyət göstərən alimlərin yazdıqları monoqrafiyalar, kitab və kitabçalar, programlar, dərslik və dərs vəsaitləri, toplularda, jurnallarda çap edilmiş məqalələr əhatə olunmuşdur.

Y.Kərimov. Ana dilinin tədrisi metodikası. Təkmilləşdirilmiş təkrar nəşri (Dərslik). Bakı "Kövsər" nəşriyyatı, 2011, 563 səh.

Redaktor: filologiya elmləri doktoru, professor Y.M.Seyidov.

Rəycilər: pedaqoji elmlər doktoru, professor Ş.A.Mikayılov pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Ə.M.Abbasov.

Kitab ana dilinin ibtidai siniflərdə tədrisinə həsr olunmuşdur. Kitabda ana dilinin tədrisi metodikası kursunun bütün sahələri əhatə edilmişdir. Dərslikdəki nəzəri müddəalar məktəb təcrübəsindən götürülmüş nümunələrlə təsvir olunur. Təhsil sahəsindəki bugünkü yeniliklər kitabda öz əksini tapmışdır.

Bu kitab ana dilinin tədrisi metodikası üzrə yeganə dərslikdir. Azərbaycan Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş bu kitab pedaqoji universitetlərin institutlarının ibtidai məktəb pedaqogikası və metodikası fakültələrinin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitabdan orta ixtisas məktəblərinin tələbələri və sınıf müəllimləri də istifadə edə bilərlər.

Y.Kərimov. Seçilmiş əsərləri. (VI cild) Bakı, "Səda" nəşriyyatı, 2011, 400 səh.

Tərtib edənlər: pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru H.H.Əhmədov, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru E.Y.Kərimova.

Seçilmiş əsərlərin VI cildi dərslik problemlərinə həsr olunmuşdur. Bu cilddə ana dili konsepsiyası, dərsliklərin tərtibi prinsipləri, onun praktik məsələləri, təkmilləşdirilməsi problemləri, dərsliklər üçün uşaqqı ədəbiyyatın seçilməsi problemləri və s. məsələlər əhatə olunmuşdur.

Bu cilddə oxuculara bir dərslik nümunəsi də təqdim edilir.

Y.Kərimov. Seçilmiş əsərləri. (VII cild) Bakı, "Yazıcı" nəşriyyatı, 2011, 366 səh.

Tərtib edənlər: pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru L.K.Cəfərova, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru V.Y.Kərimov.

Seçilmiş əsərlərin VII cildində məktəbəqədər təhsilin ümumi problemləri, nəzəri məsələləri, uşağın məktəbə hazırlanması, məktəbəqədər müəssisələr məktəb arasında variqlik, valideynlərin pedaqoji maarifləndirilməsi, məktəbəqədər təhsilə rəhbörlik və nəzarət problemləri və s. əhatə olunmuşdur.